

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-QURILISH INSTITUTI

“Tasdiqlayman”

O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor

_____ Q.Inoyatov

«___» _____ 2023 yil

IQTISODIYOT KAFEDRASI

GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH FANIDAN

O‘QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	300 000 – Ijtimoiy fanlar, jurnalistika va axborot
Ta`lim sohasi:	310 000 – Ijtimoiy va xulq atvorga mansub fanlar
Ta`lim yo`nalishi	60310100- Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)

Namangan - 2023

Mazkur o'quv-uslubiy majmua Global iqtisodiy rivojlanish fani bo'yicha fan dasturi va ta'lim yo'nalishlarining o'quv rejasi asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi:

O.A.Aripov - NamMQI, Iqtisod kafedrası professori, i.f.d.

Taqrizchilar:

R.Ismoilov - NamMTI dotsenti, i.f.n.;

R.Ismatov - NamMQI dotsenti, i.f.n.

O'quv-uslubiy majmua Namangan muhandislik-qurilish instituti ilmiy Kengashining 2023 yil “28” 08 dagi 1-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

I. KIRISH.....	2
II. O'QUV MATERIALLAR.....	3
MA'RUZA MASHG'ULOT MATERIALLARI	
1-Mavzu: "Global iqtisodiy rivojlanish" fanining predmeti va vazifalari.....	3
2-Mavzu: Jahon iqtisodiyotini globallasuvi konsepsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo'nalishlari.....	12
3-Mavzu: Jahon iqtisodiyotni globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari. Jahon iqtisodiyotni globallasuv omillari va rivojlanish bosqichlari.....	12
4-Mavzu: Jahon iqtisodiyotni globallasuv muammolari va ularning guruhlanishi.....	12
5-Mavzu: Jahon iqtisodiyotini globallasuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari.....	12
6-Mavzu: Globallasuv va xalqaro savdoning rivojlanish tendensiyalari.....	12
7-Mavzu: Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlar.....	12
8-Mavzu: Globallasuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari.....	12
9-Mavzu: Globallasuv sharoitida transmilliy korporatsiyalar.....	12
10-Mavzu: Jahon iqtisodiyotini globallasuvi sharoitida iqtisodiy havfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta'minlash muammolari.....	12
AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI	
III. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI.....	12
IV. GLOSSARIY.....	12
V. ILOVALAR. (<i>Fan dasturi, ishchi fan dasturi, tarqatma materiallar, testlar va boshqa materiallar</i>).....	12

I. KIRISH

Hozirgi kunda butun dunyo olimlari uchun hozirgi zamon globallashuv nazariyalarini o'rganish, tahlil qilish va shu asosda strategiyani belgiash masalalari asosiy vazifalaridan bo'lib qolmoqda. SHu sababli "Global iqtisodiy rivojlanish" fanining talabalarga o'rgatilishi dolzarb ahamiyatga ega. Ana shundan kelib chiqib ushbu masalalarni samarali hal qilish ko'p jihatdan iqtisodchilarning global iqtisodiy rivojlanish, g'oyalar va ularning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq bilishlariga bog'liqdir. Bu esa, o'z navbatida mamlakat ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligiga bog'liqdir.

"Global iqtisodiy rivojlanish" fanini talabalarga o'qitishning asosiy vazifalari talabalarni hozirgi kundagi zamonaviy konsepsiya va g'oyalarning mazmun – mohiyati, asosiy yo'nalishlari, ijtimoiy iqtisodiy oqibatlari va shu kabi bir qator nazariy bilimlar bilan qurollantirishdan iborat.

Ushbu fanni o'rganish jarayonida o'qitishning ochiq, muammoli va vizual ma'ruzalar o'tkazish, insert, klaster va aqliy hujum kabi ilg'or pedagogik hamda axborot texnologiyalari qo'llaniladi.

"Global iqtisodiy rivojlanish" fani iqtisodiyot ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarining asosiy bilimlarini shakllantirish asosi hisoblanadi. Mazkur fan o'quv rejasidagi iqtisodiyot nazariyasi, makroiqtisodiyot, mikroiqtisodiyot, iqtisodiy transformatsiya nazariyasi, ijtimoiy soha iqtisodiyoti, iqtisodiy ta'limotlar tarixi, monetar siyosa, davlatning iqtisodiy siyosati kabi bir qator fanlar bilan yaqin bog'langan bo'lib, o'zining predmetini o'rganishda yuqoridagi fanlar kategoriyalari, muammolari va yutuqlaridan foydalanadi.

Fanni o'qitishdan maqsad – talabalarga global iqtisodiy rivojlanish bo'yicha bilimlarning nazariy asoslarini, global iqtisodiyotning asosiy tushunchalari va kategoriyalarini, global darajada amal qiluvchi iqtisodiy qonunlar va tamoyillarni o'rgatish hamda ularni amaliyotda tatbiq etish ko'nikmasini hosil qilishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan talabalarni nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, global darajadagi iqtisodiy hodisa va jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish vazifalarini bajaradi.

II. O'QUV MATERIALLAR MA'RUZA MASHG'ULOT MATERIALLARI

1-MAVZU. "GLOBAL IQTISODIY RIVOJLANISH" FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

REJA:

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasiga suyanish;
2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati;
3. O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar;
4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar.

1. Fanning predmeti, mazmuni hamda iqtisodiy mustaqillikni ta'minlashda jahon tajribasiga suyanish

Mamlakatimizda ishlab chiqilgan bozor iqtisodiyotiga o'tishning o'ziga xos yo'li kontseptsiyasiga amal qilib iqtisodiyotda tub institutsional va tarkibiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda, ishlab chiqarishni qayta tashkil etish va davlat tasarrufidagi korxonani xususiylashtirish asosida mulkchilik munosabatlari qayta ko'rilmoqda, yangi bozor mexanizmlari va bozor infratuzilmasi shakllantirilmoqda. Shu bilan birga respublikaning XXI asrga qadam qo'yishi milliy tizimlarga yuksak talablar qo'yuvchi iqtisodiy integratsiya asosida globallashuvning jahon tendentsiyalari kuchaygan bir sharoitga to'g'ri keldi.

Globallashuv davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi ustamonlik bilan harakat qilishlarini cheklaydi, lekin hech ham uni bekor qilmaydi. Hukumatlar davlatdagi investitsiya iqlimini investorlar uchun qiziqish uyg'otishini quyidagi tadbirlar orqali farqini belgilaydilar:

- infrastrukturani rivojlantirish;
- maorifni, kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish tizimini qo'llab-quvvatlash;

- ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish bilan birga xizmat ko'rsatish sohasidagi narxlarni pasaytirish;

- erkin raqobat uchun sharoit yaratish yoki normalarni tartibga solishni o'zgartirish;

- mehnat bozorini ishini takomillashtirish.

Boz ustiga, bir yo'nalishda hukumat bevosita o'z ta'sirini yo'qotmaydi. Qochqinlar va immigrantlar muammosi o'z dolzarbligini yo'qotmasa hali, imigratsion nazorat va aholini ro'yxatdan o'tkazish tizimi shunga olib keladiki, ommaviy ko'chishlar iqtisodiyotning ko'rsatkichi bo'lib qolmaydi. Fuqarolik va yashash huquqini berish ustidan borilayotgan qattiqqo'l nazorat davlat tomonidan an'anaviy chegaralar va hududlarni saqlab qoluvchi yagona sohaga aylanadi.

Iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotining sovrindori,
Kolumbiya universitetining professori Jozef Stiglts

- Globallashuv - insonlar hayotini yaxshilashning eng yaxshi potensialidir, shu jumladan, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi hayoti yaxshilanmoqda. Uning ayrim yo'nalishlari hozirning o'zida, masalan, ilmning globallashuvi sog'liqni saqlash, insonlarning umrini uzaytirishga olib kelmoqda.

Kaliforniya universiteti professori M.Kastels

- Globallashuv jarayonini — yangi kapitalistik iqtisod, unda axborot, bilim va informatsion texnologiyalar ishlab chiqarish va raqobatbardoshlik o'sishning asosiy manbasi.

1.1-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari²

Globallashuvning tahlili davlatlarni global dunyodagi funktsiyalarni oydinlashtirib beradi, negaki ayrim sohalarida globallashuvning ta'siri uncha katta ahamiyatga ega emas. Har qanday chegaradan yuqori turgan global jihatdan qanchalik uzoqdaligimizni anglasak ham, bir necha yo'nalishlar bo'yicha davlatlarning roli o'zgargan. Davlatlar kapitalni jalb qilish va ushlab qolish va mustaqil iqtisodiy siyosatini o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lsa ham, ularning roli nazoratda emas, balki iqtisodiyotni tartibga solishdan iborat.

2. Jahon iqtisodiyotining hozirgi holati

Jahon xo'jaligining turli mamlakatlar va mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanishi bo'yicha bir xil emasligi xorijiy mamlakatlarning iqtisodiy munoabatlarida sezilarli aks etadi.

XXI asr busag'asida jahon xo'jaligi bozor iqtisodiyoti tamoyillari, xalqaro mehnat taqsimotining ob'ektiv qonuniyatlari, ishlab chiqarish va kapitalning internatsionallashuviga asoslanadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlari savdo, ishlab chiqarish va kredit-moliya sohasining birlashganlik darajasi xalqaro xo'jalik kompleksi shakllanayotganligining belgisi bo'lib xizmat qiladi. O'z mohiyatiga ko'ra, jahon xo'jaligi faqat bir xil emas, balki tobora baynalminal tus olmoqda.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyot va unga mos keladigan xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimini quyidagilar tavsiflaydi: -xalqaro mehnat taqsimoti ishlab chiqarishining xalqaro ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi; -ishlab chiqarish omillari: kapital, ishchi kuchi, texnologiya, axborotning xalqaro harakati jadalligining yuqori darajadaliligi; -xalqaro tovar almashuvi, kapital oqimlari, mehnat migratsiyasi, axborot sohalarining globalligi; - ishlab chiqarish va kapitalning baynalminalashuvi. Turli mamlakatlarda joylashgan korxonalardagi ishlab chiqarish shakllarining,

avvalambor, yirik xalqaro korporatsiyalar doirasida ko'payishi; -ochiq turdagi milliy iqtisodiyotlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning umumiy liberallasuvi; -bevosita tovarlar harakati va ishlab chiqarish omillari bilan bog'liq bo'lmagan mustaqil xalqaro moliya sohasining shakllanishi; -axborotlashtirish, axborot texnologiyalari xalqaro iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim jihatlaridan biriga aylanmoqda; - xalqaro miqyosda joriy iqtisodiy va valyuta-moliyaviy jarayonlarni milliy darajada tartibga solishdan yuqori turuvchi, davlatlararo tartibga solishga intilishning kuchayib borishi.

Xorijiy mamlakatlarning iqtisodiyotida muhim rol o'ynovchi bir nechta xalqaro institutlarni ajratib ko'rsatish zarur.

Bu avvalambor davlatlararo tashkilotlar, muassasalar va konferentsiyalardir, chunki xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish tizimida davlat markaziy o'rin tutadi. Aynan davlat xalqaro huquqning muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan xalqaro iqtisodiy huquqning asosiy sub'ektlaridan biri hisoblanadi.

3. O'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlardagi iqtisodiy holatlar

Jahon bozori yanada birlashib, unga o'tish iqtisodiga ega bo'lgan mamlakatlar ham kirib kelmoqda. Oxirgi o'n besh yil ichida jahon savdo sotig'i ishlab chiqarishdan ko'ra ancha tez rivojlandi. Jumladan, xorijiy sarmoyalarning rivojlanayotgan mamlakatlarga bo'lgan oqimi o'n yil ichida olti marotaba ortgan. Integratsiyaga yordam ko'rsatish hamda yuzaga kelgan muammolarni hal etish maqsadida umumiy qoidalar ishlab chiqilgan va ularga aloqador bo'lgan institutlar tashkil etilgan. Ayniqsa, bu borada Jahon savdo tashkiloti alohida o'ringa ega.

Rivojlangan mamlakatlardan ko'pchiligi keyingi vaqtda ochiq iqtisodiyot yo'liga o'tganligi sababli, jahon xo'jalik tizimida faol rol o'ynamoqdalar. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarning eksport va import hissasi yalpi ishlab chiqarilgan mahsulotning 49% ini tashkil etadi. O'tish iqtisodiyotidagi mamlakatlar ko'p yillik yakkalanishdan so'ng jahon bozoriga chiqib, birlashishdan manfaat ko'rmoqdalar, islohot yo'nalishida turgan boshqa mamlakatlardan ko'ra ko'proq yutuqqa ega bo'lmoqdalar.

Umumjahon savdosining foydasi ichki bozor murosasizligi bilan bog'liq iqtisodiy ustunlikdan ham ancha ko'proqdir. Mamlakatlararo kapital, tovar va g'oyalar harakati yagona markaziy rahbariyat tomonidan emas, balki ehtiyoj va takliflar asosida boshqarilmoqda. Bu esa ishlab chiqarish mehnatini, savdo ko'lamini va milliy daromadni tobora o'sishiga olib keladi.

Ochiq savdo siyosatini va chet el sarmoyalarining jalb etilishini muntazam ravishda muhokama qilish g'oyatda muhimdir. Asosiy gap tashqi dunyo bilan o'zaro hamkorlik o'rnatish, ya'ni tijorat oqimlari va ularning jahon, savdosiga ta'siri, tezkorlik bilan JSTga kirish va uning haqqoniy a'zosi bo'lish, mintaqaviy savdo bitimlari tuzish, yangi iqtisodiyot yo'liga o'tgan mamlakatlardan kapitalning oqib kelishi va ularning boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarga ta'siri haqida bormoqda.

Er yuzining chorak qismini, dunyo aholisining uchdan bir qismini tashkil etuvchi mamlakatlarning o'zaro muvaffaqiyatli uyushmasi butun jahondagi

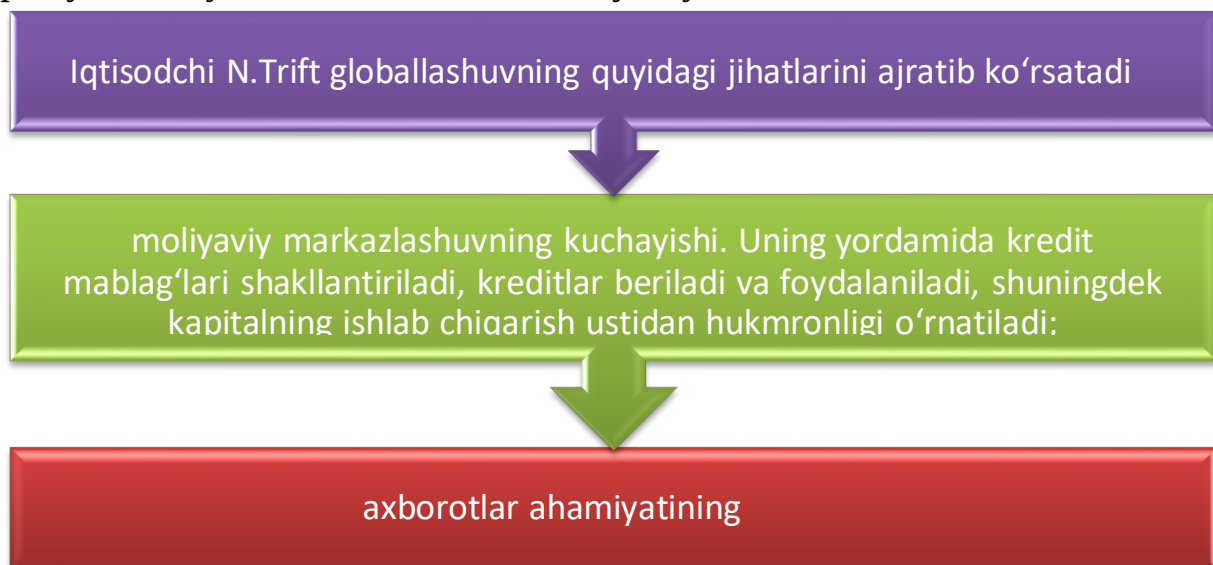
iqtisodiy tizimga o'zining samarali ta'sirini o'tkazmoqda. Shu bilan bir qatorda, avvalgi iqtisodiy yo'nalishda bo'lgan mamlakatlarning umumjahon bozoriga o'tishi natijasida ayrim mamlakatning manfaatlari cheklanib qolmasmikan, degan xavotir ko'pchilikda yo'q emas, bu xavotirlanishda jon bor.

4. Dunyo taraqqiyotidagi ijobiy o'zgarishlar

Ayni paytda jahon matbuotida yirik xalqaro iqtisodchilar, moliya mutaxassislarining dunyo iqtisodiyotidagi o'zgarishlar tahlili bilan bog'liq qizg'in bahs-munozaralari boshlanib ketdi. E'tiborga molik tomoni shundaki, o'tgan yil oxiri va shu yil boshida rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotidagi turg'unlik va pasayishga qaramasdan, xalqaro iqtisodchilar kelgusi yilda yuz berishi kutilayotgan iqtisodiy inqiroz xavfi yo'qolgan deb, hisoblamodalar.

—Financial Times, —New York Times, —Wall Street Journal nashrlarida bu mavzuda bir qator tahliliy maqolalar e'lon qilindi. Ularda aytilishicha, dunyo iqtisodiyotining bugungi ko'rsatkichlariga tayangan holda, yaqin kelajakda ijobiy moliyaviy o'zgarishlar kutish mumkin. Bunga jiddiy asoslar bor.

Dunyo iqtisodiyotida eng katta ulushga ega bo'lgan Amerika Qo'shma Shtatlari iqtisodiyotidagi o'sishning to'xtashi u qadar katta xavf tug'dirmaydi. So'nggi o'n yil mobaynida yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishning yiliga 4,5 foizdan to'xtovsiz o'sishidan so'ng bunday pasayish muqarrar edi. Shu bois, Amerika fond birjalaridagi asosiy indeks bo'lmish Nasdaqning bir yil ichida 50 foizi pasayishi dunyo ishbilarmon doiralarini jiddiy tashvishlantirmadi.

1.2-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari⁵

Hatto global iqtisodiyotining yirik pasayishi yuz bersa ham, uni bartaraf etish uchun rivojlangan mamlakatlar ilgari inqirozlarga qaraganda ko'proq zahiralarga ega. Yaponiyadan boshqa barcha rivojlangan davlatlarda byudjet kamomadi qattiq nazoratga olingan. Ko'plab mamlakatlarning liberal va demokratik qoidalarga asoslangan bozor iqtisodiyotiga o'ta boshlaganiga asoslanib, ishonch bilan aytish mumkinki, iqtisodiy bo'hron yuz bersada, 1970 yillardagi xatolar

qaytarilmaydi.

1.3-rasm. Globallashuv haqida iqtisodchi olimlarning fikrlari⁶

Sotsialistik va kapitalistik lagerlar o'rtasidagi siyosiy ziddiyatning yo'qolgani ham dunyo iqtisodiyotiga katta ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha «Global iqtisodiy rivojlanish» fanining predmeti nimadan iborat?
2. Sizning fikringizcha fanning asosiy manbalari nimalardan iborat?
3. Bu fanni o'rganishning asosiy vazifasi va ahamiyatini siz qanday izohlaysiz?
4. Siz qanday fikrdasiz, dastlabki g'oyalar qachon va qayerda paydo bo'la boshladi?

2-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTI GLOBALLASHUVI KONTSEPTSIYALARINING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA YO'NALISHLARI

REJA:

1. Jahon iqtisodiyotini globallashuv tushunchasi va tamoyillari.
2. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari.
3. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlarining natijalari.

1. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi tushunchasi va tamoyillari

Jahon xo‘jaligini globallashtirish – XX asrning 1980 yillar oxiri 1990 yillar boshida keng ilmiy aylanmaga kiritilgan nisbatan yangi tushunchadir. Bu davrga qadar —globallashtirish‖ atamasi zamonaviy iqtisodiyotda yirik xalqaro kompaniyalar mahsulotlarining alohida savdo bozorlari va muvofiq tarzda yagona milliy yoki xorijiy bozorni egallashga emas, balki hamma bozorlarda, ya’ni global miqyosda savdo qilishga yo‘naltirilgan korporativ strategiyalarni birlashtirish kabi muayyan, o‘ziga xos hodisani belgilash uchun foydalanilgan.

Globallashtirishga nisbatan turlicha yondoshuvlar, turli ta’riflar mazkur tushunchaning mazmuni va hatto uning muvaqqat chegaralari ifodalanishi saqlanib kelmoqda. Jumladan, globallashtirish jarayonlari antik davrdan buyon yoki boshqa variantlarda, dastlabki jahon bozorlari yoki yaxlit jahon xo‘jaligi yuzaga kelgan vaqtlardan e’tiboran rivojlanib kelayotgani to‘g‘risidagi tasdiqni ham uchratish mumkin. Globallashtirish butun dunyo - tarixiy jarayon sifatida XVIII asr boshlaridan e’tiboran yuzaga kelgan deb hisoblaydi.

Jahon iqtisodiyotini globallashtirish – xo‘jalik hayotini zamonaviy butunjahon internatsionallashtirish bosqichidir, uning doirasida jahon xo‘jaligi sifat jihatdan yangi, rivojlanishning avval notanish bo‘lgan tavsiflari va xususiyatlariga ega bo‘ladi. Shunday tavsiflar sifatida jahon xo‘jaligining muvofiq tarzda ortib borayotgan yaxlitligi hamda deyarli jahonning barcha mamlakatlari iqtisodiyotining keskin kuchayib borayotgan o‘zaro bog‘liqligi, xalqaro iqtisodiy munosabatlarga dastlab yopiq bo‘lgan mamlakatlarni jalb etish, global tovar va ayniqsa moliya bozorlarini shakllantirish, jahon iqtisodiy gomogenizatsiyasiga ba’zan izchil bo‘lmagan (xo‘jalik yuritish shakli va tizimlarining o‘xshashligi, bir xilliligini kuchaytirish) yo‘nalish.

2.1 -rasm. Globallasuvning asosiy jihatlari⁷

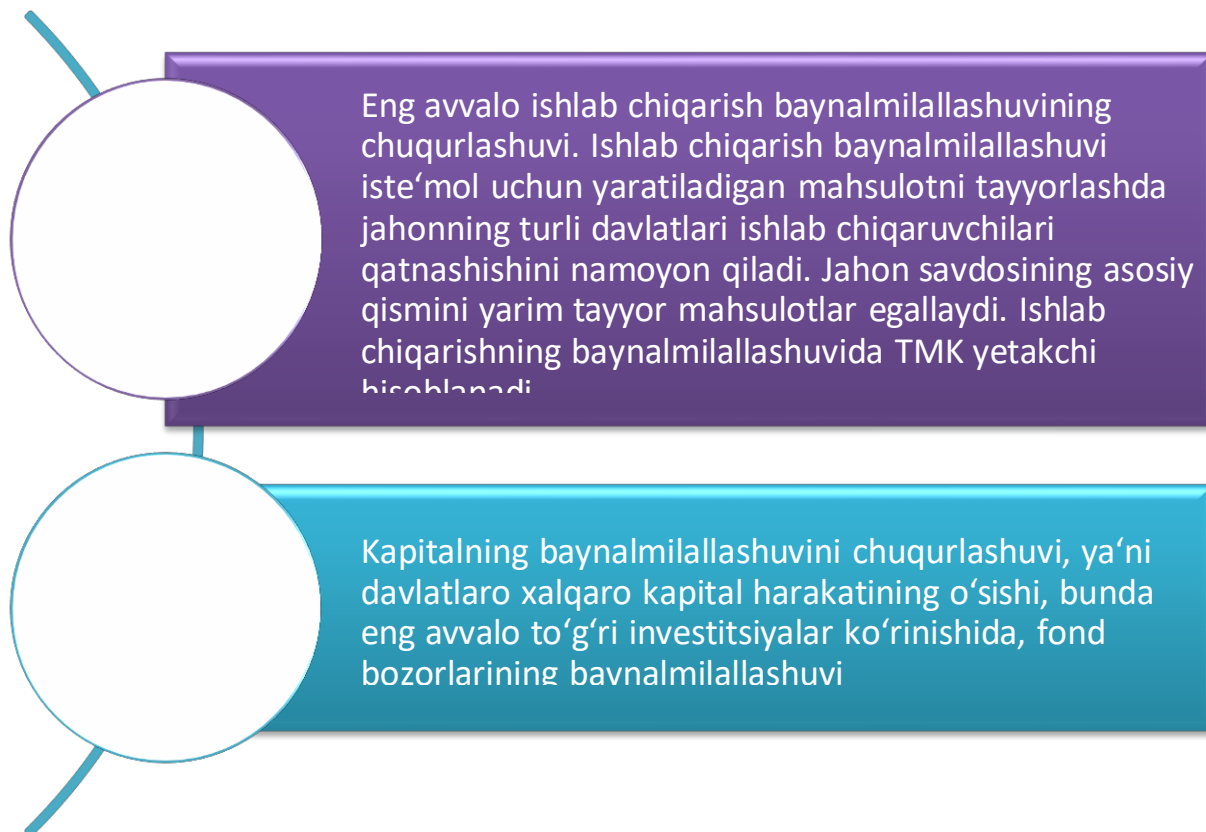
Jahon xo‘jaligi katta yoki kichik yaxlit iqtisodiy tizimdan nafaqat xalqaro mehnat taqsimoti, balki ulkan xalqaro, ko‘pincha butunjahon, ishlab chiqaruvchi savdo tuzilmalari, global moliyaviy tizim hamda planetar axborot tarmog‘i bilan birlashtirilgan yagona butunjahon iqtisodiy tashkilotga aylana boshladi. Ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish, investitsiyalarning tarmoqli tuzilmasi, ishlab chiqarish va savdo tabiati xo‘jalik hayoti sub’ektlari tomonidan global kon’yunktura hisobga olingan holda belgilanadi, iqtisodiy o‘sishlar va tushishlar butunjahon miqyosini qamrab oladi.

Xalqaro valyuta fondi taftishchilari jahon xo‘jaligining globallashtirishini —tovarlar, xizmatlar va jahon kapital oqimi bo‘yicha xalqaro bitimlarning turi, hajmi ortishi, shuningdek, texnologiyalarning nisbatan jadal va keng diffuziyasi natijasida jahonning barcha mamlakatlari ortib boruvchi iqtisodiy o‘zaro bog‘liqligini sifatida ta’riflaydilar.

2. Jahon iqtisodiyoti globallasuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillari

Globallasuv tahlilining keyingi logistik bosqichi globallashtirilayotgan jarayonlarga ta’sir ko‘rsatuvchi, bevosita ularni shakllantiruvchi omillar va

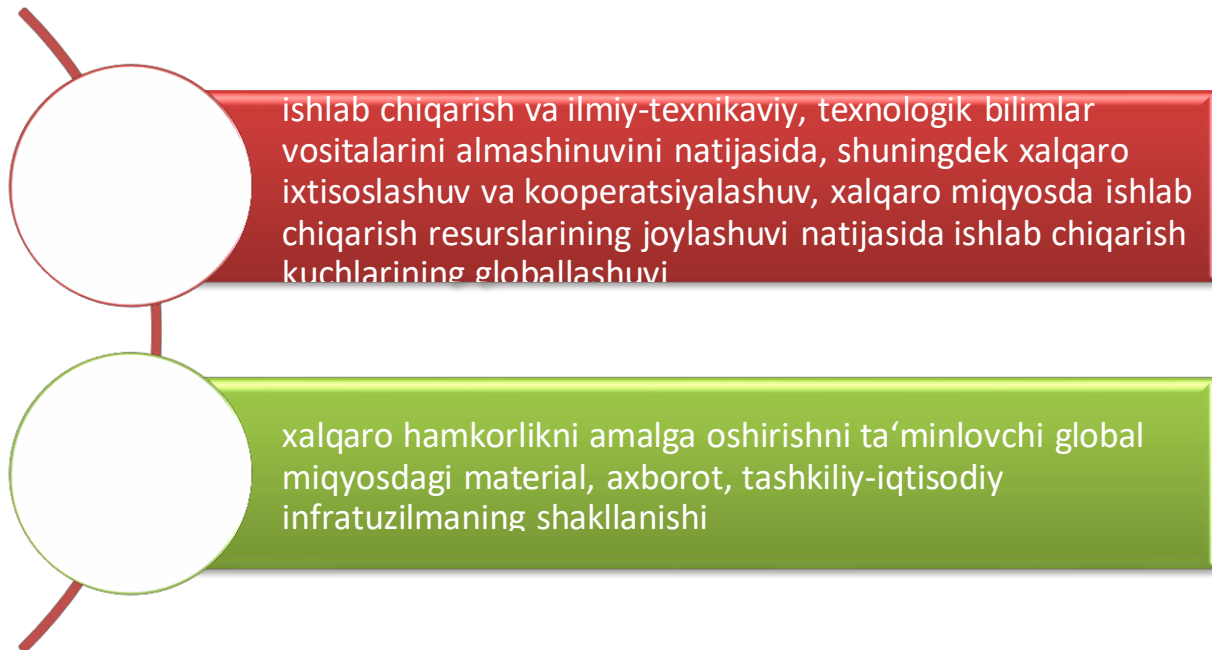
globallashtirishning harakatlantiruvchi kuchlarini ko'rib chiqishdan iborat bo'lishi lozim. Oxirgisiga jahon iqtisodiyoti doirasida kuch to'playotgan kapitalning jamlanishi va markazlashishini, xo'jalik hayotining transmilliylashtirilishi - yirik transmilliy kompaniyalar va moliyaviy guruhlarining o'sishi va rivojlanishini kiritish mumkin. Zamonaviy globallashtirish jarayonlariga nafaqat milliy bozorlarda, shuningdek, jahon miqyosidagi bozorlarda ham globallashtirishni rag'batlantiradigan bozor raqobati kabi baquvvat kuch katta ta'sir ko'rsatadi. Raqobatning asosiy vositasi – xarajatlarni kamaytirish, tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ularning turlarini kengaytirish globallashtirishning motori hisoblanadi.

2.2 -rasm. Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallashtirish jarayonlari⁸

Globallashtirishning bir harakatlantiruvchi kuchi ilmiy texnikaviy taraqqiyotning, texnologik innovatsiyalar taraqqiyotining rivojlanishi bo'lib, u transport va aloqani, axborot va telekommunikatsiya tarmoqlarini modifikatsiya qilishda yanada yaqqol namoyon bo'ladi, tovar va xizmatlar, moliyaviy vositalar, g'oya va axborot mahsulotlarini chegaraviy transport vositalariga tez va kam xarajat bilan joylashtirish uchun kutilmagan imkoniyatlarini yaratadi. Yangi axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining yuzaga kelishi, tez harakatlanuvchi kompyuter texnikasi, signal uzatishning optik to'liq texnologiyasi, sputnik va uyali telefon aloqasi, kibernetika, tarmoq texnologiyalari, kompakt elektron qurilmalar rivojlanishi, internet global tarmog'i yaratilishi bilan, boshqa texnik yutuqlarning yuzaga kelishi bilan paydo bo'ldi.

Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi quyidagi jarayonlarda namoyon bo'ladi:

2.3 -rasm. Zamonaviy jahon iqtisodiyotining globallasuvi jarayonlari

Butunlay yangi imkoniyatlar axborot va kommunikatsiya texnologiyalari doirasida yangiliklarning kashf qilinishi globallashtirish jarayonlari rivojlanishini rag'batlantiruvchi inqilob bilimlariga (knowledge-based) asoslangan haqiqiy axborot innovatsiyalari haqida gapirish imkonini beradi. Jahon iqtisodiyotida transmilliylashtirish jarayonlari real va moliyaviy tarmoqlarda transmilliy korporatsiyalar yaratilishi va ularning faoliyati jarayonlarida mujassamlanadi. G'arb iqtisodchilarining ishlarida iqtisodiy faoliyatning bunga o'xshash sub'ektlari transmilliy, xalqaro, multimilliy, supermilliy, global va boshqa kompaniyalar deb nomlanishi mumkin. Shunga muvofiq ravishda transmilliy korporatsiya deganda, yirik moliyaviy, ishlab chiqarish, ilmiy-texnikaviy, savdo-servis uyushmalari tushuniladi, ular o'z operatsiyalarini o'zlari tashkil etadilar va boshqa xorijiy mamlakatlarda ham birdek amalga oshiradilar. Ularni shaxsiy ishlab chiqarish, bank, investitsiya, savdo-reklama faoliyati, ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirish, kadrlarni tayyorlashni o'z ichiga oluvchi murakkab tashkiliy tuzilma bir-biridan ajratib turadi.

3. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlarining natijalari

Alohida mamlakatlar va jahon hamjamiyati mamlakatlari guruhi uchun iqtisodiy globallasuv jarayonlarining natijalari haqidagi masalaning qo'yilishi tan olingan masala hisoblanadi. Bir tomondan, xalqaro iqtisodiyot nazariyasi xorijiy raqobatchilar uchun bozorlarning ochilishi, xalqaro savdoning kuchayishi moliyaviy resurslar va investitsiyalarning mamlakatlararo joylashtirilishi, xalqaro ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish, xalqaro ishlab chiqarishni oshirish uchun imkoniyatlar yaratishidan dalolat beradi.

- Globallashtirishning aytib bo'lmaz o'zgarishlari mamlakat tashqi savdosi shartlariga o'tkazadigan ijobiy ta'sirlarini maksimal qilish va uning tahdidlarini minimallashtirishda iqtisodiyotning boshqa sohalari kabi tashqi savdoda ham olib boriladigan islohotlar muhim ahamiyatga ega.

- Chunki valuta bozorini erkinlashtirish orqali eksport-import operatsiyalarini rag'batlantirish, erkin raqobat muhitida ishlab chiqarish hajmini oshirish orqali tashqi savdoning iqtisodiy rivojlanishdagi rolini oshirish, sanoat siyosatini olib borish orqali iqtisodiyotning strategik muhim eksport tovarlari jahon bozori konyukturasining o'zgarishlariga bog'liqlik darajasini kamaytirishga erishish mumkin.

2.4-rasm. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari⁹

Natijada globallashtirish mazkur jarayonda ishtirok etadigan mamlakatlarning katta muvaffaqiyati bilan muvofiqlashadi. Shu bilan bir vaqtda, xususan, globallashtirishning neoliberal modelining asosiy mazmuni bo'lgan xo'jalik hayotining keng qamrovli liberalizatsiyaning globallashtirish bilan birlashishi sharoitlarida global tovar va moliyaviy bozorlarda integrallashgan raqobatning kuchayishi raqobat kurashida kuchlilarga yon bosuvchi alohida kompaniyalar hamda alohida mamlakatlar uchun ham muqarrar risklarni anglatadi. Modomiki, rivojlangan mamlakatlar uchun globallashtirishning eng katta foydalari etarli darajada yuqori, alohida ishlab chiqarishni qisqartirish, daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy tengsizlikning kutilayotgan o'sishi ko'rinishidagi risklar davlatning ijtimoiy siyosati bilan bo'lib-bo'lib kompensatsiya qilinadi.

- Ikkinchi variant – odil savdo nazariyasi. Uning mazmuni turli mamlakatlarda savdodan olinadigan nafning birmuncha tekis taqsimlanishi hamda ijtimoiy va ekologik standartlarning tenglashtirilishi maqsadida xalqaro tashkilotlar yordamida rivojlanayotgan mamlakatlar mahsulotlariga qiyosiy narxlar oʻrnatishda. Bu nazariyani Laura Tayson qoʻllab quvvatlaydi.

- Bu kabi yondashuvning sababi - birinchidan, rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning savdodan oladigan salmoqli nafning kamayishi hamda pirovard natijada umumiy boyliklarning qisqarishidir

2.5-rasm. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari

Globallashtirish jarayonlari koʻp hollarda ilgʻor iqtisodiyotning rivojlanishi darajasini oshirishga va unchalik rivojlanmagan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotidagi oʻraining kuchsizlanishiga olib keladi. Koʻpgina rivojlanayotgan mamlakatlar va oʻtish iqtisodiyotidagi mamlakatlar rivojlangan mamlakatlarga texnologik jihatdan bogʻliq boʻladilar: zamonaviy texnologiyalarning murakkablashuvi ularning ishlanmalari xarajatlarini juda oshirib yuboradi, oʻzlashtirilgan texnologiyalar esa komplementar omillarning, birinchi navbatda yuqori malakali va oʻqitilgan mutaxassislarning yoʻqligi tufayli yaxshi samara bermasligi mumkin.

Globallashtirish jahon iqtisodiyoti rivojlanishining umumiy qonunchiligini uning tengsizligini bekor qilmaydi, undan, rivojlangan mamlakatlar guruhlar uchun jahon bozoridagi etakchilikning oʻziga xos kurashidan qochib qutilib boʻlmaydi.

Bu rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham toʻgʻri hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqargan tovarlarga nisbatan rivojlangan mamlakatlar tomonidan import cheklashlari tovar egalarining savdo shartlarini yomonlashtiradi.

Boshqa tarafdin, xorij tovarlari uchun chegaralarning butkul yopiqligi monopolizmga, isteʼmolchilarning yuqori narxlarga duch kelishiga va nihoyat, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning xorijiy ishlab chiqaruvchilarga nisbatan raqobatga moyilligining yoʻqolishiga olib keladi.

Shu tufayli, bozorning optimallik shartlariga koʻra aniqlanadigan bir qismi xorij ishlab chiqaruvchilari uchun ochiq boʻlishi kerak: savdodan olinadigan naf ushbu ishlab chiqarish va eksport darajasiga muvofiq tarzda iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish xarajatlarining 120 %dan kam boʻlmasligi kerak.

2.6-rasam. Jahon iqtisodiyoti globallasuvi jarayonlari natijalari¹⁰

Globallashtirishning, eng avvalo, moliyaviy foydasi, o'z hududida ta'sis qilingan, alohida mamlakatlar, offshor hududlar, xorij kapitalini jalb qilish maqsadida soliqdan ozod qilinganligini olishlari mumkin. To'rt asosiy hududiy guruhni birlashtiruvchi offshor hududlarning yaxlit pleyadasi yuzaga keldi. Karib havzasining offshor hududlari Nyu-York bilan bir vaqtinchalik mintaqada bo'lgan Shimoliy va janubiy Amerika mamlakatlariga xizmat qiladi. Tinch okeanining Singapur, Gongkong, shuningdek, Vanuatu, Nauru va boshqa orol hududlari Tokio bilan bir vaqtinchalik mintaqada joylashgan Osiyo-Tinch okeani mamlakatlarining moliyaviy kapitalidan foydalanadilar.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotini globallashtirish yo'nalishlari qanday?
2. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining harakatlantiruvchi kuchlari va omillar haqidagi sizning fikrlaringiz?
3. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyoti globallashuvi jarayonlarining natijalarini o'rganishdan maqsad nimada?

3-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTNI GLOBALLASHUVINING HARAKATLANTIRUVCHI KUCHLARI, BELGILARI VA SHAKLLARI. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUV OMILLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

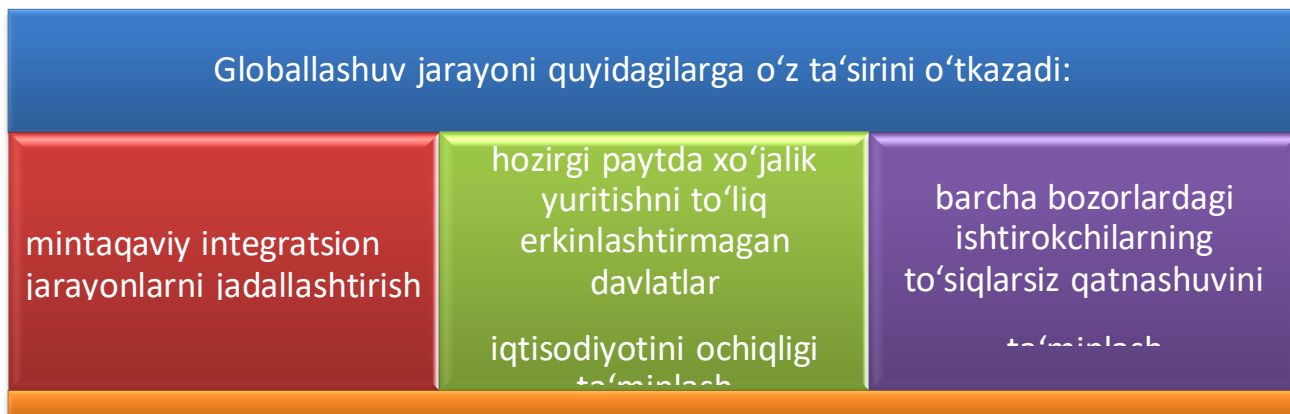
REJA:

1. Globallashuv jahon iqtisodiyoti baynalminalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida;
2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri;
3. Globallashuv jarayonini harakatlantiruvchi omillar.

1. Globallashuv jahon iqtisodiyoti baynalminalashuvining eng yuqori bosqichi sifatida

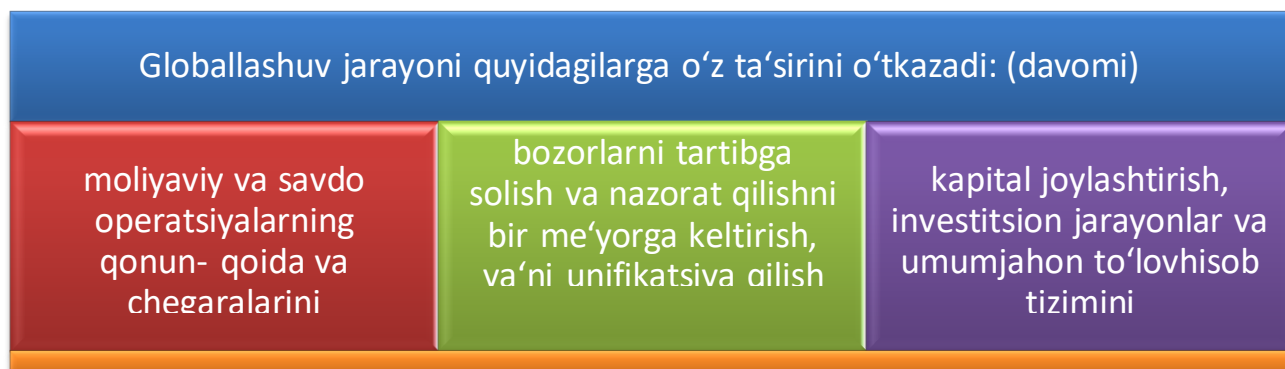
Globallashuv zamonaviy jahon iqtisodiyoti rivojlanishidagi eng asosiy jarayonlarning biri bo'lib, xo'jalik hayoti baynalminalashuvining yuqori bosqichi hisoblanadi.

Xalqaro mehnat taqsimoti, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi, tashqi savdo va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning boshqa shakllari rivojlanishi natijasida milliy iqtisodiyotlarning o'zaro aloqasi va bir biriga bog'liqligi tobora kuchaymoqda. Hozirgi davrda tashqi omillarni hisobga olmasdan davlatlarning iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mumkin emas.

3.1-rasm. Globallashuvning asosiy bosqichlari¹¹

Ma'lumki, mamlakatlar iqtisodiyotlarining bir-biriga bog'liqligi kuchayishi, tashqi iqtisodiy aloqalarning milliy iqtisodiyotlarga ta'sirining ortishi, katta-kichik davlatlarning xalqaro munosabatlardagi ishtiroki faollashuvi xo'jalik faoliyatining baynalminallashuvidir. Iqtisodiyot baynalminallashuvi bir qator bosqichlarni bosib o'tgan bo'lib, dastlabkisi xalqaro iqtisodiy hamkorlik hisoblanadi va bunda tashqi savdoning roli g'oyat muhimdir. Davlatlar o'rtasidagi xalqaro xo'jalik aloqalarining me'yoriy-huquqiy ta'minlanishi, qayta ishlab chiqarish jarayonlarining milliy chegaralardan tashqariga chiqishi xalqaro iqtisodiy hamkorlikdir.

3.2-rasm. Globallashuvning asosiy bosqichlari

Baynalminallashuvning keyingi bosqichi —xalqaro iqtisodiy integratsiya atamasi bilan bog'liq. Bu davr xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi, kapital harakati jo'shqinligining kuchayishi, ilmiy-texnik rivojlanish umumbashariy xarakterga ega bo'lganligi, milliy iqtisodiyotning ochiqligi va erkin savdo darajasi ortishi bilan izohlanadi.

Globallashuvning asosiy jihatlar

	Taxminiy	Proqnozlar	2017 yil oktyabr oyidan farq WEO proqnozlar 1 /	Taxminiy	Proqnozlar
	20162017	2018 2019	2018 2019	2017	2018 2019
Jahon chiqishi	3.2 3.7	3.9 3.9	0.2 0.2	3.9	3.9 3.8
Rivojlangan davlatlar	1.7 2.3	2.3 2.2	0.3 0.4	2.4	2.3 2.0
Rivojlanayotgan va rivojlanayotgan Osiyo	6.4 6.5	6.5 6.6	0.0 0.1	6.8	6.5 6.5

Integratsiya (integratio) so'zi lotin tilidan olingan bo'lib, ma'lum bir qismlarning umumlashishi, yagona bir shaklga kelishi va birlashishini anglatadi. Mintaqalar doirasida ayrim mamlakatlar iqtisodiyotlarining o'zaro yaqinlashib, bir-birini to'ldirishi hamda baynalminallashuv jarayonida yagona bir ishlab chiqarish va boshqarish tizimida faoliyat yuritishi mintaqaviy integratsiya deb ataladi.

(Yaqin yillarda jahon miqyosida) Global tiklanish kuchaytirildi

- 2016 yil o'rtalaridan boshlab davom etayotgan sikllar o'sishi davom etmoqda. Dunyo yalpi ichki mahsulotining to'rttdan uch qismini hisobga olgan holda 120 ta iqtisodiyot 2017 yilda o'sish sur'atlarini 2017 yilda boshlagan, bu esa 2010 yildan buyon global miqyosda kengayib borayotgan o'sishdir.

3.3-расм. Глобаллашувнинг асосий жиҳатлари¹⁴

Xalqaro iqtisodiy integratsiya mehnat taqsimoti asosida ma'lum bir davlatlar xo'jaliklarining birlashishi hamda o'zaro aloqalarining samarali rivojlanishi oqibatida milliy iqtisodiyotlarga turli shakl va darajada ta'sir o'tkazishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya xo'jalik munosabatlari baynalminallashuvining yangi va shu bilan birga murakkab bosqichi bo'lib, jahon iqtisodiyotining yuqori, samarali va kelajakka yo'naltirilgan rivojlanish nuqtasi hisoblanadi. Bunda faqatgina milliy xo'jaliklar birlashibgina qolmasdan, balki iqtisodiy muammolarning echimi hamkorlikda hal etilishi ta'minlanadi. Shu o'rinda aytish joizki, iqtisodiy integratsiya mamlakatlarni birgalikda faoliyat yuritishga etaklovchi jarayon sifatida quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- turli mamlakatlarning milliy xo'jaliklari o'rtasidagi hamkorlik hamda

ularning to'liq yoki qisman umumiylashuvi;

- mamlakatlar o'rtasida tovar, xizmat, kapital va ishchi kuchi harakatidagi to'siqlarning qisman yoki to'liq bartaraf etilishi;

- yagona bozor yaratish maqsadida ma'lum bir davlatlar bozorlarining bosqichma-bosqich birlashuvi;

- turli mamlakatlarga taalluqli bo'lgan xo'jalik sub'ektlari o'rtasidagi farqlarning birin-ketin bartaraf etilishi;

- har bir hamkor davlatda iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanuvchi chet el sub'ektlarining kamsitilishiga yo'l qo'ymaslik.

Iqtisodiy integratsiya jarayonlari ikki tomonlama, bir nechta mamlakatlar va hududlararo bo'lishi mumkin. Hozirgi zamonda integratsion birlashmalarning asosiy masalalaridan biri ularning hududiy darajada rivojlanishini ta'minlash hisoblanadi. Bu masalada odatda davlatlararo boshqaruv tizimi joriy etilib, yakka umumiy mintaqaviy xo'jalik majmui tashkil etiladi. Hozirgi bosqichda xalqaro aloqalar tizimining barcha jabhalarida izchil o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Uning aksariyati globallashuv jarayonlarining rivojlanishi bilan bog'liqdir.

Globallashuv baynalmilallashuvning eng yuqori bosqichi bo'lib, shu nuqtai nazardan bu faqatgina inson va tovarlar harakatining kuchayishigina emas, balki ko'p jihatdan bilimlar va ma'lumotlar almashuviga asoslanadi. Globallashuvga atroflicha ta'rif berilganda, aholining erkin migratsiyasi, tovar va xizmatlar, texnologiya va ma'lumotlarning milliy chegaralardan to'siqsiz erkin o'tishi, xorijiy investitsiyalar hajmining kengayishi, hududiy va ixtisoslashgan bozorlarning o'zaro integratsiyalashuvi, ekologik, demografik muammolarning umumbashariy masalaga aylanganligi tushuniladi.

2. Global jarayonlarning milliy iqtisodiyot rivojlanishiga ta'siri

Jahon xo'jaligi zamonaviy globallashuvining asosiy xususiyatlaridan biri kapital, tovar va xizmatlar, ishchi kuchining erkin harakatida inson intellektual qobiliyatidan unumli foydalanish imkoniyatlarining ortishida namoyon bo'ladi. Ushbu omil ta'sirida rivojlanayotgan mamlakatlarning globallashuv afzalliklaridan foydalanish, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot sur'atlarini oshirish imkoniyatlari paydo bo'lib, shu bilan birga iqtisodiy siyosat yuritganda, uning e'tiborga olinmasligi salbiy oqibatlarga olib keluvchi natijalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Xalqaro kapital migratsiyasi. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalar taraqqiyoti natijasida bevosita investitsiyalar, portfel investitsiyalar va bank ssudalaridan iborat kapitallar xalqaro harakatining kuchayishi globallashuvning diqqatga sazovor xususiyatlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Moliyaviy resurslar xalqaro oqimining o'sish sur'atlari xalqaro savdo hajmining o'sish sur'atlarini sezilarli darajada ortda qoldirmoqda. Ayniqsa, bevosita xorijiy investitsiyalar oqimining jadallashib borayotgani diqqatga sazovordir.

- Rivojlangan mamlakatlar qatorida 2017 yilning uchinchi choragida o'sish kuzatilgan. kuzda, ayniqsa, Germaniya, Yaponiya, Koreya va Qo'shma Shtatlarda. Rivojlanayotgan asosiy bozor va Braziliya, Xitoy va Janubiy Afrikani qamrab oluvchi rivojlanayotgan davlatlar, shuningdek, uchinchi chorakning o'sishini kuzgi prognozlariga qaraganda kuchliroq qildi. Yuqori chastotali qattiq ma'lumotlar va his-tuyg'ular ko'rsatkichlari to'rtinchi chorakda kuchli momentum davom etmoqda.

3.4-rasm. Globallashtirishning asosiy jihatlari¹⁵

Xalqaro kapital harakati uning barcha ishtirokchilariga daromad keltiradi. Xorijiy investorlar xalqaro miqyosdagi bozorlarga kirish orqali tavakkalchilikning diversifikatsiyasiga erishib, jahon miqyosida daromad olish imkoniyatini qo'lga kiritadilar. Odatda investitsiya qabul qiluvchi davlatlarda foiz stavkalari darajalari yuqori bo'lib, bu investorlarning o'z kapitallarini yuqoriroq foyda miqdorini ta'minlovchi hududlarga yo'naltirishiga turtki bo'ladi.

Ma'lumki, o'tish davri iqtisodiyoti mamlakatlarida milliy xo'jalik tizimini takomillashtirish, shuningdek ishlab chiqarish va eksportning diversifikatsiyalashuviga erishish maqsadida mavjud tarmoqlarni rivojlantirish va yangilarini yaratishga ehtiyoj baland.

Bunday sharoitda jahon kapital bozoriga chuqur integratsiyalashuv ushbu mamlakatlar uchun iqtisodiyotni isloh qilish va o'sish sur'atlarini jadallashtirish, moliyaviy tizimni barqarorlashtirish hamda milliy valyuta va bank tizimini mustahkamlash kabi masalalarni hal qilishda investitsiyalarni keng jalb qilish orqali jahon moliya bozorlari afzalliklaridan samarali foydalanish imkoniyatini beradi.

Investitsiya jalb qilish natijasida iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish kapitalning qaysi shaklda kirib kelishiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Bevosita xorijiy investitsiyalar ko'rinishidagi xalqaro kapital harakatida ishtirok etish ustuvorligini belgilovchi omillardan biri - bu transmilliy kompaniyalarning intellektual mulki bo'lmish ilg'or texnologiyalarning jahon bozorida to'g'ridan-to'g'ri sotilmasligi bo'lib, o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari bunday imkoniyatga faqatgina bevosita xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqaligina ega bo'lishlari mumkin.

Bu jihatdan bevosita xorijiy investitsiyalarning o'tish iqtisodiyoti mamlakatlari uchun afzal xususiyatlari: hamkor transmilliy kompaniyalarning mavqei, ularning xom ashyo etkazib beruvchilar bilan aloqasi, tayyor mahsulot sotuv kanallari, jahon bozori doirasida marketning tadqiqotlari, boshqaruv malakasi va ishlab chiqarish sirlari, shuningdek, kadrlar tayyorlash dasturlaridan iborat bo'lib, bu va boshqa omillardan oqilona foydalanish milliy iqtisodiyot samaradorligi va raqobatbardoshligi darajasining oshishiga olib kelmoqda.

Mamlakatda xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarning tashkil etilishi erkin raqobat muhitini yaratish orqali tovar va xizmatlar sifatini oshirish, ishlab chiqarish tannaixini pasaytirish va avvallari bozorning mahalliy ishlab chiqaruvchilar

tomonidan monopollashtirilgan tarmoqlarida tovar va xizmatlar sifat standartlarining oshishiga olib kelishi mumkin.

Tovar va xizmatlar erkin savdosi globallashtiruvning muhim jihatidir. Ma'lumki, milliy iqtisodiyotning nisbiy afzalliklarga ega tarmoqlarda ixtisoslashuvi va xalqaro savdoda ishtirok etishi aholi daromadlari va farovonligi oshishining qo'shimcha manbai bo'lib hisoblanadi. Fan-texnika yutuqlaridan foydalanish natijalari xalqaro savdo orqali boshqa mamlakatlarga bilvosita va to'g'ridan-to'g'ri tarqaladi. To'g'ridan-to'g'ri tarqalish fan-texnika yutuqlarini o'zida mujassam etgan texnologiyalarning jahon bozorida sotilganida va boshqa mamlakatlar ularni xarid qilganida sodir bo'ladi. Bilvosita tarqalish yangi texnika va texnologiya ishlab chiqilgan mamlakat eksport tarmoqlari samaradorligi oshganida va tovarlar sifatining yaxshilanganida ro'y beradi.

3. Globallashtiruv jarayonini harakatlantiruvchi omillar

Xalqaro iqtisodiy munosabatlar ilk davlatlar bilan bir paytda ob'ektiv reallik sifatida paydo bo'lgan keng ko'lamdagi rang-barang aloqalar va munosabatlarning muhim tarkibiy qismini ifodalaydi. Uzoq tarixga nazar tashlar ekanmiz, qadimgi tsivilizatsiyalar eramizdan avvalgi IV-III ming yilliklardayoq iqtisodiy sohada o'zaro aloqalar olib borishganiga doir bir talay misollarga duch kelamiz, chunki ular hoh Qadimiy Misr yoki Shumer madaniyati bo'lsin, xoh Ind vodiysi madaniyati yoki Shan-In davridagi Xitoy bo'lsin, kelib chiqishining avtonomligi va geografik jihatdan ajralganligiga qaramasdan, bir-birlari bilan xo'jalik munosabatlarini o'rnatishga va ularni keyin ham davom ettirishga intilishgan.

- So'nggi oylarda jahon savdosi sarmoyalarni jalb qilish, ayniqsa rivojlangan davlatlar o'rtasida qo'llab-quvvatlangani va Osiyoda yangi ishlab chiqarilgan smartfon modellari ishga tushirilgunga qadar ishlab chiqarish hajmini ko'paytirish bilan mustahkamlanib borgan.

- Xarid qilish menejerlari indeksleri kuchli ishlab chiqaruvchi faoliyatni oldinga suradi va kuchli iste'molchilarning ishonchiligi sog'lom yakuniy talabga ishora qiladi.

3.5-rasm. Globallashtiruvning asosiy jihatlari¹⁶

Juda ko'p manbalar shundan guvohlik beradiki, ahyon-ahyonda tartibsiz tabiatdagi natural tovar ayirboshlash ko'rinishdagi munosabatlar o'rniga asta-sekin antik davr (eramizdan avvalgi I minginchi yillar - eramizning I minginchi yillarining o'rtalari)ga xos bo'lgan tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi asosidagi doimiy xo'jalik aloqalari vujudga keladi.

O'rta asrlarning boshlanishi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning ilgarilanma harakatida iqtisodiyotning yalpi naturallashtiruv, mulkning korporativ-tabaqalangan tuzilmasi va ijtimoiy munosabatlarning sakralizatsiyasiga asoslangan orqaga chekinishni keltirib chiqardi. Biroq shaharlarning o'sishi va savdo-sudxo'rlik

kapitalining rivojlanishi Buyuk geografik kashfiyotlar ochilgan davrda mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy sohadagi aloqalarning misli ko'rilmagan darajada kengayishiga va Evropadagi etakchi davlatlar: Ispaniya, Portugaliya, Gollandiya, Frantsiya va Britaniyaning kolonial imperiyalari tashkil topishiga poydevor yaratdi.

Aynan ana shu omil, shuningdek, ishlab chiqarish, transport va aloqa vositalarida ulkan olg'a siljishni ifodalagan XVIII asrning oxiri XIX asrning boshlaridagi sanoat to'ntarishi (inqilobi) zamonaviy ko'rinishdagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning shakllanishi uchun zarur bo'lgan muhit sifatida global iqtisodiy makrotizimni yuzaga kelish jarayoniga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatdi. Shunday qilib, insoniyatni XIX-XX asrlar bo'sag'asida taraqqiyotning industrial davriga o'tishi an'anaviy ko'rinishdagi hududiy xo'jalik tizimlari evolyutsiyasidan oldingi davrga yakun yasadi, jahon miqyosida Evropa bozor iqtisodiyoti modelining g'alabasini ifodaladi.

Boshqacha qilib aytganda, bir tomondan Evropa, Shimoliy Amerika va ma'lum darajada, Yaponiya milliy xo'jaliklarini, ikkinchi tomondan keng ko'lamdagi mustamlaka periferiyalarini o'z ichiga olgan jahon iqtisodiy majmuasining yuzaga kelishi xalqaro iqtisodiy munosabatlar tizimining shunday ko'rinishining yaralishiga olib keldiki, bu ko'rinish shu holatda ma'lum o'zgarishlar bilan hozirgi kunda ham mavjud bo'lib kelmoqda.

Mustamlakachilik imperiyalarining tugatilishi va rivojlanayotgan mamlakatlar deb atalmish guruhlarining vujudga kelishi natijasida iqtisodiy aloqalar uch iqtisodiy markaz, ya'ni AQSh, Evropa, Yaponiya bilan Osiyo, Afrika hamda Lotin Amerikasidagi yosh davlatlar o'rtasidagi aloqalar ko'rinishini oldi. Sobiq SSSRning tarqalib ketishi va sobiq sotsialistik mamlakatlarning tub ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yo'liga o'tishi rejali- buyruqbozlik xo'jaligining samarasiz ekanligi va rivojlanishning bozor modeliga keng ko'lamda o'tish muqarrar ekanligini namoyish qildi.

Globallashuv jarayonlarining tezlashishiga bir necha omillar ta'sir etadi, bu omillarning asosiylari quyidagilar hisoblanadi: yopiq tipdagi milliy iqtisodiyotdan ochiq iqtisodiyotga o'tish; xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi; davlat tomonidan tartibga solish usullarining takomillashuvi; transmilliy korporatsiyalarning paydo bo'lishi; baynalmilal iqtisodiy ayirboshlash mexanizmlarining vujudga kelishi; fan va texnikaning rivojlanishi.

Davlatlarning yopiq tipdagi xo'jalik tizimidan qutulishga intilishi haqida gapirganda, etakchi mamlakatlar o'z siyosatlarida global bozor makrotizimini qurishning asosiy sharti bo'lgan barcha uchun barobar raqobat muhitini saqlashni qayd etib o'tish kerak.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha xalqaro iqtisodiy integratsiyaning asosiy belgilari nimalarda namoyon bo'ladi?
2. Baynalmillashuv jarayonining rivojlanish bosqichlari sizning fikringizcha qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
3. Sizning fikringizcha nima sababdan globallashuv ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanishidagi jamiyat taraqqiyotining murakkab bosqichi hisoblanadi?

4. Siz nima deb o'ylaysiz, globallashtiruv jahon iqtisodiyotining qaysi jabhalarida namoyon bo'lmoqda?
5. Sizning fikringizcha globallashtiruv va integratsiyalashuv darajalari qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?

4-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINING GLOBALLASHUV MUAMMOLARI VA ULARNING GURUHLANISHI

REJA:

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lishi;
2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari;
3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari;
4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar.

1. Jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lishi

Global muammolar o'zaro bog'liqlikning yaqqol ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida hozirgi davr tsivilizatsiyamiz o'zining rivojlanish jarayonida hech qachon hozirgi kundagidek keskin muammolar girdobiga duch kelmagan. Jahon iqtisodiyotida bu muammolarni hal etmasdan turib, insoniyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot yo'lidan rivojlanib harakat qila olmaydi. Jahon iqtisodiyotida u yoki bu muammoni global, ya'ni, umumjahon miqyosdagi muammolar ekanligini ko'rsatuvchi asosiy mezonlar quyidagilar hisoblanadi:

- Uning olamshumul ahamiyat kasb etishi.
- Insonlar hayotining barcha sohalariga taalluqliligi.
- Muammoni hal etishda ko'pchilik davlatlarning birgalikda harakat qilishligi.

Olimlar va jamoat arboblari orasida mamlakatlar yoki hududlar taraqqiyotidagi o'ziga xos masalalarning global muammolarga aylanishi hususida turli fikrlar va qarashlar kontseptsiyasi mavjud. Shuni qayd etib o'tish joizki, bu jarayonga asosiy sabab jahon xo'jaligining XX asr industrial bozor iqtisodiyoti bosqichiga xos bo'lgan ekstensiv rivojlanishi bo'ldi. Ammo oxirgi o'n yilliklarda Evropa, Amerika va Osiyoning rivojlangan mamlakatlari o'z iqtisodiyotlarini intensiv rivojlanish yo'liga o'tkazish uchun qanchalik harakatlar qilayotgan bo'lsalarda, ko'plab qoloq, rivojlanayotgan, shuningdek, bir qator o'tish davri iqtisodiyotli sobiq sotsialistik mamlakatlar uchun intensifikatsiyalash jarayoni echilmagan eng muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Global muammolar orasida ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolar asosiy o'rinni egallaydi.

Ekologik muammo. Jahon iqtisodiyotida ekologik muammolar ko'p asrlik tarixga ega, biroq, XX asrning 70-90 yillariga kelib, takror ishlab chiqarish va insonlarning xo'jalik faoliyati orasidagi muvozanatning buzilishi oqibatida biosfera holatida keskin yomonlashish holatlari kuzatila boshlandi. Jahon iqtisodiyotida ko'plab keltirilgan ma'lumotlarda atrof- muhit degradatsiyasi ko'larnining kattalashib borayotganligi qayd etiladi. Keyingi 100 yil ichida sayyoramizdagi

o'rmonlarning uchdan ikki qismi yo'qolib ketdi, atmosferadagi karbonat angidrid miqdori 13 foizga ko'paydi, o'nlab turdagi o'simlik va hayvonot dunyosi butunlay qirilib ketdi, inson genofondining o'zi ham oldini olib bo'lmaydigan mutatsion o'zgarishlar xavfi ostiga tushib qoldi.

Global rivojlanish prognozi 2018 va 2019 yillarda yanada ko'tariladi

2017 yilda yuzaga kelgan kuchli momentumning 2018 va 2019 yillarga borishi kutilmoqda, global o'sish esa har ikki yilda ham 3,9 foizgacha (kuzgi prognozlarga nisbatan 0,2 foiz yuqoriroq) qayta ko'rib chiqilgan. 2017-yilgi global o'sishni kuzda prognoz qilingan ko'rsatkichdan 0,7 foizga yuqoriroq 3,7 foizga baholaydi.

Yuqori o'sish sur'ati ayniqsa Evropada va Osiyoda keng tarqalgan edi, lekin rivojlangan va rivojlanayotgan bozorlar va rivojlanayotgan iqtisodiyot guruhlar uchun kuzgi prognozlarga nisbatan 0,1 foiz

4.1-rasm. Global rivojlanish prognozi¹⁷

Ekologik xavf-xatarlarning kuchayishi jahon iqtisodiyotida ekologizatsiyalash jarayonini rivojlantirishga asos bo'ladi, zero tabiatni himoyalash omillari savdo, investitsiyalar, ishchi kuchi migratsiyasi kabilarga ta'sir etadi. Mutaxassislarning qayd etishicha, hozirgi kunda umumiy aylanmasi 150 mlrd. dollarga teng bo'lgan tabiatni asrovchi tovarlar, xizmatlar va texnologiyalarning maxsus bozorlari vujudga kelmoqda.

Atrof-muhitni himoya qilish tadbirlari eksport qilinadigan mahsulotlarning raqobatbardoshligiga ham ta'sir qiladi, zero iste'molchilar ekologik toza va xavfsiz mahsulotlarni afzal ko'rishadi. Ekologik muammolar ko'plab mamlakatlar rivojlanishining strategik dasturlarida markaziy o'rinlardan birini egallab, global va hududiy xalqaro integratsion tashkilotlarning kun tartibiga olib kirildi. Eng yirik xalqaro tashkilot - BMT 1972 yildan buyon maxsus Atrof-muhit bo'yicha dastur (YuNEP)ni amalga oshirib kelmoqda. 1992 yilda o'tkazilgan atrof-muhit bo'yicha BMT Anjumanining (Rio-de-Janeyro) o'tkazilishi katta ahamiyat kasb etdi. Ushbu Anjuman qatnashchilari barqaror rivojlanish tamoyilini qabul qilishdi. Bu tamoyil o'z

ichiga 27 ta tavsiyaviy harakterdagi printsiplarni olib, ularning mohiyati ekologik xavfsizlikning universal mezonlarini qabul qilish, chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish, sanoat va harbiy sohadagi chiqindilardan rejali ravishda foydalanish, yangi avlodni atrof-muhitni asrab-avaylashga qarata tarbiyalashdan iboratdir.

Ma'lumki, bizning respublikamiz va shuningdek qo'shni davlatlar aholisi ham Orol dengizi suvining kamayib ketishi bilan bog'liq bo'lgan muammoni o'z boshidan kechirmoqda. Bu faqat bizning respublikamiz muammosigina bo'lib qolmasdan, balki global muammo ekanligini jahon hamjamiyati ham bugungi kunda tan olmoqda.

60-90 yillarda Orol dengizi akvatoriyasi 7 baravar qisqardi, suv hajmi 13 marta kamaydi, uning minerallashuvi esa o'nlab baravar oshib, dengizni tirik organizmlarning yashashi uchun yaroqsiz ahvolga keltirdi. Bugun Orolbo'yida nafaqat ekologik, balki dunyo miqyosida og'ir oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy va demografik muammolar paydo bo'ldi. Orol dengizining qurishi davom etayotgani va uning atrofida gumanitar faloqat sodir bo'layotgani sababli Orolbo'yining tabiiy biologik fondini asrab-avaylash, Orol inqirozining atrof-muhitga, eng muhimi, bu erda istiqomat qilayotgan yuz minglab va millionlab odamlar hayotiga haloqatli ta'sirini kamaytirish bugungi kundagi eng muhim vazifa hisoblanadi.

2. Global o'zaro bog'liqlik jarayonining ziddiyatlari

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligi, ularning rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an'analardagi barcha farqlarga qaramay, shunday bosqichga o'tdiki, bu bosqichni —globallashuv deb atamoqdalar. Bu tushuncha hozirgi kunda juda ommaviylashib ketdi. Lekin globallashuv ko'pchilik mamlakatlar tomonidan ularning milliy manfaatlari va o'zligiga tahdid sifatida qabul qilinmoqda. O'zbekiston ham globallashuv natijasida ochilayotgan imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy xavf- xatarlarga duch kelmoqda.

- Ikki yillik prognozga ko'ra, global istiqbolga yo'naltirilgan yuksalishning o'zgarishi, asosan, 2018 va 2019 yillarda o'sishning 2 foizdan oshishi kutilayotgan rivojlangan mamlakatlardan kelib chiqadi.

- Ushbu prognoz global moliyaviy sharoit va ijobiy his-tuyg'ularni qo'llab-quvvatlaydi ayniqsa, sarmoyada talab katta bo'lgan tezlashtirishni saqlab qolish, katta eksportga ega iqtisodlarning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda turli davlatlarning iqtisodiy globallashuvga moslashuvda turli muammolar vujudga kelmoqda. Bu muammo rivojlanayotgan mamlakatlarning, shu jumladan o'tish iqtisodiyotli mamlakatlarning jahon xo'jaligi tizimiga to'liq integratsiyasida namoyon bo'lmoqda.

Globallashuv borgan sari o'z faoliyatini kengaytirayotgan va mustakil xarakterga ega bo'layotgan moliyaviy bozorlarning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib bormoqda. Globallashuv farovonlik keltirish bilan birgalikda ko'p imkoniyatlardan maxrum ham etishi mumkin.

Globallashuv jarayonidan ancha uzoq bo'lgan er kurrasining yarim aholisi, ya'ni 3 milliard kishi, kuniga 2 AQSh dollaridan kam pulga yashashga majbur. BMTning sobiq Bosh kotibi Kofi Annan ta'kidlaganidek, "Globallashuv butun insoniyatga foyda keltirishi mumkinligiga men ishonaman. Ammo ko'rinib turibdiki, ayni kunlarda millionlab odamlar, balki, insoniyatning ko'pchilik qismi bundan yuz o'girmoqda. Ular hayotlarida globallashuv mevalarining ko'pligi tufayli emas, balki ozligi yoki butunlay yo'qligi tufayli kambag'aldir".

Hozirda tabiiy ravishda faqat bir mamlakat miqyosida hal qilib bo'lmaydigan va samarali hal qilinishi lozim bo'lgan bir qator muammolar vujudga keldi. Mintaqaviy darajadagi texnogen va ekologik salbiy oqibatlariga Chernobil va Orol fojiasini ko'rsatish mumkin. Texnika va texnologiyaning rivojlanishi va shu jarayonga moslashmaganligi tufayli ishchilarning bo'shatilishi va ishsizlikning o'sishi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda keskin tus olmoqda. Kambag'allik, etnik to'qnashuvlar va boshqa lokal fojialar tufayli aholining ommaviy ravishda migratsiyasi ro'y bermoqda (Afg'oniston, Osiyo va Afrikaning alohida mamlakatlari).

Jahon iqtisodiyoti globallashuvi natijasida jahon xo'jaligi sohalarining bog'liqligi darajasi o'zining yangi pog'onaga ko'tarilganligidan dalolat bermoqda. O'zaro bog'liqlik darajasining oshishi har tomonlama rivojlanishga sabab bo'lish bilan birgalikda bir qancha xavflarni ham vujudga keltirmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun tashqi ta'sir omillari iqtisodiy soha ichida yoki makrodarajadagi xavflar bilan xarakterlanadi.

Tashqi iqtisodiy omillar keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan xavflardan biri mamlakatning tashqi qarzlari paydo bo'lishi va uning kuchayishidir. Ma'lumki, tashqi qarzlarning salmog'i mamlakat YaIMning 1/2 qismidan ortishi xavfli hisoblanadi. Qarzni me'yoridan ortishi esa, kelajakda nafaqat mazkur qarzni qaytarishda qiyinchilik tug'diradi, balki investitsiya qilish va iqtisodiy o'sish imkoniyatlarining qisqarishi, valyuta zahiralarining kamayib ketishi va to'lov balansi inqirozi kabi hodisalarga sababchi bo'ladi. Masalan, rivojlangan mamlakatlar, ayniqsa, AQSh davlat tashqi qarzi miqdorining o'sib borganligi va uni YaIMga nisbatan salmog'i o'sganligi 2008 yildagi moliyaviy inqirozni kuchayishining asosiy omillaridan biri bo'ldi (7.1-rasm). Rasmdan ko'rinib turibdiki, keyingi 4 yil mobaynida xususan, AQSh va ayrim MDH davlatlari (Qirg'izistondan tashqari) tashqi qarzlarning YaIMga nisbatan salmog'i ortib borgan. Xususan,

2008 yilda AQSh tashqi qarzlarining YaIMga nisbatan salmog'i qariyb 90% ni tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich Rossiyada 37% ni, Qozog'istonda 102% ni, Ukrainada 64% ni tashkil etgan. Qirg'izistonda esa keyingi 3 yil mobaynida pasayish tendentsiyasi kuzatilib, 2008 yilda 81% ni tashkil qilgan.

Axborot texnologiyalari va global moliya bozorlarining taraqqiy etishi kapitalning qisqa muddatda er sharining turli joylarida joylashgan bir iqtisodiyotdan ikkinchisiga o'tib ketishiga sabab bo'lmoqda. Bu kabi jarayonlar ham keskin iqtisodiy vaziyatga, qolaversa inqirozga ham olib kelishi mumkin.

3. Global energetik muammo va uni hal etish yo'llari

Butun dunyo mamlakatlari uchun yuzaga keluvchi imkoniyatlarni kengaytirishda hamda turmush sifatini oshirishda energetik resurslar juda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda jahon xo'jaligida energiya resurslariga bo'lgan talab oshib bormoqda. Markaziy Osiyo va ayrim MDH mamlakatlarida katta hajmda yonilg'i-energiya zahiralari mavjudligi tufayli mintaqada energetik xavfsizlik muammosi unchalik sezilmaydi. Ayrim MDH davlatlari, neft qazib chiqarish bo'yicha etakchi davlatlar qatoridan joy olgan. 2006 yilda ushbu davlatlar jahon neft savdosining 14,2 foizini ta'minlab berishdi.

4.3-rasm. Global rivojlanish prognozi¹⁹

Biroq samarali, ishonchli va ekologik jihatdan xavfsiz energiya ta'minoti butun insoniyat oldida turgan global vazifa va xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning asosiy muammosi hisoblanadi. Barcha jihatlarni qamrab olgan ushbu muammoni hal etish uchun bir qancha birinchi darajali va o'zaro aloqador muammolarni hisobga olish zarur, bular:

- neftning yuqori bo'lib borayotgan va o'zgaruvchan narxi;

¹⁹ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

- energetik resurslarga borgan sari o'sib boruvchi talab (hisoblarga ko'ra, u 2030 yilga borib 1,5 barobardan ko'pga o'sadi va ushbu talabning 80 foizi zahiralari cheklangan qazib olinuvchi yoqilg'i hisobiga ta'minlanadi);

- ko'pgina davlatlarda energiya importiga o'sib boruvchi bog'liqlik;
- energetika sohasining barcha tarmoqlarida yirik investitsiyalarga bo'lgan talab;

- atrof-muhitni himoyalash zaruriyati va iqlim o'zgarishidagi muammolarni hal qilish;

- hayotiy muhim energetik infratuzilmani tabiiy va boshqa tahdidlarga bardosh bera olmasligi.

Ushbu muammolarning global xarakterdaligini hamda energetika resurslarini ishlab chiqaruvchi, tranzit va iste'mol qiluvchi davlatlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni borgan sari oshib borishi sababli global energetik xavfsizlikni mustahkamlash maqsadida barcha manfaatli tomonlar o'rtasida sherikchilik aloqalarini rivojlantirish zarur.

Mazkur maqsadlarga erishishning eng yaxshi yo'li - samarali, raqobatbardosh jahon energetik bozorlarini tashkil etishdir.

Global energetik muammolarni hal qilishda milliy hukumat va tegishli xalqaro tashkilotlar muhim o'rin egallaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda yashovchi 1,6 mlrd. kishini elektr energiyasiga va 2,4 mlrd. kishini yoqilg'i resurlarga hozirda bundan mahrum bo'lgan qat'iy ta'minotini ta'minlamay turib, global energetik xavfsizlikka ham, BMTning Ming yillik rivojlanish maqsadlariga ham erishib bo'lmaydi. Xalqaro hamjamiyat uchta o'zaro aloqador muammoni - energetik xavfsizlik, iqtisodiy o'sish va ekologiya muammolarini samarali hal qilish imkoniyatiga ega.

Energetik kambag'allik hajmini kamaytirish bo'yicha qat'iy chora- tadbirlar bilan birga issiqxonalaridan chiquvchi gazlarning hajmini qisqartirish, atrof-muhit holatini global miqyosda yaxshilash, energetik xavfsizlikni mustahkamlash hamda atmosferaning ifloslanish darajasini qisqartirish bo'yicha umumiy maqsadlarni amalga oshirish zarur. Bu borada rivojlanayotgan davlatlarni energiya resurslaridan foydalanishga bo'lgan imkoniyatini kengaytirish bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish muhimdir.

Global energetik xavfsizlikni ta'minlashda barcha iste'molchi va ishlab chiqaruvchi davlatlarning umumiy manfaatini hisobga olgan holda, "Sakkizlik guruhi"ga kiruvchi etakchi davlatlar rahbarlarining 2006 yil 16 iyulda Sankt-Peterburgdagi yig'ilishida global iqtisodiy o'sishning asosida quyidagilarni e'lon qildilar:

- energetik resurslarni transportirovkasi va tranziti doirasidagi xizmatlarni amalga oshirish, ishlab chiqarish, foydalanish va etkazib berish uchun bozorlarning ochiqligi, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish;
- energetik xavfsizlik doirasida o'zaro bog'liqlik masalalarini barcha manfaatdor tomonlar orasida dialog va fikrlar almashinuvi va kelishuvlarni rivojlantirish;

•rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi kambag'al qatlamini energetik muammolarini hal qilishga ko'mak berish.

Global energetik xavfsizlikni mustahkamlash quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha bir qator chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirishni ko'zda tutadi:

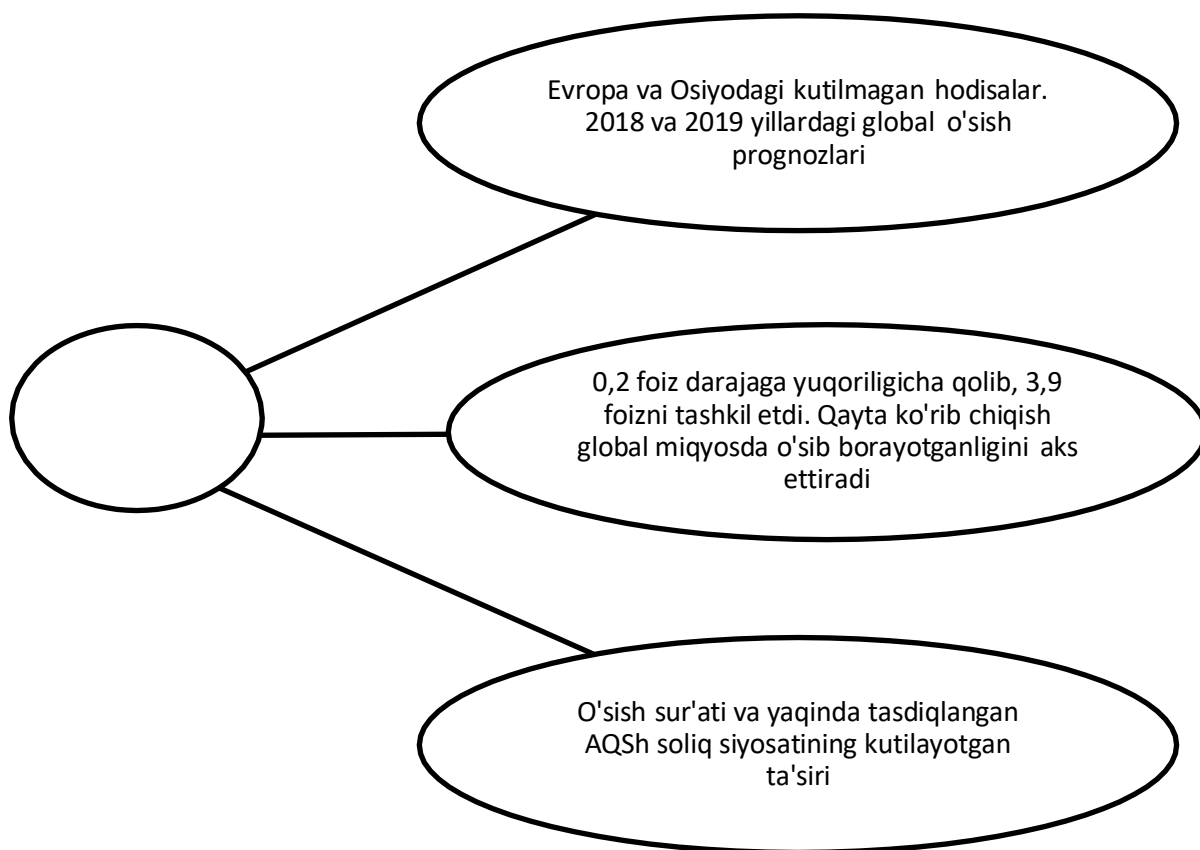
- global energetik bozorlarni barqarorligini oshirish;
- energetik tarmoqlarida investitsiya muhitini yaxshilash;
- energetika samarasini ko'tarish va energiyani tejash;
- energiya turlarini diversifikatsiyalash;
- hayotiy muhim energetika infratuzilmasining xavfsizligini ta'minlash;
- energetik kambag'allik ko'lamini qisqartirish.

4. Moliyaviy va iqtisodiy inqirozlar

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, iqtisodiyotning ochiqligi rivojlanishni jadallashtirish maqsadida tashqi omillardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. U milliy xo'jalikda xorijda o'zlashtirib bo'lingan ilg'or texnologiyalardan, mashina va uskunalarning yangi avlodlaridan, ishlab chiqarishni va sotishni boshqarishning zamonaviy tajribasidan foydalanish ko'lamlarini kengaytirishga, chet eldan qo'shimcha moddiy va moliyaviy resurslarni jalb qilishga, xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasiga qo'shilishga imkoniyat yaratadi.

Biroq iqtisodiyot —ochiqligill nafaqat bozor islohotlarini jadallashtiradi, balki iqtisodiy rivojlanishda, ayniqsa rivojlanayotgan va o'tish iqtisodiyotli mamlakatlar uchun ma'lum xavf-xatarlarni ham vujudga keltiradi. Milliy ishlab chiqaruvchilarni xorijiy raqobatchilar tomonidan siqib chiqarish, alohida tarmoqlarning jahon kon'yunkturasiga, sanoati rivojlangan mamlakatlarning savdo va sanoat siyosatiga bog'liqligining o'sish xavfi paydo bo'ladi.

XX va XXI asrlarda jahon iqtisodiy rivojlanishiga ikkita yangi holatlar ta'sir ko'rsatdi. Birinchidan, kon'yunktura o'zgarishlarini tartibga solishga qaratilgan davlat iqtisodiy siyosat tizimi asta-sekin shakllantirildi. Ikkinchidan, jahon iqtisodiy tuzilmasida moliyaviy (aktsiyadorlik kapitali institutining, kapital, valyuta, qimmatli qog'ozlar va ularning hosilalari bozorlari tizimlarining shakllanishida ifodalanuvchi) soha keskin o'sdi. Jahon iqtisodiyotining mazkur sohasining rivojlanishi natijasida moliyaviy operatsiyalar hajmi moddiy ne'matlar bilan iqtisodiy operatsiyalar hajmidan ancha ortib ketdi.

4.4-rasm. Global rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlari²⁰

Bozor mexanizmining amal qilishida davriy takrorlanuvchi inqirozlar o'zining namoyon bo'lish shakllarini asta-sekin o'zgartirdi. Agar sanoatlashtirish davrida moliyaviy buzilishlar (banklarning kasodga uchrash shaklida) asosan keyingi sanoat pasayishlariga olib kelgan bo'lsa, sanoatlashtirishdan keyingi davrda bunday yaqqol ketma-ketlik o'z shaklini o'zgartira boshladi.

Moliyaviy soha shunchalik yirik ko'lamga erishdiki, bu uni o'z qonuniyatlari bo'yicha rivojlanuvchi nisbatan mustaqil iqtisodiy blokka aylantirdi. Xususan, moliyaviy sohani ustun ravishda va ishlab chiqarish sohasini nisbatan kamroq qamrab oluvchi inqirozlar kelib chiqdi. Moliyaviy xo'jalikning bunday —mustaqilligil moliyaviy buzilishlarning ham nisbiy mustaqilliginil keltirib chiqardi. Bu esa jahon moliyaviy inqirozlarini ro'y berishiga olib keladi.

Inqiroz shuni ko'rsatdiki, bu mamlakatlarda qanchalik iqtisodiy muvaffaqiyatlarga erishilgan bo'lmasin, ammo ularning moliyaviy tizimi barqarorlik bosqichiga etmagan va mintaqadagi boshqa alohida mamlakatlarning moliyaviy bozorlaridagi salbiy jarayonlarga qarshi tura olmaydi.

Bu moliyaviy inqirozlar jahon kapital bozorlari kon'yunkturasini yomonlashishiga va jahon bozorida muhim mineral xomashyolarning narx kon'yunkturasining pasayib ketishiga olib keldi.

²⁰ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Zamonaviy moliyaviy inqirozlarning o'ziga xos xususiyati ularning bir vaqtda bir nechta mamlakatlarda paydo bo'lishi va mintaqa bo'ylab tez tarqalishidan iborat. Moliyaviy —epidemiya¹ning xususiyati shundaki, ular hatto mamlakatlarning moliyaviy bozorlari iqtisodiy jihatdan o'zaro kam bog'langan vaziyatda ham tarqalish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu eng avvalo, moliya bozorlari shakllanayotgan mamlakatlarga tegishli. Bir mamlakatdagi inqiroz boshqa o'xshash makroiqtisodiy sharoitlarga ega mamlakatlarning valyutalariga chayqovchilik hujumlari uchun turtki bo'lishi mumkin.

Aksariyat rivojlangan mamlakatlarning tajribasida jahon moliyaviy- iqtisodiy inqirozi ko'rsatayotgan salbiy ta'sirlarning oldini olish va bartaraf etish choralari orasida har qanday yo'l bilan bank-moliya tizimini saqlab qolishga urinish holatlari keng namoyon bo'ldi. Jumladan, AQSh birinchilardan bo'lib uzoq yillar davomida xususiy banklar sifatida faoliyat ko'rsatib kelgan to'rtta yirik bankni milliyalashtirdi. Shuningdek, Evropa Ittifoqi mamlakatlarida bank tizimining yuqori riskli aktivlarini davlat tomonidan kafolatlash orqali uzoq muddatli moliyalashtirish tadbirlari amalga oshirildi. Natijada, bank-moliya sohasida likvidlik darajasi pasaygan bir pallada davlatlar turli yo'llar bilan yirik hajmdagi mablag'larni ushbu sohaga yo'naltira boshladi.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Cizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida global muammolarning paydo bo'lish sabablari nimadan iborat?
2. Global muammo haqija sizning fikrlaringiz qanday va bu borada qanday tushunchaga egasiz?
3. Sizning fikringizcha global o'zaro bog'liqlik nima va u qanday ziddiyatlarga ega?
4. Global ekologik, oziq-ovqat, demografik muammolar haqida sizning fikrlaringiz qanday?
5. Sizning fikringizcha global energetik muammo va uni hal etish yo'llari qanday?

5-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI MUAMMOLARINING OQIBATLARI VA HAL ETISH YO'LLARI

REJA:

1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi;
2. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar;
3. Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish;
4. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy- texnika hamkorligi;

1. Tashqi iqtisodiy munosabatlarni shakllanishi

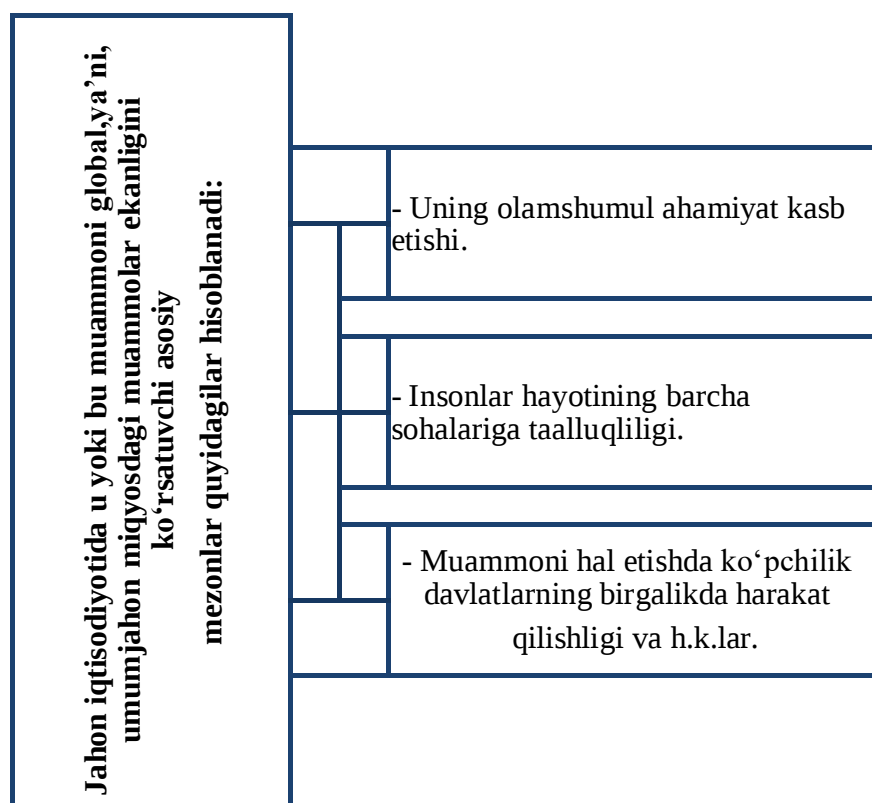
Jahon tajribasini o'rganish shundan dalolat beradiki, integratsiya davlatning jahon xo'jaligiga kirishini rag'batlantirish uchun samarali, tashqi iqtisodiy o'sishni, aholi daromadlari o'sishini, inson kapitali jamlanishini, iqtisodiyotda

ilg'or texnologik va tarkibiy siljishlar yuz berishini, ishlab chiqarish, investitsiyalarni boshqarish va ularning sifatli ishlashini ta'minlashidan dalolat beradi. Real iqtisodiy integratsiya o'zida qatnashuvchi mamlakatlarning asosiy ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarining muayyan tengligini nazarda tutuvchi ishlab chiqarishning xalqaro umumlashtirilishi darajasini ifodalaydi.

Xorijiy mamlakatlar iqtisodiyotining integratsiyasi muammosi tahlili tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish muammolarini shakllantirish va milliy iqtisodiyotni isloh qilish jarayonida hal etiladigan ustuvor vazifalarni aniqlash imkonini beradi. Iqtisodiy integratsiya jarayoni sharoitida O'zbekiston oldida quyidagi muhim muammolarni hal etish zarur: ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish, milliy iqtisodiyotda tarkibiy qayta o'zgarishlarni amalga oshirish va tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish.

Iqtisodiyotning ochiqligi darajasining oshishi va tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish globallashtirish, transnatsionallashtirish va milliy iqtisodiyotning baynalminallashtirish sharoitlarida mamlakatlarning jahon xo'jaligi holatiga bog'liqligini kuchaytiradi.

Zamonaviy Evropa integratsiyasini tahlil etilishi Evropa integratsiyasi etarlicha murakkab jarayon ekanligini ko'rsatdi.

5.1-rasm. Tashqi iqtisodiy munosabatlar shakllanishi²¹

Davlatlarning har xil mintaqaviy birlashmalari bilan aloqalarni kengaytirish O'zbekistonning jahon hamjamiyatiga integratsiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

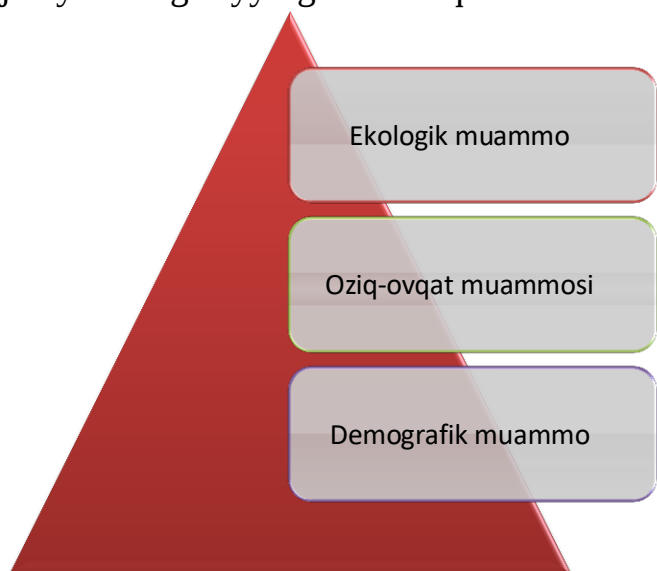
O'zbekiston Evropa Ittifoqi, EKO, NATO, BMT bilan muvaffaqiyatli hamkorlik qilmoqda. O'zbekiston tashqi siyosatining Evropa yo'nalishi kengaydi. Ushbu hamkorlik Evropaning alohida xar bir mamlakati bilan hamkorlikni ham o'z ichiga oladi.

O'zbekistonning ushbu mamlakat bilan munosabatlari do'stlik va hamkorlik, o'zaro ishonch va hurmat tamoyillariga asoslanadi. Mamlakatlarimiz ikki

tomonlama munosabatlarni rivojlantirishdan birdek manfaatdor, hamkorlikni kengaytirish borasida muntazam muloqot yo'lga qo'yilgan. Xalqaro muammolarga nisbatan qarashlarimiz ham mushtarak.

Mamlakatlarimiz Savdo-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy hamkorlik bo'yicha hukumatlararo komissiya faoliyatiga, terrorchilik va diniy ekstremizmga, noqonuniy muhojirlik va qurol-yarog' savdosiga, uyushgan jinoyatchilik va narkobiznesga qarshi kurashda hamkorlikni yanada kuchaytirish masalalariga alohida e'tibor beradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi real integratsiya jarayonlari hali juda kuchsiz ekanligini va xarakteriga, harakatlantiruvchi omillariga, rivojlanish sur'atlariga ko'ra o'zaro farqlanishini ko'rsatdi. Ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlar amalda so'zning tuliq ma'nosida integratsiya jarayonidan tashqarida qolmoqda, ya'ni ham alohida firmalar va korxonalar, ham umuman milliy xo'jaliklar darajasida doimiy ravishda rivojlanib boruvchi bevosita mamlakatlararo aloqalardan tashqarida qolmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy hamkorligi, ular tomonidan e'lon qilingan integratsiya maqsadlari real integratsiya jarayonining tayyorgarlik bosqichi hisoblanadi.

5.2-rasm. Global muammolar ko'rinishlari²²

Sharqiy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy integratsiya rivojlanishi tajribasi —davlat boshchilik qilayotgan iqtisodiyotl modeli doirasida mamlakatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun eng avvalo uchta majburiy shartni ta'minlash shartligini ko'rsatadi. Birinchidan, Davlat korxonalari emas, balki xususiy korxonalar iqtisodiy o'sishning ichki dvigatellariga aylanishi kerak. Ikkinchidan, iqtisodiy siyosat eksportga aniq yo'naltirilgan holda qurilishi kerak. Uchinchidan, iqtisodiyotning davlat tomonidan boshqarilishi amalga oshirilishi, rivojlanishning istalayotgan ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lgan kuchli iqtisodiy rag'batlar negiziga qurilishi kerak.

O'zbekiston eksportga yo'naltirilgan siyosat orqali jahon xo'jaligiga iqtisodiy integratsiyalashuvni rivojlantirishning ulkan salohiyatiga ega. Shu bilan birga respublika iqtisodiyotining eksportga yo'naltirilgan rivojlanishini to'xtatib turgan omillar mavjuddir, jumladan: - iqtisodiyotda xususiy sektorning etarlicha rivojlanmaganligi va buning oqibati sifatida xususiy korxonalar eksportining juda oz ekanligi; - eksportdan olingan daromadning davlat bilan mahsulot ishlab

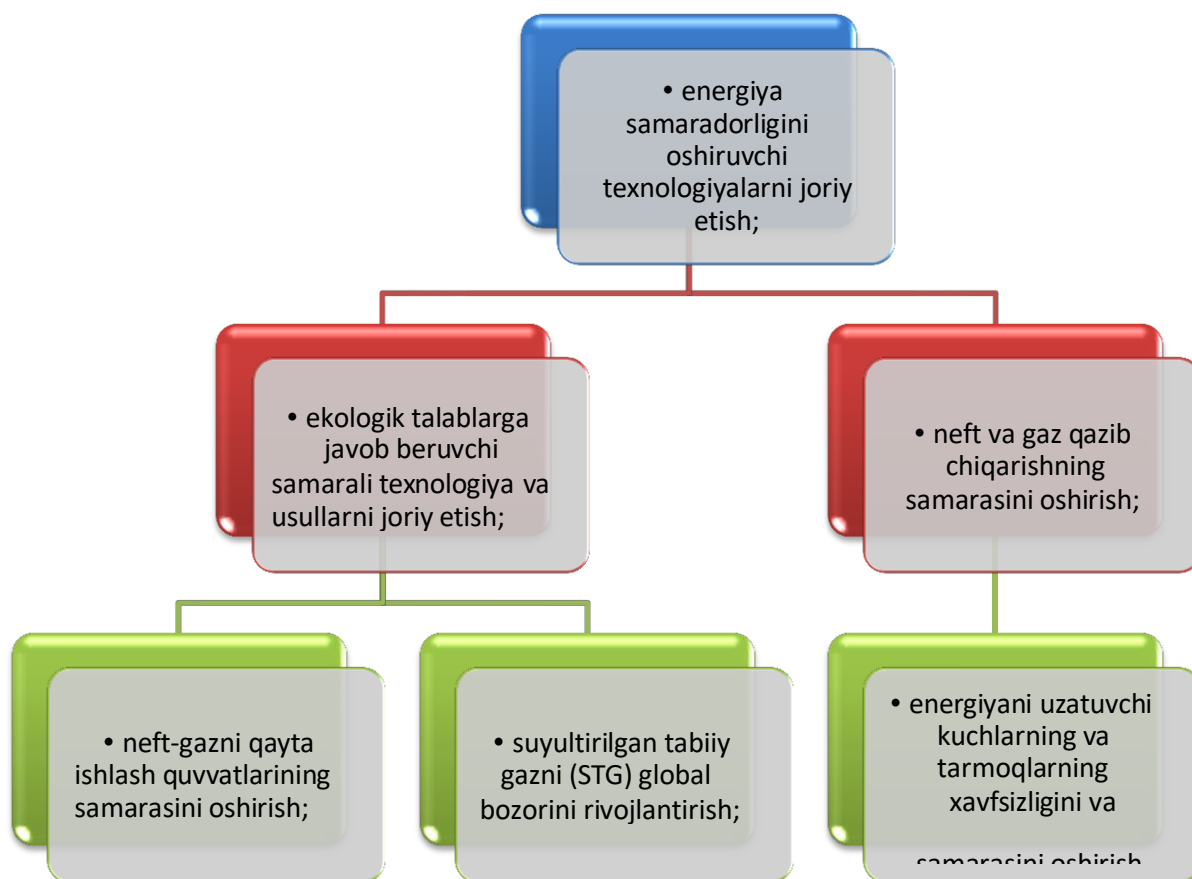
chiqaruvchilar o'rtasida nomuqobil taqsimlanishi, qishloq xo'jaligida daromadlarning tekis taqsimlanmaganligi butun iqtisodiyotda ishlab chiqarishning potentsial o'sishida salmoqli yo'kotishlarga olib keladi; -sanoat ishlab chiqarishining monopoliya qilinishi. Bu valyuta nazorati orqali yuqori darajadagi proteksionizm ko'rinishida qo'llab-quvvatlanadi. Kichik korxonalar sektorining sust rivojlanganligi, ularning eksportdagi hissasining oz ekanligi iqtisodiyotning nobarqarorligi, monopolizatsiya va inflyatsiya saqlanib qolishiga ko'maklashadi; -moliyaviy sektorning va tashqi bozorga ishlovchi korxonalarni kredit berish yo'li bilan qo'llab-quvvatlashning sust rivojlanganligi; -eksport kiluvchilarning ma'muriy jihatdan etarlicha qo'llab-quvvatlanmasligi, tayyor mahsulotni eksport qilishga ruxsatnomalarni rasmiylashtirish bilan bog'liq qiyinchiliklar va bunday ruxsatnomalar berilishi kechiktirilishi.

2.Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar

Hozirgi vaqtda mutaxassislar orasida integratsiya jarayonlariga nisbatan yagona ilmiy nuqtai nazar mavjud emas. Iqtisodchilarning bir guruhi integratsiya jarayonida mamlakatlar o'rtasida yangi tovar oqimlarini shakllantirish hisobiga —resurslarning cheklanganligi omilini bartaraf etishni eng muhim muammo deb hisoblaydilar. Ularning fikricha, bu bir xildagi qimmatroq tovarlarni alohida olingan bir mamlakat ichida ishlab chiqarishni bartaraf etish yoxud ilmiy-tadqiqot va tajriba konstruktorlik ishlariga mablag'larni tejash imkonini beradigan texnologiya ayirboshlashni kengaytirishdir.

Olimlarning boshqa bir guruhi tashqi iqtisodiy omillarni, masalan, kollektiv xavfsizlikni mustahkamlashni ustun shart-sharoit sifatida ilgari suradi. Uchinchi guruh olimlar integratsiya guruhlarini barpo etilishi ularning qatnashchilariga ishlab chiqarishning barqaror o'sishi, ijtimoiy barqarorlik va hokazolar kabi maqsadlarga osonroq va tezroq erishish imkonini beradi, deb hisoblaydilar. Ushbu va boshqa nazariy yondoshuvlarni umumlashtirgan holda deyish mumkinki, integratsiya o'zida mintakaviy ko'lamda sifat jihatidan yangi iqtisodiy muhitni shakllantirish yo'li bilan milliy xo'jalik komplekslarining yaqinlashishi va o'zaro bir-biriga kirib borishini ifodalaydi.

Ishlab chiqarishni baynalminallashuvining erishilgan darajasi bo'yicha integratsiya tuzilmalarini farqlash zarur. U rasmiy hamda real tusga ega bo'lishi mumkin. Xalqaro iqtisodiy integratsiya uch darajali model sifatida qaraladi (ayniqsa, G'arbiy Evropa variantida): -mikro darajada, ya'ni korporativ darajada, bunda ayrim kompaniyalar to'g'ridan-to'g'ri xo'jalik aloqalariga kirishadi, integratsiya jarayonlarini avj oldiradi; -davlatlararo darajada, bunda davlatning maqsadga yo'naltirilgan faoliyati mamlakatlarning u yoki bu guruhi doirasida mehnat va kapital chatishib ketishi integratsiya jarayonlariga ko'maklashadi, alohida integratsiya vositalari mavjud bo'lishini ta'minlaydi; -milliy manfaatlardan ustun turuvchi darajada, bunda ishtirokchi mamlakatlar bir qancha siyosiy-iqtisodiy funksiyalarni ushbu sohadagi suverenitetdan voz kechib ittifoqqa ixtiyoriy ravishda boradi.

5.3-расм. Энергетика тармоқларида инвестиция муҳитини яхшилаш²³

Iqtisodiy integratsiya o'z asosiga ko'ra bir qancha ob'ektiv omillarga egadir. Ular orasida quyidagilar muhim o'rin tutadi: -xo'jalik baynalminallashuvining o'sishi; -xalqaro mehnat taqsimotining chuqurlashuvi;

-xususiyatiga ko'ra umumjahon ilmiy-texnik inqilobi; -milliy iqtisodiyotlar ochiqligi darajasining oshishi.

Zamonaviy xalqaro iqtisodiyotda vujudga kelayotgan va rivojlanayotgan ko'p sonli integratsiya o'z oldiga ko'pincha o'xshash vazifalarni qo'yadi: - iqtisodiyot ko'lamlari afzalliklaridan foydalanish; -qulay tashqi siyosiy muhit yaratish; -savdo siyosati vazifalarini hal etish; -iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurilishiga ko'maklashish; -milliy sanoatning endi paydo bo'lgan tarmoqlarini qo'llab quvvatlash.

Xalqaro iqtisodiyot doirasida integratsiya savdoning ko'p darajada erkin bo'lishi tomon qo'yilgan qadammi yoki aksincha, savdo oqimlari bo'limidagi cheklanish ekanligi nuqtai nazaridan baholanishi kerak.

U yoki bu integratsiya guruhining tashkil etilishi umuman olganda xalqaro iqtisodiyotning manfaatlariga qanchalik muvofiq ekanligini baholash uchun Jahon banki mutaxassislari bir qancha mezonlarni ishlab chiqdi:

Mintaqaviy savdo bitimlari istisnosiz iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab olishi kerak;

O'tish davri 10 yildan ortiq bo'lmasligi kerak va ayrim sohalarda savdoning erkinlashtirishining aniq jadvalini o'z ichiga olishi kerak;

²³ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

Eng ko‘p qulaylik rejimi asosida erkinlashtirishdan oldin tariflar azaldan yuqori bo‘lsa, istalgan yangi integratsiya guruhi tashkil etilishi kerak;

Bojxona ittifoqi doirasida tashkil etiladigan umumiy bojxona tarifi tarmoqda mavjud bo‘lgan eng past tarifdan yoki hatto eng ko‘p qulaylik rejimi doirasidagi eng past tarifdan ortiq bo‘lmasligi kerak;

Integratsiya bitimlariga yangi a‘zolari qabul qilish qoidalari erkin bo‘lishi va a‘zolar soni, kengayishiga to‘sqinlik qilmasligi kerak; Tovarning qaysi mamlakatdan kelib chiqishini aniqlash qoidalari ochiq-oydin bo‘lishi va guruh ichida proteksionizm vositasiga aylanmasligi kerak;

Integratsiyaning eng rivojlangan shakllariga tezroq o‘tish zarur, integratsiyaning rivojlangan shakllari rivojlanmagan shakllariga qaraganda ustun hisoblanadi, chunki ishlab chiqarish omillarining maqbulroq taqsimlanishi va ulardan foydalanishni ta‘minlaydi;

Integratsiya guruhlar barpo etilganidan keyin, dempingga qarshi qoidalar uning a‘zolari o‘rtasidagi munosabatlarga nisbatan qo‘llanilmasligi, uchinchi mamlakatlarga nisbatan esa ularni qo‘llashning aniq qoidalari belgilanishi kerak.

3. Milliy xo‘jaliklar o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish

Integratsiyalashuv mamlakatlar o‘rtasidagi barqaror o‘zaro aloqalar rivojlanishi jarayoni va qayta ishlab chiqarishning milliy xo‘jalik doirasidan chetga chiqishidir. Baynalmilallashuvning o‘rishiga, ayniqsa, transmilliy korporatsiyalar (TMK) faol ko‘maklashadi.

TMK chet ellarda o‘z aktivlariga ega bo‘lgan milliy monopoliyalardir. Ularning qayta ishlab chiqish va savdo-sotiq faoliyati doirasi bir davlat doirasidan chiqib ketadi. Ishlab chiqarish va kapitalning baynalmilallashuvi

—yirik kompaniyalarning chet elda korporatsiyalarni transmilliy korporatsiyalarga aylantirish yo‘li bilan xo‘jalik aloqalarini ekspansiya qilish xususiyatiga ega bo‘la boshlaydi. Kapitalni olib chiqish xalqaro korporatsiyalarni tuzish va rivojlantirishda muhim omilga aylanadi.

Integratsion jarayonlar rivojlanishining boshqa xalqaro mehnat taqsimoti tuzilishidagi chuqur ilgari siljishlar amalga oshiriladi.

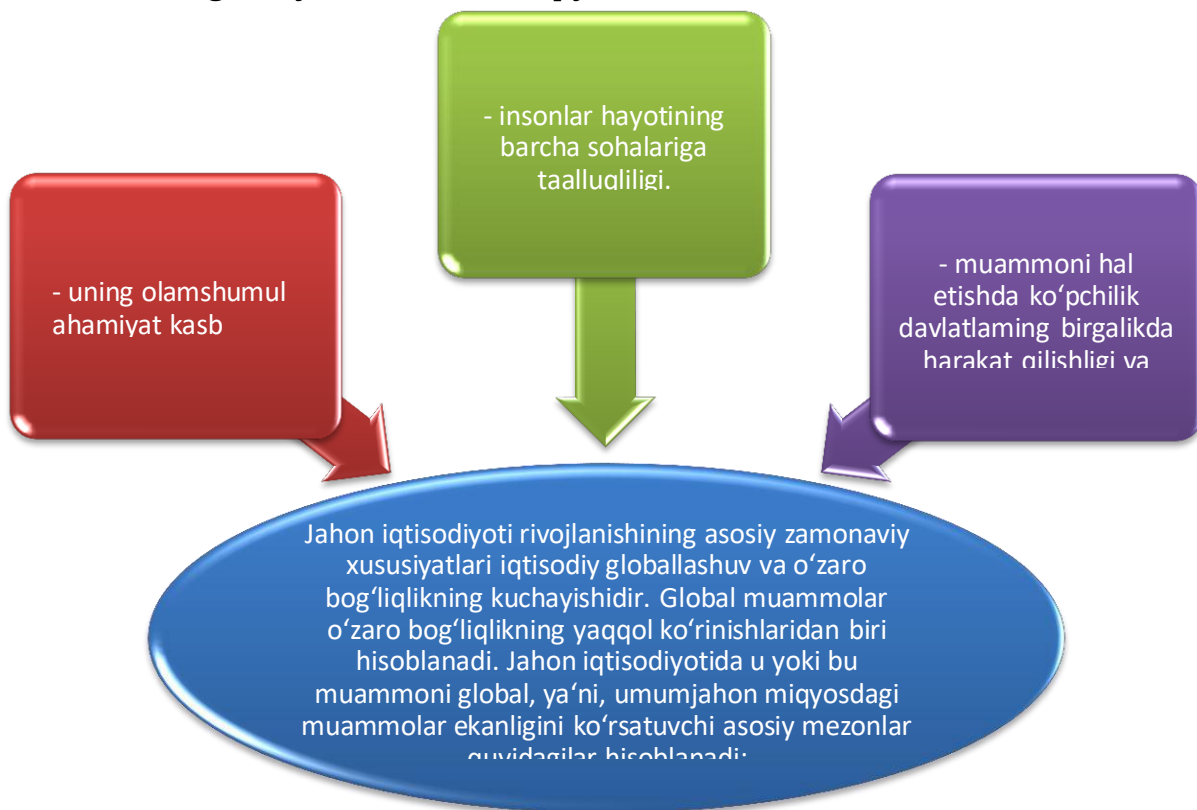
Xalqaro mehnat taqsimoti – mamlakatlar o‘rtasida mehnatni ijtimoiy-hududiy taqsim qilishni rivojlantirishning ma‘lum mahsulot ishlab chiqarishni alohida mamlakatlarda barqaror kontsentratsiya qilishni nazarda tutuvchi yuqori bosqichidir.

Shunisi ayonki, nisbatan mustaqil fazalar ajralar ekan, ishlab chiqarish jarayoni ishlab chiqarishni ma‘lum hudud, alohida mamlakatlardagi alohida bosqichlari bo‘yicha kontsentratsiyalashmay qolishi mumkin emas. Shuning uchun hududiy mehnat taqsimotining ikki turini ajratib ko‘rsatishadi:

Mintaqalararo – bir mamlakatning turli mintaqalari o‘rtasidagi mehnat taqsimoti;

Xalqaro – turli mamlakatlar o‘rtasidagi mehnat taqsimoti.

Tarmoq ichidagi ixtisoslashuv keng tarqalib bormoqda. Ilmiy-texnik inqilobining turli mamlakatlarda har xil tarqalganligiga qaramay uning hozirgi bosqichi ham bozor, ham ishlab chiqarishni baynamilallashtirishni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. ITI zamonaviy qayta ishlab chiqarishda tashqi iqtisodiy aloqalarning roli o'sishini keltirib chiqaruvchi mustaqil omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Boshqa davlatlardan ajralgan holda u yoki bu mamlakatda fan va texnikaning rivojlanishi muvaffaqiyatli bo'lishi mumkin emas.

5.4-rasm. Milliy xo'jaliklar o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish²⁴

Keyingi yillarda turli mamlakatlarning firmalari o'rtasida kooperatsiyalashuvning jadal rivojlanishi yirik xalqaro ishlab chiqarish- investitsiya komplekslarining paydo bo'lishiga olib keldi, ularni tuzish tashabbuslari ko'pincha TMKlar hisoblanadilar. Ular uchun firma ichidagi mehnat taqsimoti milliy chegaralardan chiqib ulgurdi va mohiyatan xalqaro mehnat taqsimotiga aylandi. Shu asosida milliy iqtisodiyotlarning ochikligi darajasi oshib bormoqda. Ochiq iqtisodiyot mamlakatning jahon xo'jalik aloqalariga yanada ko'proq qo'shilishi asosida shakllanmoqda.

Rivojlangan mamlakatlarda ochiq iqtisodiyotni shakllantirishda eksportga mahsulot ishlab chiqarishni rag'batlantirish, xorijiy firmalar bilan kooperatsiyalashuvga ko'maklashish va chet eldan kapitallar, texnologiyalar, malakali kadrlar kirib kelishiga ko'maklashuvchi huquqiy

²⁴ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

asoslarini yaratish bo'yicha davlat tashqi iqtisodiy strategiyasi muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda xalqaro iqtisodiyotda yuzaga kelayotgan va rivojlanayotgan ko'plab integratsion birlashmalar aslida o'z oldiga bir-biriga o'xshash vazifalarni qo'yadilar. Bular quyidagilardan iborat:

Iqtisodiyot ko'lamini ustunliklaridan foydalanish.

Iqtisodiy ko'lam nazariyasi asosida bozor hajmini kengaytirish, transaksion xarajatlarni kamaytirish va boshqa imtiyozlar olishni ta'minlash.

Bu o'z navbatida, o'zlarining ehtiyojlarini qondiradigan, mustaqil ishlab chiqarishdan manfaati bo'lgan katta hajmli bozorlarga bajonidil kirib keladigan bevosita chet el investitsiyalarining e'tiborini tortishga imkon beradi.

Qulay tashqi siyosiy muhit yaratish.

Ko'plab integratsion birlashmalarning muhim maqsadi ularda ishtirok etuvchi davlatlarning siyosiy, harbiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa noiqtisodiy sohalarda bir-birini tushunishi va hamkorligini mustahkamlashdir. Geografik jihatdan bir-biriga yaqin joylashgan va rivojlanish sohasida o'xshash muammolarga ega bo'lgan mamlakatlar uchun qo'shnilari bilan o'zaro iqtisodiy majburiyatlar orqali mustahkamlangan do'stona munosabatlarga ega bo'lish muhim ustuvor yo'nalish hisoblanadi.

Savdo siyosatidagi vazifalarni hal qilish.

Mintaqaviy integratsiya, ko'pincha, GAAT JST doirasida ishtirok etayotgan mamlakatlarning muzokara nuqtai nazaridan olib karaladi. Mamlakatlar bloki nomidan kelishilgan holdagi bayonot ancha jidtsiy hisoblanadi va savdo siyosati sohasida kutilgan natijalarni beradi.

Iqtisodiyotni tuzilmaviy qayta qurishga ko'maklashishi. Bozor iqtisodiyotini yoki tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirayotgan mamlakatlarning ancha yuqori bozor iqtisodiyoti rivojlanishi darajasidagi mamlakatlar bilan mintaqaviy savdo bitimlariga qo'shilishi bozor tajribalarini berishning muhim kamoli, bozorga yo'naltirilgan kurs o'zgarmasligining kafolati sifatida namoyon bo'ladi. O'z qo'shnilarini intergatsiya jarayonlariga qo'shar ekanlar rivojlanganroq davlatlar ham o'sha mamlakatlardagi to'laqonli va katga hajmli bozorlarni yaratish hamda ulardagi bozor islohotlarining ildiz otishidan manfaatdor bo'ladilar. Evropa Ittifoqining u yoki bu shakliga qo'shila turib, ko'plab G'arbiy Evropa mamlakatlari shu maqsadlarni ko'zlagan edilar.

4.Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi

Ishlab chiqarish sohasida xalqaro munosabatlarning jadal sur'atdagi yo'nalishi va xarakteri muayyan darajada integratsion jarayonning mazmuni va rivojlanishini belgilaydi. Umuman ishlab chiqarish bilan birga aloqa o'rnatish sohaslarini qamrab oladi. Savdo munosabatlari ko'pincha ikkinchi – darajaga surilib, xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining yakunlovchi bosqichiga aylanmoqda.

Energetik kambag'allik ko'lamini qisqartirish.

Energetik jihatdan kambag'al rivojlanayotgan davlatlarni ishonchli, zamonaviy, to'xtovsiz energetik xizmatlarga bo'lgan ta'minotini yaxshilash uchun hamkorlikni amaldagi ikkitomonlama va ko'ptomonlama mexanizmini takomillashtirish katta ahamiyatga ega.

Energetika-mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikning muhim qismidir.

Energiya resurs bozorlari faqatgina lokal tarmoqda mavjud bo'lgan holatlari qadimda qoldi. Avval neft, keyinchalik gaz bozorlari mintaqaviy, so'ngra global holatda rivojlana boshlandi.

5.5-rasm. Global iqtisodiyotga integratsiyalashuvda ishlab chiqarish va ilmiy-texnika hamkorligi²⁵

Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligida bir nechta bosqichni belgilash mumkin:

Birinchi bosqich – mamlakatlarning xalqaro ixtisoslashganligiga suyanadi, ya'ni bunda bir ishlab chiqarish sohasining (masalan, sanoat) mahsulotini boshqa soha (masalan, qishloq xo'jaligi) mahsulotiga ayirboshlash rivojlanadi;

Ikkinchi bosqich – qisman mehnat taqsimoti bazasi asosida shiddat bilan rivojlanayotgan tarmoqlararo ixtisoslashtirish bilan xarakterlanadi, avvalambor bu ishlab chiqarishning moddiy tarafdin soha tuzilishini murakkablashtirish, ya'ni sanoat sohalarini differentsiallashtirishdir;

Uchinchi bosqich – umumiy va xususiy mehnat taqsimotiga asoslanib, xalqaro tarmoqlar o'rtasidagi ixtisoslashtirishning rivojlanishi bilan xalqaro sohalar ichidagi ixtisoslashtirishni chuqurlashtirish jarayoni bilan boshlanadi, bu xususiy hamda yakka mehnat taqsimotiga asoslangandir.

Ayrim mahsulotlar qismlarini (agregatlar, detallar) ishlab chiqarish nazarda tutilmoqda, maqsad - yangi texnika va texnologiya bazasini amaliy ishlab chiqarish, mehnat unumdorligini oshirish, sarf-xarajatlarni kamaytirish va h.k. Tabiiyki, bu ixtisoslashtirish asosida yakunlovchi mahsulot (mashinalar, agregatlar, ishlab chiqarish ob'ektlari) chiqarish uchun keng miqyosdagi muvofiqlashgan (kooperatsion) aloqalarni yuzaga keltirini talab etiladi.

²⁵ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).– T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

energetik infratuzilma ob'yektlaridagi eng jiddiy xavfli joylarini aniqlash va kategoriyalarga

terroristok aktlar bilan bog'liq tahdidlarni baholash;

energetikaning barcha tarmoqlarida xavfsizlikni ta'minlash borasidagi jahon tajribasini umumlashtirib axborot ma'lumotlarini ishlab chiqish va targ'ibot qilish;

infratuzilmani kritik muhim ob'yektlarini himoyalashni mukammallashtirish doirasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash.

5.6-rasm. Hayotiy muhim energetik infratuzilmaning xavflari va tahdidlari²⁶

Ishlab chiqarish hamkorligi tushunchasi asosida xalqaro ixtisoslashtirish bilan kooperatsiya ishlab chiqarishi o'zaro bog'liqligi yotadi.

Xalqaro ishlab chiqarish koopertsiyasi turli mamlakatlarning bir xil yoki boshqa (turli) ishlab chiqarishdagi kundalik bir-biriga bog'liq ish jarayonlarida sub'ektlar va huquqiy shaxslarning birlashmasidir.

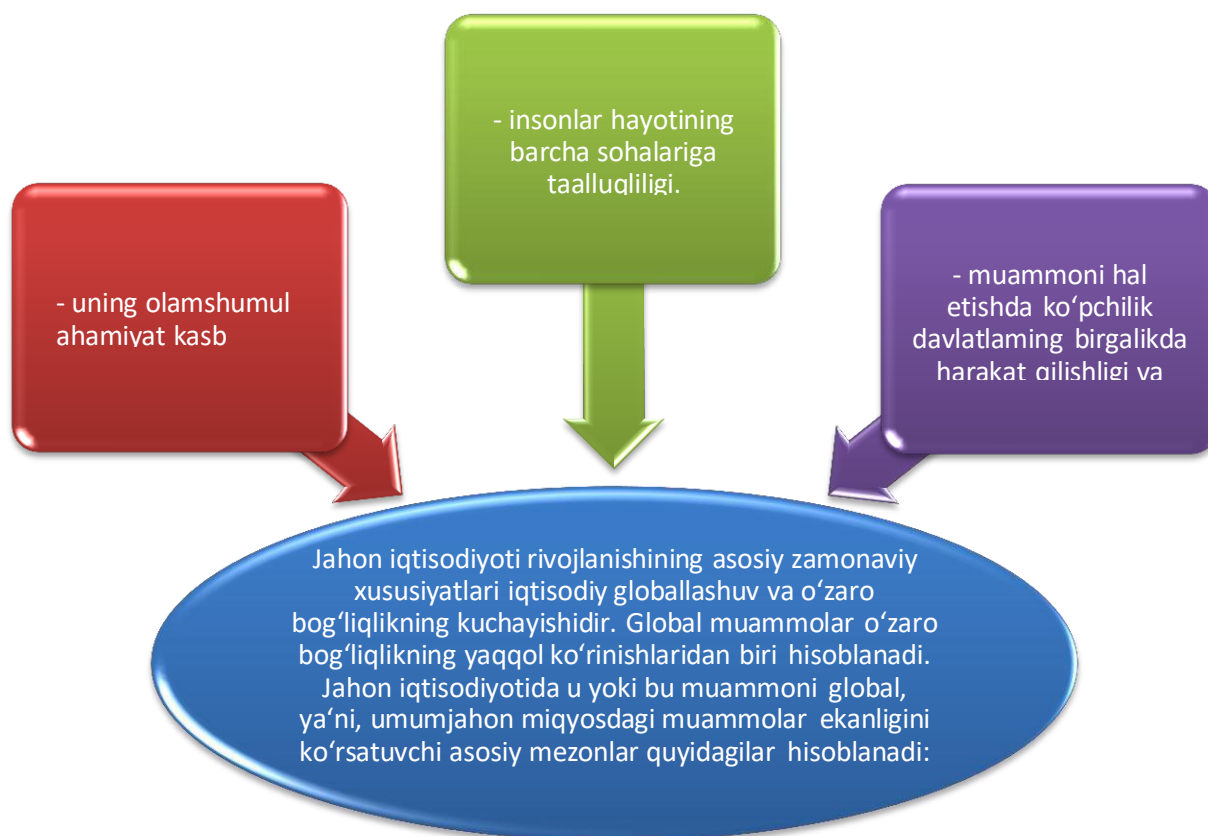
Shunday qilib, xalqaro ishlab chiqarish koopertsiyasi aniq ishlab chiqarish maqsadi asosida birlashib, faoliyat ko'rsatuvchi huquqiy shaxslar uyushmasidir.

Xalqaro ishlab chiqarish hamkorligining shakllarini quyidagicha ajratib ko'rsatish mumkin: -ixtisoslashtirish va koopertsiya asosida ishlab chiqarish hamda savdo ishlarini muvofiqlashtiruvchi hamkorlik; -ilmiy-texnika hamkorligi, pudrat (pay) asosida qurilish sohalarida faoliyat yuritish (qo'shma korxonalarga ega bo'lish).

Hamkorlikning bu shakllarni —sof holda bo'lmasligi mumkin. Biroq amaliyotda ko'pincha firmalar muayyan mahsulotlar ishlab chiqarish qo'shma korxonalarini tashkil etadilar yoki sohalararo va ichki ixtisoslashtirilgan sohalar asosida ishlab chiqarish xizmatlarini o'taydilar.

Xalqaro ixtisoslik asosdagi ishlab chiqarish hamkorligi, odatda, xalqaro integratsion jarayonlarning yuksak darajadagi taraqqiyotini aks ettiradi.

²⁶ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik).— T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

5.7 -rasm. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining asosiy zamonaviy xususiyatlari²⁷

Ilmiy, moliyaviy va moddiy resurslarni birlashtirish yo'li bilan ilmiy-tadqiqot hamda loyihalash ishlarining dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda hamkorlik qilish, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar guruhlarini yoki tashkilotlari hamkorligini tuzish g'oyatda muhimdir.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Cizning fikringizcha global iqtisodiyotga integratsiyalashuvni belgilovchi omillar nimadan iborat deb hisoblaysiz?
2. Ishlab chiqarishning baynalmillashuvi haqida sizning fikrlaringiz qanday?
3. Sizning fikringizcha tarmoq ichidagi ixtisoslashuvning asosiy xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Siz ishlab chiqarish hamkorligining o'ziga xos belgilari nima deb hisoblaysiz? Sanab bering.

²⁷ Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Iqtisod-moliya» nashriyoti, 2010.

6-MAVZU. GLOBALLASHUV VA XALQARO SAVDONING RIVOJLANISH TENDENTSIYALARI

REJA:

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'ri;
2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari;
3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari;
4. Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari;

1. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'ri

Dunyo mamlakatlari va xalqlarining o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligi, rivojlanish darajasi, madaniyat, tarixiy an'analardagi barcha farqlarga qaramay, shunday bosqichga o'tdiki, bu bosqichni —globallashuv deb atamoqdalar.

Yangi tushuncha iqtisodiyot, siyosat va madaniyatga ham birdek taalluqlidir. Biroq aynan iqtisodiyot globallashuvi barcha globallashuv jarayonlarining negizini tashkil etadi va o'rnatilgan jahon tuzilmasiga tahdid soladi. XX asrda global iqtisodiyot kuchli dinamizm bilan rivojlandi. XX asrning ikkinchi yarmida savdoning o'sish sur'atlari jahon yalpi mahsulotining o'sish sur'atlariga nisbatan tezroq rivojlandi.

O'tgan asrning so'nggi yillarida jahon eksporti yalpi mahsulotga nisbatan 1,7 marta tezroq ko'paydi. Bu alohida mamlakatlarning milliy xo'jaligi tobora ko'proq darajada tashqi bozorga ishlayotganligini, eksport esa global mahsulotning chorak qismidan oshib ketganini ko'rsatadi.

Iqtisodiy globallashuv qator yangi sifat belgilariga egaligi tufayli uni iqtisodiy hayot baynalmilallashuvining alohida bosqichiga ajratish mumkinki, bu bosqich o'tgan asrning boshi yoki o'rtalariga nisbatan farq qiladi. Xo'jalik faoliyatining o'zaro bog'liqligi hozirgi vaqtda nafaqat kuchliroq namoyon bo'lmoqda, balki global darajaga chiqib, deyarli barcha mamlakatlarni qamrab oladi. Albatta, eng avvalo sanoati rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotlari o'zaro birikib ketadi, lekin boshqa mamlakatlar ham turli tezlik va jadallik bilan umumjahon jarayonlariga jalb etiladi.

100 yil (1890-1990 yillar) ichida tovarlar eksporti va YaIMning o'zaro nisbati²⁸

Germaniya	15,9%-24%
Frantsiya	14,2-17,1%
Italiya	9,7-15,9%
Yaponiya	5,1%-8,4%
AQSh	5,6%-8%
Buyuk Britaniya	27,3%-20,6%

²⁸ Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). – T., «Barkamol fayz-media» nashriyoti, 2017.

Kompyuter texnikasi va elektron telekommunikatsiyalarning tez rivojlanishi, yuqori tezlikka va tejamkorlikka ega transportning paydo bo'lishi barcha qit'alar va davlatlarni bir-biriga yaqinlashtirdi, xalqaro ayirboshlashning keskin o'sishi uchun kerakli shart-sharoitlarni yaratdi. Mamlakatdan mamlakatga ko'chayotgan tovarlar va xizmatlar, kapital va ishchi kuchi oqimlari, global kompaniyalar va axborot tizimlari, xalqaro iqtisodiy va moliyaviy tashkilotlar va korporatsiyalar faoliyati global iqtisodiyotni tashkil etadiki, unga barcha milliy xo'jaliklar u yoki bu darajada qo'shiladi. Global iqtisodiyotdagi har qanday uzilishlar xavf- xatarlarni olib keladi.

Iqtisodiy globallashuvning erishilgan darajasi ko'pgina bashoratlardan o'tib ketdi. Yuqorida keltirilgan jahon tovarlar va xizmatlar eksporti va jahon yalpi ichki mahsuloti o'rtasidagi o'zaro nisbat global o'zaro bog'liqlikning haqiqiy ko'lamlarini kamaytiradi. Chunki jahon YaIMning 60% i xizmatlarga to'g'ri keladi, ularning ko'p qismi esa (ta'lim, tibbiy xizmat ko'rsatish, davlat boshqaruvi, ulgurji va chakana savdo) xalqaro savdoning predmeti hisoblanmaydi. Bu savdo qilinmaydigan (nontradable) deb ataluvchi, ya'ni xalqaro savdoda ishtirok etmaydigan xizmatlardir. Jahon savdosida ishtirok etmaydigan xizmatlar chiqarib tashlangan jahon YaIMda tovarlar eksportining ulushi umumiy jahon YaIM hajmida tovarlar eksportining ulushiga nisbatan ancha ko'p (ayrim hisoblarga ko'ra, deyarli 50%).

Yirik mamlakatlar Belgiya, Niderlandiya kabi kichik mamlakatlarga nisbatan ko'proq ichki bozorga tayangan holda rivojlanishga qodir. Umuman olganda, hozirgi vaqtda qator mamlakatlar uchun jahon bozori milliy bozorga qo'shimcha sifatida emas, balki xalq xo'jaligi amal qilishining zaruriy shartiga aylandi. Iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishda tashqi bozorning roli ichki bozorning roliga tenglashadi.

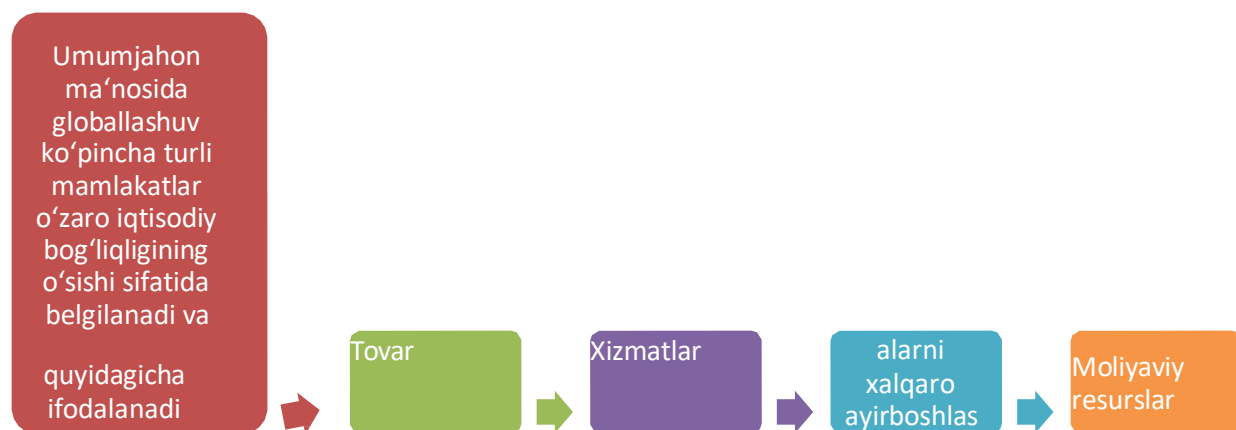
Bu baynalmilal o'zaro bog'liqlik va kooperatsiyaning yangi sifat darajasi bo'lib, zamonaviy davrning alohida hodisasi sifatida global iqtisodiyot to'g'risida gapirishga imkon beradi.

2. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari

Hozirgi sharoitda globallashuv jahon iqtisodiyoti va xalqaro savdo o'sishining muhim rag'batlantiruvchi omiliga aylandi. U shaxsiy muloqot hamda inson shaxsining ijodiy salohiyati namoyon bo'lishi uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. U ob'ektiv xarakterga ega bo'lib, sayyorada inson hamda tabiiy resurslarning notekis taqsimlanishi bilan asoslanadiki, ulardan yanada unumli foydalanish uchun xalqaro kooperatsiyani chuqurlashtirish zaruriyatini belgilab beradi.

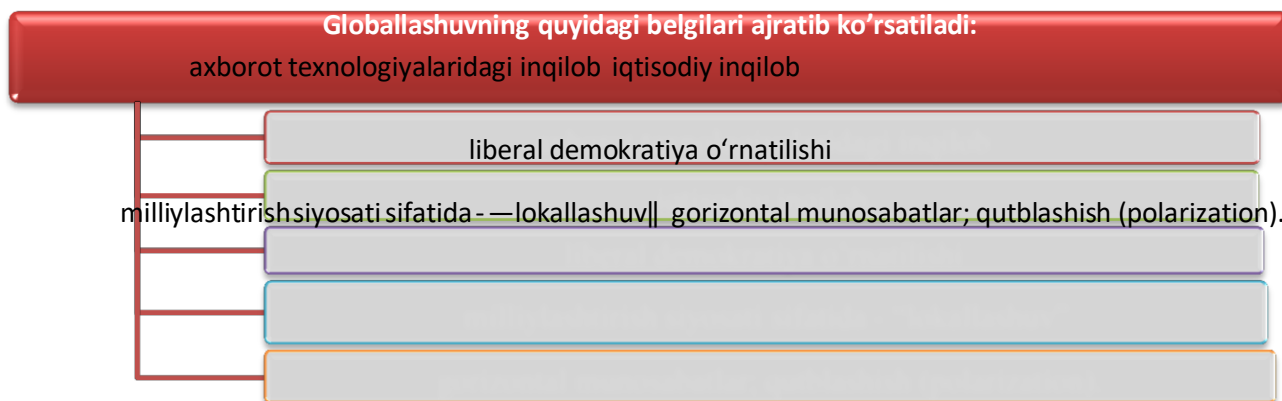
Globallashuvning iqtisodiyot liberallashtirishiga ta'siri davlatlarni o'zaro bog'liqligi va xalqaro tashkilotlarda ishtirokining ortib borishida namoyon bo'ldi. Aynan xalqaro tashkilotlarda ishtirok etish davlatlarning davlat va nodavlat segmentlarini qamrab olgan institutsional tuzilmalarining shakllanishiga imkoniyat yaratadi.

Zamonaviy globallashuv jahon bozorlari va inson faoliyatining barcha sohalaridagi hududiy iqtisodiyotlarning tizimlashgan integratsiyasi bilan tavsiflanadi, buning natijasida barqaror iqtisodiy o'sish, zamonaviy texnologiyalar va boshqaruv usullari tatbiq etilishining tezlashishi yuzaga keladi.

6.1 -rasm. Globallashuv turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanishi²⁹

Globallashuv rivojlanishi hozirgi bosqichining o'ziga xos xususiyati shundaki, jahon xo'jaligi mamlakatlarining nafaqat o'zaro, balki jahon xo'jaligining yaxlit tarzidagi holati va o'sish sur'atlariga bog'liqligi ham tobora ortib bormoqda.

6.2-rasm. Globallashuvning asosiy belgilari³⁰

O'zbekiston Respublikasi hukumati integratsion jarayonlar rivojlanishi va bozor o'zgarishlariga alohida ahamiyat berayotgan va —asosiy ustuvor yo'nalish - bozor islohotlarini chuqurlashtirish va keyingi iqtisodiy liberallashuv bo'lib qolayotgan|| hozirgi zamonaviy sharoitlarda —hududiy va jahon bozorlaridagi talablar va raqobatning keskin shakllari|| ortib boradi, ular, o'z navbatida, —navbatdagi iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish zaruriyatini ob'ektiv holda talab etuvchi|| omillarga aylanadi. Faqat barqaror iqtisodiy rivojlanish va to'liq quvvatdagi bozor infratuzilmasini shakllantirishgina bizning mamlakatimizga global jahon xo'jaligi tizimiga samarali integratsiyalashish imkonini beradi.

Iqtisodiy fanda —globallashuv|| rivojlanish davrlari orqali belgilanuvchi iqtisodiy kategoriya sifatida ko'riladi. Birinchi davr - XIX-XX asr oralig'i. Bu davrda

o'zaro savdo va investitsiyalarning telefon, paroxod va konveyerlar tufayli global miqyosda kengayishi hisobiga insoniyat yaqinlashish fazasiga kirdi. Globallashuvning ilk namoyondalari R.Kobden va D.Brayt ushbu masalalarni ilmiy jihatdan erkin savdo faol tarzda jahon iqtisodiy o'sishiga aylanishi to'g'risidagi tezisida ko'rsatib berdilar.

—Iqtisodiy globallashuv tushunchasi mazmunidan kelib chiqib, quyidagi bir necha darajaga ajratiladi: umumjahon, davlat, tarmoq va alohida kompaniya darajasi. Ularning har biri uchun o'z mezonlari mavjud. Umumjahon ma'nosida globallashuv ko'pincha turli mamlakatlar o'zaro iqtisodiy bog'liqligining o'sishi sifatida belgilanadi hamda tovarlar, xizmatlar, moliyaviy resurslar va texnologiyalarni xalqaro ayirboshlashning o'sishi bilan ifodalanadi.

Alohida davlat darajasidagi globallashuv davlat iqtisodiyoti va jahon xo'jaligi munosabatlarining intensivligi sifatida tushuniladi. Alohida mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga tortilish darajasi turlicha bo'lib quyidagi ko'rsatkichlar orqali baholanadi - mamlakat yalpi milliy mahsulotidagi eksport va import ulushi, xorijiy investitsiyalar hajmi, texnologiyalar almashinuvidan to'lovlar kelishi va ketishi.

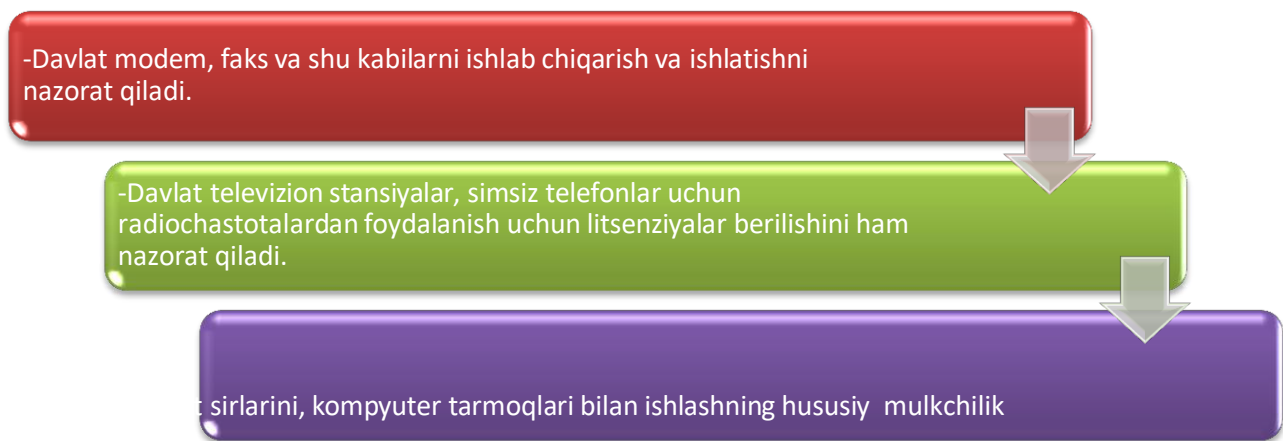
Tarmoq globallashuvi asosiy ko'rsatkichlari tashqi bozorda sotilgan mahsulotning ushbu tarmoq mahsuloti umumiy hajmidagi ulushi, shuningdek unga kiritilgan xorijiy investitsiyalarning ushbu tarmoqqa kiritilgan kapital qo'yilmalar umumiy hajmidagi ulushi hisoblanadi. Aniq bir kompaniyaning jahon xo'jaligi munosabatlariga tortilganligi uning xorijdan olayotgan daromadlari hamda uning jahonning turli hududlaridagi shoxobchalari orqali halqaro kapital, tovar va texnologiyalar ayirboshlashdagi ishtiroki bilan belgilanadi.

3. Globallashuv sharoitida tashqi savdoni tartibga solish usullari

Jahon tajribasiga ko'ra, zamonaviy jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashish davomli jarayon bo'lib, uzoq muddatli iqtisodiy strategiya ishlab chiqilishini, iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish, xo'jalik aloqalari shakl va usullarini tubdan qayta tuzishni talab etadi.

Globallashuvning hukumat faoliyatiga ta'siri juda murakkab bo'lib, o'z ichiga siyosatdagi har xil kuchlar muvozanatini va ta'sirini qamrab oladi. Birinchi qarashda, globallashuv ba'zi bir milliy monopoliyalarni - aloqa, TV, radioni buzadi. Xalqaro telefon xizmati va fakslar jo'natilishi, odatda, boshqa tovarlar va xizmatlarga qaraganda oddiy aholi uchun ancha arzon. Bugungi kunda Internet haqiqatan ham global tarmoq bo'lib, kommunakatsiyalar va axborot almashuvida katta imkoniyatlar yaratadi.

Bu o'zgarishlar davlat funktsiyalarini faqat kamaytirib qolmasdan, balki aholining milliy tegishlilik hissasini pasaytiradi. Biroq ushbu o'zgarishlarning ahamiyatini oshirib yubormaslik kerak. Davlat modem, faks va shu kabilarni ishlab chiqarish va ishlatishni nazorat qiladi. Davlat televizion stantsiyalar, simsiz telefonlar uchun radiochastotalardan foydalanish uchun litsenziyalar berilishini ham nazorat qiladi. Davlat sirlarini, kompyuter tarmoqlari bilan ishlashning hususiy mulkchilik huquqini himoyalash uchun texnologiyalar ishlab chiqilmoqda. Zamonaviy global kommunakatsiya tizimi davlatning kuchsizlanishiga olib keladi, deb hisoblash qo'pol xatodir.

6.3-rasm. Globallashuv siyosatdagi kuchlar muvozanati va ta'siri31

Shunga o'xshash holatni davlat tomonidan iqtisodiyotning rivojlanishini tartibga solinishi nazarda tutilishini iqtisodiyotda ham ko'ramiz. Bu borada bir nechta muammo ko'rib chiqilmoqda. Birinchidan, global bozorlarning, ayniqsa bir kunlik aylanishi 1 trillion dollarni tashkil etuvchi valyuta bozorining faoliyati. Bu faoliyat, masalan, ishsizlik, inflyatsiya darajasini tartibga solish bo'yicha davlat tomonidan o'tkazilayotgan mustaqil milliy siyosatni o'rnatishga putur etkazadi. Ikkinchidan, qisqa muddatli va uzoq muddatli kapital, yuqori malakaga ega mehnat resurslari kabi ishlab chiqarishning yuqori safarbarligini ko'rsatuvchi omillar davlat tomonidan ishlab chiqarishni joylashtirish, daromadning taqsimlanishi, soliq stavkalarini o'rnatilishi va atrof muhitni muhofaza qilish va ish bilan band qilish sohalari ustidan nazoratni ancha kamaytiradi.

Shunday qilib, globallashuv davlatlarning iqtisodiy siyosat sohasidagi harakatlarini cheklaydi, lekin uni bekor qilmaydi.

Alohida olingan mamlakatlar uchun globallashuvdan keladigan foyda yoki yo'qotishlar integratsiya bilan emas, balki bu mamlakatlar ichki bozorining tuzilmasi xususiyatlari bilan ko'proq bog'liq. Globallashuvraqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu sababli jahon bozoriga chiqish muvaffaqiyat kafolati hisoblanmaydi. Masalan, kemasozlik, aviatahshish xizmatlari, kimyoviy qayta ishlash, po'lat ishlab chiqarish kabi sohalar xalqaro raqobat sharoitida o'z daromadlarini yo'qotib, tavakkal qilishga majbur bo'lmoqdalar. Globallashuv jahon bozorida to'g'ri strategiyaning tanlay olganlarga eng ko'p foyda keltiradi va bu bilan xalqaro raqobatning salbiy ta'sirini kamaytiradi.

Globallashuv fenomenining mohiyati shundaki, u jahon bozorida tan olingan va tan olinmaganlarning foydalari farqini kuchaytiradi. Bu hamma sohalarda (sport, san'at, fan, musiqa, bank ishi yoki korporativ sohalar) ham o'z aksini topadi.

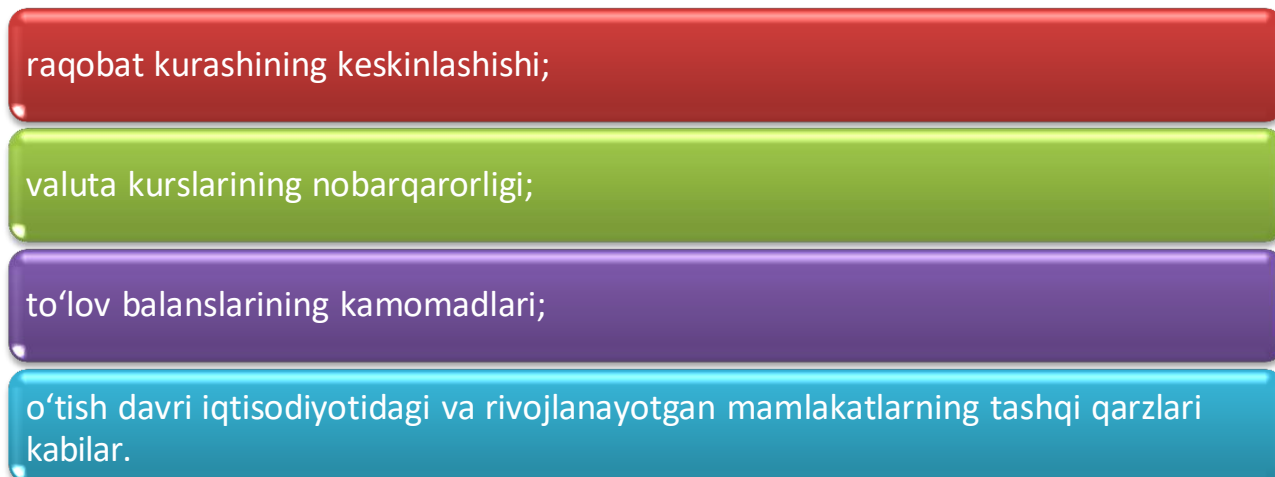
Hozirgi sharoitda tashqi savdo siyosati davlatning iqtisodiy tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi muhim vosita hisoblanadi va tashqi iqtisodiy faoliyat mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

4. Xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining xususiyatlari

Jahon iqtisodiyoti rivojlanishida xalqaro savdoning mavqei XX asrda tobora oshib bordi. Buning asosida, birinchi navbatda, xalqaro savdoning hajmi 1870 yillardan boshlab muntazam ravishda o'sib borishi yotar edi. Agar 1870-1913 yillarda eksportning o'rtacha yillik o'sishi 3,4 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 1950-2015 yillarda

bu ko'rsatkich 6,2 foizni tashkil etdi, savdoni YaIMdagi ulushi esa ushbu davrda 4,6 foizdan 19,4 foizgacha oshdi.

XX asrning 50-yillaridan so'ng jahon iqtisodiyotida xalqaro savdo tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Jahon eksporti 1948 yilda atigi 59 mlrd. dollarga teng bo'lgan. Ushbu davr ichida mintaqalarning jahon eksportidagi hissasi ham o'zgardi: Shimoliy Amerikaning hissasi 28,1 foizdan 14,5 foizgacha tushgan bo'lsa, Yaqin Sharq va Osiyoning ulushi esa qariyb ikki barobar o'sdi.

6.4-rasm. Tashqi savdoni tartibga solish vositalari³²

1950-2015 yillar orasidagi davrda xalqaro savdoda tovar aylanmasi 14-15 barobar o'sdi. Mutaxassislarning fikricha, 1950-1970 yillarni xalqaro savdoning —oltin asr— deb aytish mumkin. Aynan ana shu davrda jahon eksporti yiliga o'rtacha 6-7% ga o'sdi. Ammo, 70-yillarda u 5,5% ga tushib, 80- yillarda yanada kamaygan edi. 80-yillarning oxirida va 90-yillarda jahon eksporti sezilarli ravishda jonlanganligini ko'rishimiz mumkin (90- yillarning o'rtasida 8-9% ni tashkil etgan). Bu davrda xalqaro savdoning barqaror o'sishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatgan bo'lib, ular quyidagilardir:

- xalqaro mehnat taqsimotni va ishlab chiqarishning baynalmilallashuvining rivojlanishi;
- ilmiy-texnika inqilobi (ITI);
- jahon bozorida transmilliy korporatsiyalarning faoliyati;
- xalqaro savdoning Tariflar va savdo bosh bitimi (GATT) faoliyati orqali tartibga solinishi (erkinlashtirilishi);
- xalqaro savdoning erkinlashtirilishi, ko'plab davlatlarning importni son jihatdan cheklashni bekor qiluvchi va bojlarni keskin qisqartiruvchi rejimga o'tishlari, erkin savdo hududlarining tashkil topishi;
- savdo-iqtisodiy integratsiya jarayonlarining rivojlanishi. Mintaqaviy to'siqlarning olib tashlanishi, umumiy bozorlar, erkin savdo hududlarining tashkil etilishi;

- sobiq mustamlaka davlatlarning mustaqillikka erishishlari. Ularning orasida tashqi bozorga yo'naltirilgan iqtisodiyot modelini tanlagan —yangi industrial davlatlarning ajralib chiqishi va h.k.

6.5-rasm. Tashqi savdo siyosatining raqobat qiluvchi yo'nalishlari³³

XX asrning 50-yillaridan so'ng jahon iqtisodiyotida tashqi savdo dinamikasining notekisligi namoyon bo'la boshladi. Bu esa, o'z navbatida jahon bozoridagi davlatlar o'rtasidagi kuchlar nisbatiga ta'sir ko'rsatdi. Jahon iqtisodiyotida AQShning hukmronligi pasaya boshladi. O'z navbatida, Germaniya eksporti Amerikanikiga yaqinlashib va hatto ayrim yillarda undan ham oshib ketdi. Germaniyadan tashqari boshqa G'arbiy Evropa davlatlarining eksporti ham o'sdi. 90-yillarda G'arbiy Evropa xalqaro savdoning asosiy markazlaridan biriga aylandi.

XX asrning 80-yillarga kelib xalqaro savdo sohasida Yaponiya katta o'sishga erishdi. 1983 yilda u birinchi marta mashina va eksporti bo'yicha birinchi o'ringa chiqdi. Yaponiya jahonda engil va yuk avtomillarini, kundalik elektrotexnika asbob-uskunalar va boshqalarni olib chiqish bo'yicha boshqa davlatlardan ancha oldinlab ketdi. Yaponiya eksportining 1/3 qismi AQShga to'g'ri keladi.

Sof holda deyarli mavjud bo'lmaydi, chunki unga ko'ra boshqa mamlakatlar bilan tashqi savdo sohasida ayirboshlash bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarga davlatning aralashuvi talab qilinadi. Haqiqatda esa ko'rsatib o'tilgan jarayonlarga davlatning aralashuvi minimallashtiriladi.

6.6-rasm. Erkin savdo siyosati³⁴

Oxirgi yillarda ham jahon savdosining o'sishi kuzatilmoqda. Ushbu jarayon barcha mintaqalarga taalluqlidir. Eksport va importning eng tez o'sish sur'atlari Janubiy va Markaziy Amerika, MDH, Yaqin Sharq va Osiyoda kuzatilmoqda.

Rivojlanayotgan davlatlar hozircha rivojlangan davlatlar uchun asosan xom ashyo etkazib beruvchi bo'lib qolmoqda. Jahon iqtisodiyotida sanoati rivojlangan davlatlar jahon oziq-ovqat va xom-ashyo eksportidagi ulushini yildan-yilga oshib bormoqda.

Bu boshqa mamlakatlar bilan tashqi iqtisodiy munosabatlarni davlat tomonidan tartibga solishsiyosatidir. Bu siyosatning maqsadi milliy kompaniyalarning milliy va xorijiy bozorlardagi faoliyatiga xorijiy raqobatchilarga nisbatan yaxshiroq shart-sharoitlar yaratishdan iborat. Bu ichki bozorni himoyalash va milliy kompaniyalarning xorijiy bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga ko'maklashish orqali amalga oshiriladi.

6.7-rasm. Proteksionizm siyosati³⁵

Rivojlanayotgan davlatlar o'z eksportlarini sanoat tovarlari hisobiga diversifikatsiya qilishga urinishlari sanoati rivojlangan davlatlarning u yoki bu shakldagi qarshiligiga duch kelmoqda. Shu bilan birga ba'zi bir rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa, —yangi industrial davlatlar³⁶ o'z eksportlarining restrukturalashtirishda ancha muvaffaqiyatga erishib, unda tayyor mahsulotlar, sanoat mahsulotlari, shu jumladan, mashina va uskunalarning ulushini ko'paytirmoqda.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha global iqtisodiyot shakllanishida xalqaro savdo qanday rol o'ynadi?
2. Global iqtisodiyotning shakllanishida xalqaro savdoning o'rni va ahamiyati haqida sizning fikringiz qanday?
3. Sizning fikringizcha tashqi savdoni tartibga solishda qanday usullardan foydalaniladi?
4. Sizning fikringizcha XX asrda xalqaro savdo dinamikasi va o'zgarishlarining asosiy xususiyatlari nimadan iborat bo'ldi?

7-MAVZU. GLOBAL, MINTAQAVIY VA MILLIY MOLIYAVIY BOZORLARI

REJA:

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi;
2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o'rni;
3. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarda davlat moliya siyosati;
4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rni.

1. Global moliya bozorlarining shakllanishi

XX asrning so'nggi yillarida sobiq Ittifoqning parchalanishi, mamlakatlar o'rtasida iqtisodiy va siyosiy aloqalarning sifat jihatdan yangi bosqichga o'tishi, milliy xo'jalik aloqalarining integratsiyalashuvi bilan globallashuv jarayonlarining jadallashuvi yuz berdi. Globallashuv natijasida jahon xo'jaligining tarkibiy qismiga aylanib borayotgan mamlakatlarning soni ortib bormoqda. Bu milliy darajadagi huquqiy, iqtisodiy hamda texnologik to'siqlarning yo'qolishiga, uning o'rniga xalqaro iqtisodiy xo'jalikning umumiy iqtisodiy qonuniyatlari va xalqaro xo'jalikning

funksional aloqalarini tatbiq etilishiga olib kelmoqda.

Mamlakatlar hayotidagi globallashuv – iqtisodiy munosabatlardagi tovarlar, xizmatlar, kapital hamda fond bozorlaridagi savdo va siyosatga doir tartiblarning tobora erkinlashuvi orqali namoyon bo‘lmoqda.

XXI asrda jahon iqtisodiyotida to‘rtta asosiy an‘ana kuzatiladi.

Birinchidan, xom ashyo eksportiga asoslangan hamda sanoati rivojlangan mamlakatlar o‘rtasidagi munosabatlardagi o‘zgarishlar. Xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar va sanoati rivojlangan mamlakatlar o‘rtasida an‘anaviy iqtisodiy aloqalar mavjud bo‘lib, ularning o‘zaro munosabatlar modeli quyidagicha edi: xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyoni eksport qilib, olingan valyuta tushumlaridan sanoat mahsulotlari importini moliyalashtirganlar.

XX asrning 70-yillarida "Rim klubi" nomi bilan mashhur G‘arbiy Evropa olimlari —dunyo miqyosida tez orada tabiiy resurslarning global taqchilligi yuzaga keladil deb bashorat qilgan edilar. Ushbu mulohazalarga asoslanib, ko‘pgina xom ashyo etkazib beruvchi mamlakatlar xom ashyo sotish evaziga valyuta tushumini oshirish maqsadida kartellarga birlashdilar. Ammo sanoat texnologiyasi va qishloq xo‘jalik sohasining keskin rivojlanishi xom ashyoga bo‘lgan talabning qisqarishiga ta’sir ko‘rsatdi va natijada xom ashyo bahosining pasayishi yuz berdi.

-1950 yillardan boshla AQSH korporatsiyalarining o‘z xorijiy faoliyatlarini kengaytirishga intilishi. Jahon bozorida Yevropa va Yaponiya korporatsiyalari faoliyatining sezilarli o‘sishi, xalqaro maydonda ular va AQSH korporatsiyalari o‘rtasidagi raqobatning kuchavishi;

- 1957 yilda Londonda Britaniya hukumatining funt-yuzaga kelishi; javob tariqasid sterling

- 1958 yilda dastlab —Umumiy bozor|| deb atalgan Yevropa Iqtisodiy Hamkorligi (EIH) - hozirgi Yevropa Ittifoqining (YEI) tashkil topishi;

7.1-rasm. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta’sir etgan o‘zgarishlar³⁶

Ikkinchidan, sanoati rivojlangan mamlakatlarda qo‘l mehnatiga asoslangan ishlab chiqarishdan, bilim va malakaga asoslangan ishlab chiqarishga o‘tildi. Jahon iqtisodiy tuzilmasidagi ushbu o‘zgarishlar natijasida bandlik tarkibida yuqori malaka talab qiluvchi mutaxassislarga ehtiyoj ortib, nisbatan past malakali mutaxassislarga talab pasayib bordi. Axborot almashuvining osonligi tadbirkorlik faoliyatini, kichik biznes va shaxsiy tashabbusni rag‘batlantirdi.

Ilmiy-texnik taraqqiyot yutuqlaridan foydalanish bilimni va yuqori malakani talab qildi, shuning uchun ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlikni oshirish uchun inson kapitaliga investitsiya qilishning ahamiyati ortdi.

Uchinchidan, jahon iqtisodiyotida xalqaro kapital harakatining sezilarli darajada ortishi. Ushbu o'zgarish xalqaro savdoga nisbatan xalqaro kapital harakatining tez sur'atda o'sishi bilan yuz berdi.

- XX o'sishi, kelishi;	asming Uzoq	60-yillarda Sharq biznes	Yaponiya faoliyatida	iqtisodiyotini yangi	tez sur'atlar bilan	imkoniyatlarning vujudga
- 1971-1973 yillarda jahon moliya inqirozlari, valuta kurslariga o'tish;		Brettonvuds valutaning	tizimini belgilangan	qulashiga kursi	olib kelgan tizimidan	suzuvchi
- 1971-1979 yillardagi iqtisodiy mamlakatlar oshirishi;	tizimiga bosim tashkilotining	birinchi jahon Ushbu ikkinchi davrda	neft (OPEK)	neft narxini	neft inqirozining sezilarli	eksport qiluvchi darajada
- 1982 yilda xizmat ko'rsatish bilan bog'liq jahon qarzдорlik inqirozining boshlanishi;	rivojlanayotgan mamlakatlarning			tashqi	qarzlariga	

7.2-rasm. Jahon iqtisodiy va moliyaviy muhiti shakllanishiga ta'sir etgan sezilarli o'zgarishlar

Global iqtisodiyotning vujudga kelishini nafaqat tovarlar va xizmatlar eksportining ulkan ko'lamlari, balki kapitalni olib chiqish, qimmatli qog'ozlar, bank depozitlari, qarz talablari va majburiyatlari shaklidagi mulkchilik huquqlari savdosi namoyon etmoqda. Xalqaro fond va valyuta bozorlaridagi aylanmalar savdo aylanmalaridan o'nlab, ba'zan yuzlab marta ortiqdir. 1997 yilda jahon aksiyalar savdosi aylanmasi 40 trln. dollar, mamlakatlar o'rtasida valyutani xarid qilish va sotish hajmi 400 trln. dollar deb baholangan edi.

Davlatlar, xalqaro tashkilotlar, banklar, xususiy kompaniyalar tomonidan beriladigan xalqaro kreditlar ulkan hajmlarda amalga oshirilmoqda.

To'rtinchidan, transmilliy korporatsiyalarning qo'shma korxonalarni tashkil etish uchun xalqaro investitsiyalari va hamkorlik bitimlarida diversifikatsiya darajasining ortishi. Bunda asosiy o'zgarish sifatida TMKlar va ularning turli mamlakatlardagi qo'shma korxonalari sonining o'sib borishini ko'rish mumkin.

TMKlar o'zlarining tashkiliy, ishlab chiqarish va marketing tizimlarini chet mamlakatlar hududlariga yoyib, shu yo'l bilan tovarlar, xizmatlar, kapital va texnologiyalarni ishlab chiqarishga jalb etib, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarga ta'sir etdi. Qo'shma korxonalar xalqaro biznes integratsiyasining keng tarqalgan shakliga aylandi.

Shuningdek jahon iqtisodiyotining integratsiyalashuv jarayonlarida xalqaro tashkilotlar rolini alohida e'tirof etish zarur. Jahon savdo tashkiloti (JST), Xalqaro valyuta fondi (XVF), Jahon banki (JB), Evropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTb), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT), Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) kabi xalqaro institutlar hamda etakchi mamlakatlar rahbarlari va moliya vazirlarining har yili bo'lib o'tadigan uchrashuvlarining xalqaro munosabatlarni tartibga solishdagi ahamiyati ortib bormoqda. Texnologiyalar bo'yicha, atrof-muhitni asrash, moliya institutlarining faoliyati, buxgalteriya hisobotlari, milliy statistika (milliy hisoblar tizimi) va boshqalarga yagona andozalarni qo'llash kengaymoqda. Ushbu andozalar ta'lim va madaniy sohalarga ham yoyilmoqda.

2. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliya munosabatlaridagi o'рни

Davlatlararo har tomonlama hamkorlikning bir ko'rinishi sifatida xalqaro tashkilotlar va fondlar yuzaga chiqmoqda. Ular siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy sohalarda umumiy tusdagi maqsadlarga erishish uchun davlatlar, milliy institutlar, nodavlat assotsiatsiyalarini birlashtiradi. Xalqaro tashkilotlar o'z faoliyatini har tomonlama muvofiqlashtirish uchun o'z fondlarini tashkil etadilar.

Davlatlararo kelishuvlar asosida ishtirokchi davlatlarning yagona moliya va kredit siyosatlarini amalga oshirish uchun pul mablag'larining davlatlararo maqsadli fondlari tuziladi. Davlatlararo fondlar (tashkilotlar) daromadlarini shakllantirish usullari va moliyalashtirish tusiga ko'ra bir nechta turlarga bo'linadi.

Birinchi turga moliya-kredit tashkilotlarining davlatlararo va xalqaro fondlari kiradi. Ular nizom kapitalida ishtirok etuvchilarga maqsadli kreditlar ajratadilar va maqsadli fondlarni tashkil etadilar. Bu tashkilotlar faoliyati davomida olgan daromadlaridan ulushiga ko'ra dividend to'laydilar hamda turli maqsadlar uchun zahira fondlarini shakllantiradilar. Mazkur tashkilotlar jumlasiga Xalqaro Investitsiya bankini (XIB), Xalqaro Iqtisodiy Hamkorlik bankini (XIHB), ETTB, XVFn kiritish mumkin.

Xalqaro banklar va fondlarning nizom kapitalining shakllanishida, olingan daromadlarni taqsimlab, turli fondlarni tashkil etishda moliya munosabatlari katta rol o'ynaydi.

Milliy va xalqaro moliya-kredit institutlarining mablag'lari, xalqaro ishtirokchi-tashkilotlar fondi, manfaatdor mamlakatlarning valyuta fondlari va byudjet mablag'lari to'lanadigan badallarning manbasi hisoblanadi.

Elida ham qator davlatlararo fondlar tashkil etilgan, jumladan, Elining byudjeti, Evropa Taraqqiyot fondi, Evropa Valyuta Hamkorlik fondi va boshqalar.

Ikkinchi tur tashkilotlarning byudjetlari ishtirokchilarning har yillik badallari evaziga tashkil etiladi. Bunday tashkilotlarga ma'lum sohalardagi milliy tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtirib turuvchi xalqaro va umumjahon institutlari kiradi. Ularga BMT, Xalqaro vaqt byurosi, Atom energetikasi bo'yicha xalqaro agentlik, Dengiz aloqasi bo'yicha xalqaro tashkilot, Ilmiy xizmatchilarning umumjahon federatsiyasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Uchinchi tur xalqaro tashkilotlarga vaqtinchalik tusga ega bo'lgan ilmiy dasturlar va kongresslarni kiritish mumkin. Ularni moliyalashtirish qatnashuvchi ishtirokchilar tomonidan amalga oshiriladi. Masalan, Xalqaro biologiya dasturi (1964-1974 yy.), Xalqaro geodinamik loyiha (1971-1980 yy.), Xalqaro osoyishta quyosh yili (1964-1965 yy.), 1957 yildan boshlab har ikki-uch yilda chaqiriladigan Xalqaro tog' kongressi va boshqalar. Ushbu tashkilotlar turli mamlakat olimlari bilan yaxlit ilmiy tadqiqotlar olib boradi.

To'rtinchi tur xalqaro tashkilotlar xalqaro ilmiy laboratoriyalar, institutlar, ittifoqlar, yaxlit va sohalar assotsiatsiyalari, ma'lum ilmiy sohalar bo'yicha byurolardan iborat. Ular mamlakatlarni, milliy ilmiy tashkilotlarni, assotsiatsiyalarni, ilmiy tadqiqotlar bilan shug'ullanayotgan alohida olimlarni birlashtiradi va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi. Ushbu tashkilotlar yillik ulushli badallar,

konferentsiyalarda ishtirok etuvchilarni ro'yxatga olish badallari, yuridik va jismoniy shaxslarning xayriya mablag'lari, davriy ilmiy nashrlardan daromadlar hisobidan tashkil etiladigan byudjetlar hisobidan moliyalashtiriladilar. Mazkur tashkilotlarga misol qilib milliy va qo'shma dasturlar bo'yicha ishlaydigan Kuchli magnit maydonlari va past xarorat bo'yicha xalqaro fond, Xalqaro matematik markaz va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

Beshinchi tur xalqaro tashkilotlar faoliyatning ma'lum sohalariga ko'maklashish va tadbirlarni moliyalashtirish uchun mablag'larni yig'ish bilan shug'ullanadilar.

3. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosati

Globallashuv jarayonlari jahon xo'jaligida ishtirok etuvchi har bir mamlakat iqtisodiyotiga ma'lum miqdorda ta'sir etadi. Bozorning turli ishtirokchilari o'z manfaatlari yo'lida harakat qilib, zanjirsimon jarayonni vujudga keltiradilar. Ularning faoliyat yuritish uslubi doimiy tarzda o'zgarib turishi sababli jahon xo'jaligi sohalarining bir-biriga bog'liqlik darajasi oshib bormoqda. Georg Fisherning ta'kidlashicha, jahon xo'jaligida global o'zgarishlar tarqalishining texnik mexanizmi mavjud. Bunga —Buyuk depressiya misol bo'lib, inqiroz bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga ko'pincha zanjirsimon shaklda tarqalgan: bozorning pasayishi - kapitalning boy berilishi - talabning qisqarishi, ishlab chiqarishni qisqartirish - davlat tomonidan import qiluvchilarga nisbatan bojxona to'siqlarining o'rnatilishi

- xalqaro savdo kamayishi - savdo-sotiq bo'yicha hamkor mamlakatlarda ishlab chiqarishning pasayishi - tovar sifatini bojxona to'siqlarini o'rnatilishini va hokazo.

Bundan tashqari, bozor ishtirokchilari ko'pchilik mamlakatlarda tarqalgan biznes yuritishning tamoyillarini qayta shakllantirmoqdalar. Ular go'yoki faoliyat maydonida o'zlarining tashkiliy va texnik to'rlarini yoyib tashlamoqdalar. Bu kabi korporativ to'rlar bilan birgalikda diasporaviy, diniy, mafiozli va megapolisli to'rlar ham shakllangan. Tovar va pul oqimi bilan hamohang bu kabi tarmoqlar transmilliylashuv va o'zaro bog'liqlik darajasining yanada kuchayishiga olib kelmoqda. Mahalliy hukumatlarning xalqaro miqyosida amalga oshiradigan vazifalari o'zgarmoqda. Nodavlat birlashmalarining xalqaro munosabatlarga shiddat bilan kirib kelishi davlatlar hukumatlarining xalqaro miqyosidagi monopolligiga to'sqinlik qilib, siyosiy xokimiyatni barcha masalalar - iqtisodiyotdan tortib diniy va madaniy masalalargacha jamiyat fikri bilan murosas qilishga majbur qilmoqda.

- valuta siyosati balanslashga kengaytirish; rivojlanishda hamkorlik n qilish;
- yuqori bandlik darajasi hamda real daromadlarni ta'minlash va rag'batlantirish, barcha a'zo-mamlakatlarning iqtisodiy siyosatini asosini tashkil etuvchi ishlab chiqarish potensialini rivojlantirish uchun jahon savdosining o'sishini barqarorligini ta'minlash va barqarorlashtirish
- valut munosabatlarini soddalashtirish, shuningdek raqobat muhitini shakllantirish nuktai nazaridan kelib chiqqan sodda valuta devalvatsiyasini oldini olish;
- k o 'p tarmoqli to 'lov tizimlarini tashkil etishda ishtirok etish, shuningdek valutani o 'tkazish bilan bog'liq cheklovlarni bekor qilish;

7.3-rasm. XVFnning asosiy maqsadlari³⁹

Globallashuv sharoitida bu kabi jarayonlarning sodir bo'lishi shubhasiz, o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarda tegishli iqtisodiy siyosatni olib borishini taqozo etadi. Bu vaqtda iqtisodiy siyosatning vazifasi nafaqat jahon ho'jaligi jarayonlarida ishtirok etishdan olinadigan nafni maksimallashtirish, balki ushbu vaziyatda kelib chiqishi mumkin bo'lgan xavfni ham minimallashtirishdan iboratdir.

Har bir davlatning yillar davomida shakllangan o'z tarixiy, iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy rivojlanish xususiyatlari mavjud bo'lib, boshqa mamlakatlarning tajribalarini ko'r-ko'rona ko'chirib olish yoki xalqaro tashkilotlar tomonidan tavsiya etiladigan, iqtisodiy rivojlanishning hamma uchun umumiy retseptlarini qo'llash samarasiz bo'lishi va iqtisodiy vaziyatni izdan chiqarishi mumkin.

Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ham globallashuv jarayonida munosib siyosat yuritish ustida bosh qotirib, milliy iqtisodiyotning raqobatdoshlik darajasini oshirishning turli chora-tadbirlarini ishlab chiqadi. Globallashuv sharoitida amalga oshiriladigan vazifalarning bozor tamoyillariga qat'iy amal qilishi muhim ahamiyatga ega.

Xususiylashtirish. Globallashuv sharoitida xususiylashtirish va unga xos mulkchilikning milliy iqtisodiyot raqobatdoshligini oshirishdagi o'rni tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'z daromadini maksimallashtirishdan manfaatdor mulkdorlar sinfining shakllanishi iqtisodiyotda raqobat muhitini yaratish, tovarlar sifatini oshirish, mahsulot tannarxini pasaytirish hamda xorijiy investitsiyalarni jalb etishda eng muhim omil bo'lib hisoblanadi.

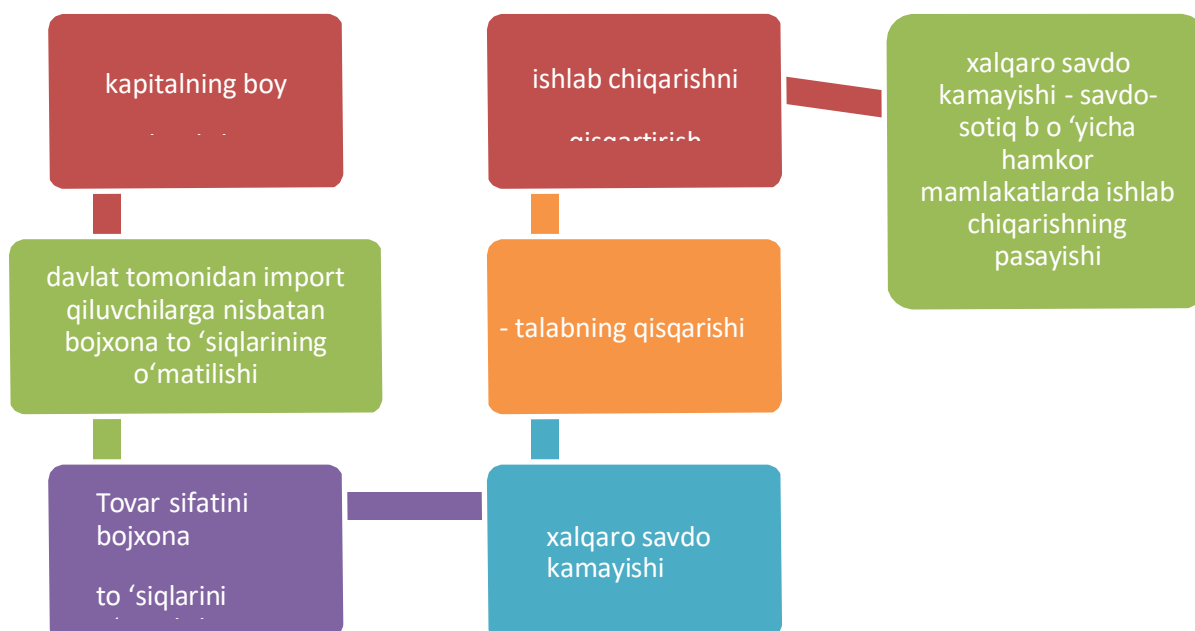
Barqaror iqtisodiy muhitda xususiylashtirish mulkchilik iste'molchilar talabiga munosib javob beradi, raqobatdoshlik ustuvorliklariga faol ta'sir o'tkazadi, iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishga sababchi bo'ladi, iqtisodiy o'sish sur'atlariga hamohang faoliyat olib boradi hamda ilmiy- texnik taraqqiyotni jadallashtiradi. Xususiylashtirish rahbari har qanday sharoitda faoliyat bilan bog'liq mas'uliyatni to'la qonli ravishda o'z zimmasiga ola biladi. Korxonaning yuqori daromadli faoliyat yuritishidan birinchi o'rinda manfaatdor hisoblangan rahbar ichki imkoniyatlarni to'g'ri baholash, strategiyani aniq belgilash, kutilishi mumkin bo'lgan xavfni puxta

anglab etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunda ustuvor yo'nalishlar korxona salohiyatini to'liq anglab etish imkoniyatidan holi hisoblangan yuqori tashkilotlar tomonidan emas, balki bevosita mutasaddi rahbar tomonidan belgilanadi.

4. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rni

O'tgan muddat jahon iqtisodiyotida muhim globallashuv jarayonlari yuz berganligi bilan ajralib turadi. Milliy xo'jaliklarning jahon iqtisodiyotiga tobora integratsiyalashib borishi xalqaro resurslar harakatining hajmlari va xarakteriga ta'sir qilish darajasiga chiqib bormoqda. Xalqaro savdoning yanada kengayishi imkoniyatlari, faqatgina xalqaro kelishuvlarni moliyalashtiruvchi bank sektori imkoniyatlari bilangina chegaralanib qolmoqda. Jahon moliya bozorlarining o'sishi, ular raqobatdoshligining oshishi va faoliyat doiralarining kengayishi daromad darajasi past bo'lgan mamlakatlarning jahon iqtisodiyotiga yanada integratsiyalashishiga imkoniyat yaratadi. Jiddiy moliyaviy muammolar domiga tushib qolgan (investitsiyalar va asbob-uskunalar, xom ashyo, ehtiyoj qismlar importi hajmining chegaralanganligi, shuningdek, ular tomonidan tuzilgan savdo shartnomalariga ishonchning pastligi) uchinchi dunyo mamlakatlari kengayib borayotgan jahon moliya bozorlarida qatnashishni faollashtirgan holda rivojlanishning yangi imkoniyatlarini ochishi va iqtisodiy muammolarni hal qilishda tanlov va qarorlar xilma-xilligini oshirishi mumkin.

Lekin hozirgi davrda hanuzgacha uchinchi dunyo mamlakatlari xalqaro bozorlar globallashuvidan yutadimi yoki yo'qmi aniq emas. Bir qator sabablar tufayli rivojlanayotgan davlatlarning jahon iqtisodiyotida to'laqonli qatnashish imkoniyatlari xali mavjud emas.

7.4-rasm. Inqirozning bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga tarqalishi⁴⁰

Tashqi savdo, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarda quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. Respublikaning eksport qudratini rivojlantirish va yanada mustahkamlash, eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiyotni shakllantirish;
2. Eksport imkoniyatini kengaytirish, jahon bozoriga kirib borish uchun, avvalo qimmatbag‘o xomashyoni qayta ishlash negizida tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi qo‘shma korxonalarni rivojlantirish;
3. Tashqi iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish, x o ‘jalik ishlarini yurituvchi sub‘yektlarga xorijiy sheriklar bilan bevosita aloqalar o ‘rnatishda o‘z mahsulotlarini chet ellarda sotishda ko‘prok erkinlik berish, tovarlarni eksport va import qilishda birmuncha imtiyozli tartibni joriy qilish borasida aniq maqsadni ko‘zlab siyosat o‘tkazish;
4. Xorijiy sarmoyalarni respublika iqtisodiyotiga keng ko‘lamda jalb etish uchun zarur huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda boshqa sharoitlarni yaratish;
5. Xalqaro moliyaviy munosabatlarning tarkibiy majmuini vujudga keltirish;
6. Xalqaro huquq va xalqaro moliyaviy munosabatlar sohasida malakali mutaxassislar tayyorlashni tashkil etish.

7.5-rasm. Tashqi savdoning ustuvor yo‘nalishlari⁴¹

Milliy bozorlar tobora ochiqlashib borayotgan bir paytda jahon bozorlariga chiqish hali ham qiyin bo‘lib qolmoqda. Masalan, uchinchi dunyo mamlakatlari mahsulotlariga nisbatan proteksionizm oxirgi o‘n yillikda sezilarli darajada kuchaydi, shuningdek, bu guruhdagi davlatlarning qarz olish foizlari sanoati rivojlangan davlatlarning xuddi shu ko‘rsatkichidan besh baravar kattadir. Shunday qilib, xalqaro bozorlar globallasuvi jahon bozoriga chiqish imkoniyati bo‘lgan davlatlar o‘rtasidagi savdo munosabatlaridagi transaksion xarajatlarni kamaytiradi va shu bilan birga globallasuv natijalaridan foydalana olmagan davlatlarning nisbiy yo‘qotishlarini ko‘paytiradi.

Hatto globallasuv jarayonlarida bevosita qatnashib kelayotgan rivojlanayotgan davlatlar uchun ham uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari umuman noaniqdir. Hozirgi davrda moliyaviy mablag‘larni er sharining istalgan nuqtasiga o‘tkazish deyarli bir zumda amalga oshirilishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar gorizont va vertikal ishlab chiqarish integratsiyasiga ega global fabrikalarni ko‘plab davlatlarda tashkil qilmoqda. Boy davlatlarning kichik guruhi xalqaro tovarlar va xizmatlar oqimining tobora katta qismini amalga oshirmoqda.

Bu xildagi globallasuvning oqibatlari ikki tomonlama bo‘lishi mumkin. Bir tarafdin alohida davlatlar, ayniqsa, uchinchi dunyo mamlakatlarining kuchi va ta’siri kamayib ketadi. Ayniqsa, Shimoliy Amerika, Osiyo-Tinch okeani hududi yoki Evropadagi qaytadan shakllanayotgan hududiy savdo bloklari bilan qaysidir darajada bog‘liq bo‘lmagan rivojlanayotgan davlatlarni yanada qiyin davrlar kutmoqda.

XXI asr boshida rivojlanmay qolib ketgan davlatlarning ijtimoiy- iqtisodiy ahvolini sezilarli darajada yaxshilash uchun samarali xalqaro tizim yaratilishi kerak. U moliya, atrof-muhit, xalqaro resurslar harakati va texnologiyalar transferti sohalaridagi global muammolarni ham hal qila olishi kerak. Zarur islohotlar sifatida ko‘pincha quyidagilar ta’kidlanadi:

1. Bundan buyog‘iga iqtisod qilishning qat’iy dasturlarini amalga oshirolmaydigan rivojlanayotgan davlatlarning qarzga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha og‘irlikni kamaytirish.

2. BMT tomonidan rivojlanayotgan davlatlarga yordam berish ko‘rsatkichiga - donor-davlatlar YaMMning 0,7% iga erishish uchun yordam hajmini ko‘paytirish.

3. Rivojlanayotgan davlatlarga, ayniqsa, hududiy savdo bloklarini shakllantirayotganlarga nisbatan proteksionistik tadbirlarni bekor qilish orqali ularning jahon savdosidagi ulushini ko‘paytirish.

4. XVF va Jahon bankini isloh qilish.

Oxirgi bandga nisbatan shuni aytish mumkinki, XVF ko‘proq rivojlangan davlatlar va xalqaro banklarning moliyaviy nizolarini hal qilib beruvchi xalqaro politsiya vazifasini emas, balki rivojlanish instituti rolini bajarishi kerak. Bank rahbariyati moliyalashtirish shartlarini ishlab chiqishda —egiluvchanlikni amalga oshirishi, ya’ni qat’iy shartlardan iloji boricha voz kechishi va katta qarzlarni yuki ostida qolib ketgan davlatlardan standart barqarorlashtirish dasturlarining qat’iy shartlari bajarilishini talab qilgandan ko‘ra, asosiy e’tiborini bu davlatlarning milliy iqtisodiyotlari o‘rnatishini ta’minlash muammolariga qaratishi kerak.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha global moliya bozorlarining shakllanish xususiyatlari nimadan iborat?

2. Xalqaro moliya munosabatlarini tartibga solishda xalqaro moliya tashkilotlari Sizning fikringizcha qanday o‘ringa ega?

3. Sizning fikringizcha globallashtirish sharoitida o‘tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosatini olib borish xususiyatlari qanday yo‘nalishlarga ega?

4. Sizning fikringizcha xalqaro moliya munosabatlarida rivojlanayotgan mamlakatlarning ishtirok etishi qanday xususiyatlarga ega?

5. Siz nima deb o‘ylaysiz, rivojlanayotgan mamlakatlarda nima uchun moliyaviy tizimlar islohotlarini o‘tkazish zarur?

8-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA ISHCHI KUCHI BOZORI VA MIGRATSIYASI MUAMMOLARI

REJA:

1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari;
2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar;
3. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi;
4. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri;

1. Jahon ishchi kuchi bozorining mohiyati va nazariy asoslari

Aholining ommaviy migratsiyasi jahon hamjamiyatining XX asr ikkinchi yarmidagi hayotining eng xarakterli xususiyatlaridan biriga aylandi. Aholi migratsiyasi deganda ma'lum hududlarda insonlarning doimiy yashash joyini almashtirish yoki unga qaytish sharti bilan ko'chib o'tishi tushuniladi.

Jahon iqtisodiyotida xalqaro (tashqi) migratsiyaning turli shakllari - mehnat, oilaviy, rekreatsion, turistik va boshqa turdagi shakllari mavjud. Biz xalqaro mehnat migratsiyasi, xalqaro ishchi kuchi bozori muammolarini ko'rib chiqamiz. Xalqaro ishchi kuchi bozori milliy chegaralarni kesib o'tuvchi turli-tuman mehnat resurslari oqimini qamrab oladi. Xalqaro mehnat bozori ishchi kuchining milliy va mintaqaviy bozorlarini birlashtiradi. Xalqaro mehnat bozori mehnat migratsiyasi shaklida namoyon bo'ladi.

Jahon mehnat bozori deganda ishchi kuchini sotish, sotib olish va undan foydalanishi bilan bog'liq bo'lgan davlatlararo ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar majmui tushuniladi. Jahon mehnat bozorida ishchi kuchining qiymati baholanishi bilan birga uni yollash, ish haqining miqdori, mehnat sharoitlari, ta'lim olish va kasb mahoratini o'stirish imkoniyatlari, ish bilan bandlilik kafolatlari va boshqa bir qator shartlar aniqlanadi. Jahon mehnat bozori jahon aholisining ish bilan bandlik darajasi, uning tarmoqlar, kasb-malaka, demografik, ishsizlikning ko'larni va o'zgarishi kabi asosiy jarayonlarni aks ettiradi.

Jahon mehnat bozori ham boshqa xil bozor tizimlaridek makroiqtisodiy usullarni qo'llash sohasi bo'lib, u bir-biriga bog'liq bo'lgan talab va taklifning ta'sirida o'zgaradi.

Bozor iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri sifatida jahon mehnat bozorining shakllanishi uchun mehnat munosabatlarini huquqiy jihatdan ta'minlash, bozor rag'batlari samarali ta'sir ko'rsatishi uchun shart- sharoit yaratuvchi tashkiliy tadbirlar tizimini vujudga keltirish lozim. Jahon mehnat bozoriga o'tishning eng muhim sharti ish beruvchi bilan xodim o'rtasidagi munosabatlarda tenglik va erkinlik o'rnatishdir.

Jahon mehnat bozorining iqtisodiy talablariga javob beradigan me'yorda amal qilishi esa bir qator shartlarning mavjud bo'lishini taqozo qiladi. Ularning asosiylari ko'yidagilar:

- talab va taklifning erkin amal qilishini kafolatlovchi huquqiy asoslarning mavjudligi;
- bozor sub'ektlarining erkin harakat qilishi uchun zarur zamin - iqtisodiy makonning mavjudligi;

•jahon mehnat bozori infrastrukturasining mavjudligi; ish haqi miqdorining chegaralanmaganligi, uy-joy bozorining mavjudligi va boshqalar.

Jahon mehnat bozorida amalga oshadigan munosabatlar doirasida asosan mamlakatlarning ishchi kuchini sotuvchi va sotib oluvchilar ishtirok etadi va bu jarayonga bir tomonidan ishlash istagi bor bo'lganlar (bunga ish bilan band bo'lganlar ham, ishsizlar ham kiradi), ikkinchi tomondan - tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish uchun xodimlarni yollovchilar kiradi. Jahon mehnat bozori faqatgina bo'sh ish joylarini yaratishga va ishsizlarga ish topib berishgagina xizmat qilmasdan, balki keng mazmundagi amaliy muammo bo'lgan yollanma mehnat sohasini o'rganishni ham o'z ichiga oladi.

Ana shuning uchun ham jahon mehnat bozori va aholini ish bilan band etish siyosatining ob'ekti bo'lib mehnat munosabatlari va unda jalb etilgan xodimlar bilan bog'liq keng miqyosli soha xizmat qiladi. Bunga ish haqi muammolari, mehnat sharoitlari, bajarilayotgan ishning hajmi va intensivlik darajasi, korxonalarda ish bilan ta'minlashning barqarorligi, mehnat motivlari, jahon mehnat bozorining egiluvchanligini ta'minlash, ishchi kuchini mehnatga tayyorlash va qayta tayyorlash va boshqalar kiradi.

Ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifga ta'sir qiladigan omil ish haqidir. Ammo ushbu mexanizmdagi har bir o'zgarish uning tarkibiga kiruvchi boshqa unsurlarning ham darhol o'zgarishiga olib keladi.

Chunonchi ishchi kuchi miqdorining ortib ketishi ish haqining kamayib ketishiga va o'z navbatida ish joylari miqdorining nisbiy kamayishiga olib keladi va hakoza. Umuman olganda bu to'g'ridagi asosiy ilmiy-uslubiy tasavvurlarni jahon iqtisodiyoti amaliyoti va nazariyasidan bilib olsak bo'ladi. Hozirgi paytda jahon mehnat bozorining amal qilinishi va nazariy tushunchasiga har xil yondoshuvlar mavjud bo'lib, ularni o'rganish mehnat bozori haqidagi dunyoqarashimizni yanada boyitadi.

2. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining asosiy yo'nalishlari va migrantlarni o'ziga jalb qiluvchi markazlar

Geografik yo'nalishga ko'ra mintaqalararo va mintaqada ichidagi tashqi aholi migratsiyasi farqlanadi. Mehnat migratsiyasining oqimlarining aniq qaerga harakat qilganligini ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Ishchi kuchining birinchi ommaviy mintaqalararo ko'chishi majburiy tarzda bo'lgan. Bu XVII-XIX asrlardagi qullar savdosining rivojlanishi bilan bog'liq edi. Shunday oqim natijasida Afrika aholisi 1650-1850 yillarda 22 foizga qisqardi.

Ishga yollangan mustaqil shaxslar ko'chishi to'g'risida so'z yuritilganda XIX-XX asrlarda Evropaliklarning okean ortiga chiqib ketishi eng yirik migratsion oqim deb hisoblanadi. XIX asrda qariyb 30 mln. kishi emigratsiya qilgan. XX asr boshidan Birinchi jahon urushigacha Evropadan 19 mln. ga yaqin kishilar chiqib ketgan, 1914-1918 yillarda migratsiya to'xtalgan, keyinchalik esa qaytadan tiklandi, va 1918-1939 yillarda 9 mln. kishi emigratsiya qildi. Ikkinchi jahon urushi Evropadan okean ortiga aholi migratsiyasining to'xtalib turishiga sabab bo'ldi, urush tugagandan so'ng u tiklanib, so'ngra susaya boshladi.

Emigrantlar asosan AQShga yo'l olib, u erda kapitalizm jadal rivojlanar edi. Shu bilan birga Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Argentina va boshqa davlatlarga ham ko'chish mavjud bo'lgan. Ushbu mamlakatlar aholisini o'sishining asosiy omili immigratsiya bo'ldi. Irlandiya, Angliya, Frantsiya, Germaniya kabi

Evropa mamlakatlaridan immigrantlar kirib kelgan.

Oxirgi o'n yilliklarda nafaqat mintaqalararo, balki mintaqa ichkarisida yangi jahon ishchi kuchi bozorlari paydo bo'ldi.

Mehnat migratsiyasi deyarli barcha milliy iqtisodiyotlarga xos jarayondir. Biroq uning jadallik darajasi jahonning u yoki bu hududlarida sezilarli farq qiladi. Mehnatkash-migrantlarning eng jadal oqimi ishchi kuchini eksport/import qiluvchi mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi darajasida va tabiiy demografik o'sish sur'atida jiddiy farq bo'lganda kuzatiladi. Migratsiyaning asosiy to'rt yo'nalishlari ichida jami migratsiya oqimining hajmi bo'yicha rivojlanayotgan mamlakatlardan rivojlangan mamlakatlar tomon ishchi kuchlarining ko'chishi birinchi o'rinda turadi. Mutaxassislar quyidagi migratsiya oqimlarini alohida ko'rsatib o'tishadi: G'arbiy Evropa va Shimoliy Amerika mamlakatlari o'rtasida, sobiq sotsialistik mamlakatlardan bozor iqtisodiyotili mamlakatlarga, rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlar o'rtasida (masalan, Janubiy Amerika chegarasida, Ukrainadan Rossiyaga).

Ishchi kuchi migratsiyasining yana bir yo'nalishi, ya'ni rivojlangan mamlakatlardan rivojlanayotgan yoki o'tish davri iqtisodiyotili davlatlarga migratsiya uchrasada, bu yo'nalishni tanlovchi migrantlar soni unchalik ko'pchilikni tashkil etmaydi va ular TMKlarning shoxobchalari va sho'ba korxonalarida band bo'lgan kadrlar, turli xayriya tashkilotlari va fondlarining a'zolari, shuningdek, sarguzasht izlovchilar hamda tavakkalchilardan iborat.

Migrantlarni o'ziga tortuvchi boshqa bir «ohangrabo» Evropa Ittifoqi mamlakatlaridir. Ularga xorijiy ishchi kuchi jami aylanmasining 1/4 qismidan ko'prog'i to'g'ri keladi. Evropa Hamjamiyati mamlakatlarining o'zida migrantlar va ularning oila a'zolarining o'zi 13 mln. kishini tashkil etadi. Bu hududda Frantsiya (mamlakat aholisining 8 foizi - 4 mln.ga Yaqin Shimoliy Afrikadan kelgan immigrantlar), Germaniya (7,5 foiz - 4630 ming) etakchilik qilmoqda. Belgiyada - 1 mln.ga yaqin ispaniyaliklar va italiyaliklar, Shvetsiyada - 1 mln. finnlarni hisobga olingan. Bulardan tashqari Buyuk Britaniya, Belgiya, Niderlandiya, Shvetsiya, Avstriya ham ishchi kuchi qabul qilishda oldingi o'rinlarda turadi.

Evropa ekspertlarining bashorati bo'yicha, umumiy bozor yaratilishidan so'ng migratsion oqimlarda bir necha o'zgarishlar ro'y beradi. Past malakali ishchilarni ommaviy immigratsiyasining yomon tashkil etilishining o'rniga maqsadga yo'naltirilgan jamoaviy kelishuvlar paydo bo'ladi. migratsiyaning ko'p qismini past va o'rta malakali ishchilar tashkil etayotganiga qaramay, yuqori malakali ishchilar ustun turuvchi huquqqa ega bo'ladilar.

Ishlovchi-migrantlarni jalb qiluvchi ikkinchi markaz 70-yillarda Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo'ldi. Neft qazib oluvchi mamlakatlar Hindiston, Bangladesh, Pokiston, Iordaniya, Yaman, shuningdek, Gretsiya, Turkiya, Italiyadan ishlashga ko'pchilikni jalb qilgan. 90-yillar boshiga kelib u erda 4,5 mln. xorijliklar ishlagan. Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu tarzda, Birlashgan Arab Amirliklarida u 97% ni, Quvaytda - 86,5% ni, Saudiya Arabistonida - 40% ni tashkil etgan, ya'ni butun ishchi kuchining ko'p qismini tashkil etgan.

2. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi 3.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda dunyoda migrantlarning ulushi ko'rsatkichining barqarorligi kuzatiladi.

2005-2015 yillar mobaynida jahonda migrantlar soni 18,7 million kishiga o'sdi. Joriy o'n yillikda umuman dunyo bo'yicha xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari 1990-yillarga nisbatan o'sdi.

Нефть қазиб олувчи мамлакатлар
Ҳиндистон,
Бангладеш,
Покистон,
Иордания,
Яман,
Греция,
Туркия,
Италиядан

8.3-rasm. Yaqin Sharq mintaqasida paydo bo'lgan markazlar⁴⁵

1900-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan sezilarli yuqori edi, biroq 2005-2010 yillarda o'zaro nisbat o'zgardi: rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlari (qochoqlarni hisobga olgan holda) rivojlangan mamlakatlarda xalqaro migrantlar sonining qo'shimcha o'sish sur'atlaridan (qochoqlarni hisobga olgan va ayirgan holda) yuqori bo'ldi va yiliga 2% gacha ko'tarildi. Agar rivojlanayotgan mamlakatlarda xalqaro migrantlarning umumiy sonidan qochoqlarni ayirib tashlasa, qo'shimcha o'sish sur'ati birmuncha pasayadi (1,6%), holbuki ilgari aynan shu guruh tezroq o'sgan edi.

Har bir mamlakatda xalqaro migrantlar soni nafaqat immigratsiya va emigratsiyaning ma'lum balansi natijasida, balki ularning tabiiy kamayishi (o'lishi) hisobiga shakllanadi. Mutaxassislar 2005-2015 yillarda xalqaro migrantlar sonining umumiy qo'shimcha o'sishi 24,4 mln. kishini, bu davrda o'lganlar soni 5,7 mln. kishini tashkil qilishini hisoblab, natijada xalqaro migrantlar sonining 18,7 mln. kishiga ko'payganligini e'tirof etadilar.

Ko'rib chiqilayotgan davrda rivojlangan mamlakatlarda sof xalqaro migratsiya 14,7 million kishini, rivojlanayotgan mamlakatlarda – deyarli 9,7 million kishini

tashkil qiladi.

Evropada bu ko'rsatkich - deyarli 8,1 million kishini, shu jumladan Janubiy Evropada - 3,8 million kishini, Shimoliy va G'arbiy Evropada - 1,5 million kishidan iborat miqdori tashkil qildi. Shimoliy Amerikada - 5,8 million kishiga teng.

Osiyoga sof migratsiya 2005-2010 yillarda deyarli 6,8 million kishini, shu jumladan G'arbiy Osiyoga - 4,2 million kishi, Janubi-Sharqiy Osiyoga - 1,2 million va Janubiy Osiyoga - 0,8 million kishini tashkil qiladi.

Xalqaro migratsiya hisobiga 2005-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlar aholisi o'rtacha yiliga 2,2% o'sdi, rivojlanayotgan mamlakatlar aholisi esa 0,5% ga pasaydi.

Xalqaro migratsiya ko'p jihatdan jahon aholisi tizimida davom etayotgan demografik siljishlarga javob tariqasida rivojlanmoqda. Rivojlangan mamlakatlar aholining keksayishi natijasida vujudga kelishi mumkin bo'lgan mehnat qiluvchilarning boqimandalarga nisbatan etishmasligi muammosini hal qilishga majbur, rivojlanayotgan mamlakatlarda esa ularning iqtisodiyoti uchun mehnatga layoqatli aholining ortiqchaligi bosimiga duch kelmoqda.

2005-2015 yillarda rivojlangan mamlakatlarning rivojlanayotgan mamlakatlar bilan migratsion ayirboshlashning o'rtacha yillik saldosi yiliga 2,7 million kishini yoki 2,2% ni tashkil qiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlar aholisini migratsion qisqarishining jadalligi birmuncha pastroq - 0,5%, 49 ta eng past rivojlangan mamlakatlar guruhida migratsion qisqarish 315 ming kishini yoki yiliga o'rtacha 0,4% tashkil qilgan.

Migratsion ayirboshlash natijasida absolyut ko'rsatkichlarning eng ko'p kamayishi Osiyoda, o'rtacha 1,1 million kishiga pasayish kuzatiladi. Shuningdek, migratsion ayirboshlash natijasida Lotin Amerikasi aholisi (804 ming kishiga) va Afrika aholisi (1,0 million kishiga) kamaydi. Shimoliy Amerika aholisi, aksincha, 2005-2015 yillarda migratsion qo'shimcha o'sish hisobiga yiliga o'rtacha 1,2 million kishiga, Evropa - 1,3 million kishiga ko'paydi. Migratsion qo'shimcha o'sishning jadalligi Shimoliy Amerikada, migratsion kamayish esa - Lotin Amerikasida eng yuqori bo'ldi.

Dunyoning yirik mintaqalari orasida aholining jadal migratsion o'sishini Janubiy Evropada (yiliga o'rtacha 4,9%), undan keyingi o'rinlarda Shimoliy Amerikada (3,6%) va AQShda (3,3%) mavjudligini ta'kidlash lozim. Umuman Sharqiy Evropa bo'yicha migratsion qo'shimcha o'sish nolga yaqin bo'ldi.

Ayni vaqtda, Afrika aholisining migratsion kamayishi sharoitida, umuman Shimoliy Afrika aholisining migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga o'rtacha 2,4%, ya'ni G'arbiy Evropa ko'rsatkichidan yuqori va Shimoliy Evropa ko'rsatkichidan biroz past darajada) kuzatiladi. Avstraliya va Yangi Zelandiya aholisining jadal migratsion qo'shimcha o'sishi (yiliga +4,4%) holatida,

Okeaniyaning orol qismida, ayniqsa Polineziyada (yiliga minus 8,5%) aholining migratsion kamayishini ko'rish mumkin.

4. Jahon moliyaviy inqirozining ishchi kuchi bozoriga ta'siri

Ma'lumki, hozirgi vaqtda jahonda ro'y berayotgan moliyaviy inqiroz va uning oqibatlari jahon iqtisodiy tizimining turli sohalariga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Odatda retsessiya uzoq muddatli iqtisodiy tendentsiyalarga kuchli ta'sir o'tkazmaydi. Biroq hozirgi inqiroz aholi daromadlari va bandligiga uzoq muddatli, balki hatto

doimiy ta'sirga ega bo'ladi va bu ta'sir rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda turlicha namoyon bo'ladi.

Hozirda ko'plab mutaxassis va ekspertlar tomonidan jahon moliyaviy inqirozining global tus olishi va iqtisodiy inqiroz jarayonlarining kuchayishi retsessiya va iqtisodiy pasayishni, investitsion faollik ko'larni cheklanib borishini, talab va xalqaro savdo hajmining kamayishi hamda jahonning ko'plab mamlakatlariga ta'sir ko'rsatadigan jiddiy ijtimoiy talofotlar sodir bo'lishi mumkinligi e'tirof etilmoqda.

Mehnat bozoridagi inqiroz eng avvalo migrantlar uchun yomon ta'sir ko'rsatadi, chunki mamlakatlar inqirozli holatlarda birinchi navbatda xorijiy ishchilarni bo'shatadi. O'rtacha olganda migrantlar yoshroq bo'lib, pastroq malakaga va ish stajiga ega, odatda vaqtinchalik lavozimlarda ishlaydi va tsiklii rivojlanuvchi tarmoqlarga jamlangan. Bu esa pasayish paytida eng zaif hisoblangan guruhga xos tavsiflardir. O'tkazilgan tahlillardan ma'lum bo'ldiki, iqtisodiy pasayish davrida migrantlar nomigrantlarga nisbatan ko'proq ish yo'qotadi. 1998-2008 yillarda 14 ta Evropa mamlakatining YaIM va ishsizlik bo'yicha choraklik ko'rsatkichlari asosida aniqlanishicha, retsessiyani boshdan kechirgan mamlakatlarda migrantlar orasida ishsizlik darajasi boshqa guruhlariga nisbatan tezroq o'sadi.

Шу тарзда,

Бирлашган Араб Амирликларида у 97% ни,

Қувайтда - 86,5% ни,

8.4 -rasm. Alohida mamlakatlar ishchi kuchining umumiy miqdorida immigrantlar ulushi⁴⁶

Ishchilarning ko'chishiga inqirozning naqadar kuchli ta'sir etishini aniqlashda bir qancha omillarni hisobga olish kerak. Ushbu omillarga vatanida va chet elda bevosita rivojlanish istiqbollari, migratsiya, chet elda yashash va qaytish tavakkalchiligini anglash va kuchayib bomvchi to'siqlar kiradi. Ishchilarni jalb qiluvchi ayrim asosiy mamlakatlar qaytish uchun qulay imkoniyatlar (bonuslar, chiptalar, ijtimoiy to'lovlar bo'yicha yirik mablag'lar) yaratib berdi va mamlakatga kirish va yashash bo'yicha to'siqlarni ko'paytirdi.

Hozirgi bosqichda ro'y berishi mumkin bo'lgan tuzilmaviy o'zgarishlar turi va ko'larni aniqlab berish qiyin. Ayrim olimlarning fikricha, rivojlangan mamlakatlarning muayyan tarmoqlarida inqirozning boshlanishi va faol rivojlanishi rivojlanayotgan mamlakatlar, ayniqsa, Osiyo mamlakatlarining o'rnini kuchaytirishi va hatto jahon iqtisodiyotining tubdan boshqacha tus olishiga olib kelishi mumkin.

1. Биринчиси кучли Европа оқимини ташкил этиб, Ғарбий Европа мамлакатларидан АҚШга 6,6 млн. киши кириб келган

2. Иккинчиси 1965 йилда бошланиб, бу пайтда Осиё ва Лотин Америкасидан келганларга қулай шароит яратувчи қонун қабул қилинган

3. Йилдан учинчи босқич бошланиб, бу пайтда Европа - Ирландия, Польша, шунингдек Аргентинадан эмигрантларга талаб кўп бўлди

8.5-rasm. Ikkinchi jahon urushidan keyingi immigratsiyaning AQShdagi bosqichlari⁴⁷

Инқироз турли мамлакатлар ва турли mintaqalarda pul o'tkazmalar hajmiga har xil ta'sir ko'rsatdi. Bashoratlarga ko'ra, Sharqiy Evropa va Markaziy Osiyo mamlakatlariga pul o'tkazmalari nisbiy va miqdoriy jihatdan eng ko'p qisqaradi.

90-йиллар давомида белгиланган квота 675 минг киши бўлишига қарамай йилига 1 млн.дан ортиқ мигрантлар АҚШга кириб келган

Ҳозирги пайтда мамлакат ишчи кучининг 5% га яқинини хорижликлар ташкил этади

8.6-rasm. Shimoliy Amerika (AQSh va Kanada)⁴⁸

Bu Evropa Ittifoqiga a'zoliq va Rossiyadagi kuchli iqtisodiy ko'tarilish orqasidan kelgan kuchli teskari oqim bilan tushuntiriladi. Moldova va Tojikistonda YaIMda pul o'tkazmalarining ulushi dunyo bo'yicha eng yuqori (mos ravishda 45 va 38 foiz) bo'lib, ular 2009 yilda 10% ga tushadi. Salvadorda YaIMning 18% ni tashkil qiluvchi pul o'tkazmalarining jiddiy foizli qisqarishi ro'y beradi.

Sahroi Kabirdan janubdagi Afrikaga pul o'tkazmalarining % qismi inqirozdan katta zarar ko'rgan AQSh va Evropadan kelib tushadi.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotiga hanuz ta'sirini ko'rsatmoqda. Buni dunyoning aksariyat mamlakatlarida ishsizlik darajasi ortib borayotganida ko'rish mumkin.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Sizning fikringizcha jahon ishchi kuchi bozori tushunchasining mohiyati va paydo bo'lish sabablarini tushuntiring.
2. Sizning fikringizcha xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining qanday asosiy ko'rinishlari mavjud?
3. Siz xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining qanday asosiy ko'rinishlari mavjud deb o'ylaysiz?
4. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi

migratsiyasining rivojlanish xususiyatlari nimadan iborat?

5. Siz jahon moliyaviy inqirozi ishchi kuchi bozoriga qanday ta'sir o'tkazdi deb o'ylaysiz?

9-MAVZU. GLOBALLASHUV SHAROITIDA TRANSMILLIY KORPORATSIYALAR

REJA:

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati;
2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli;
3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati;
4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o'rni;

Mashg'ulot maqsadi: Globallashuv sharoitida transmilliy korporatsiyalar haqida umumiy tasavvurlarni shakllantirish.

1. Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati

Xalqaro kompaniyalar milliy kapitalni boshqa davlatlarga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish maqsadida olib chiquvchi tashkilotlardir. Zamonaviy xalqaro kompaniyalarning ko'pchilik qismi transmilliy korporatsiyalarni, tashkiliy shakli bo'yicha esa konsernlarni ifoda etadi. Ular ilgari turli davlatlar kapitalining oddiy birlashuvi va ishtirokchilari o'z kapitallarining mulkdori bo'lib qolgan kartellar, sindikatlar, trestlardan ma'lum darajada farqlanadi. Ularga teskari holda XX asrning tipik kontserni odatda turli tarmoqlar va hududlar bo'yicha diversifikatsiyalangan kapitalning yagona mulkdoridir.

BMT metodologiyasi bo'yicha xalqaro korporatsiyalarga an'anaviy ravishda uzoq vaqt mobaynida yillik aylanmasi 100 mln. dollardan ortiq va kamida 6 ta davlatda filiali bo'lgan firmalar kiritilgan. Keyingi yillarda boshqa bir ko'rsatkich, ya'ni rezident-davlatdan tashqarida sotilgan mahsulotlar miqdori ham kiritildi. Bu ko'rsatkich bo'yicha jahonda Shveytsariyaning

—Nestle firmasi (98%) ilg'orlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Zamonaviy xalqaro kompaniyalar transmilliy, ya'ni bir millatli yoki ko'p millatli bo'lishi mumkin. Transmilliy korporatsiyalar bosh kompaniya (odatda u kompaniya millatini aniqlaydi) va uning xorijiy filiallarini o'z ichiga oluvchi sub'ektlar tizimini ifodalaydi. Bosh kompaniya boshqa davlatlardagi xorijiy filiallarining aktivlarini nazorat qiladi va odatda ularning kapitalida o'z ulushiga ega bo'ladi.

Transmilliy korporatsiyalarning huquqiy rejimi tashkil topgan filiallar va sho'ba korxonalari orqali turli davlatlarda faoliyat yuritishni nazarda tutadi. Bu korporatsiyalar nisbatan mustaqil bo'lgan ishlab chiqarish va tayyor mahsulotlarni sotish, ilmiy tadqiqot, iste'molchilarga xizmat ko'rsatish xizmatlariga egadirlar. Umuman ular yagona ishlab chiqarish - sotish majmuini tashkil etib, bu majmuada hissadorlik kapitalga faqat ta'sischi davlat egalik qiladi. Shu bilan birga filial va sho'ba korxonalari aralash korxonalar bo'lishi va ularda milliy kapital ustunlik qilishi ham mumkin. Transmilliy korporatsiyalarning optimal boshqaruvi asosiy korporatsiya tomonidan xorijiy filiallarni uzluksiz boshqarib turish imkoniyatini yaratishi kerak. Lekin ayni paytda bu boshqaruv xorijiy filiallar menejerlariga mahalliy bozor xususiyatlari va mahalliy qonunchilikka mos ravishda iste'molchilar talablarini qondiruvchi qarorlar chiqarish imkoniyatini bermog'i lozim.

Asosiy korporatsiya TMK korxonalari tizimining ma'muriy markazidir. Uning vazifalari qatoriga odatda boshqa korporatsiyalar bilan qo'shilishi, yangi filiallar sotib olish va samarasiz korxonalarni tugatish to'g'risidagi qarorlar qabul qilish; korporatsiya va filiallarning uzoq muddatli ishlab chiqarish, investitsiya va moliya siyosatini shakllantirish; xorijiy filiallarning moliyasi va ITTKI (NIOKR) nazorat qilish kiradi.

Xorijiy filiallarning asosiy tashkiliy shakllari quyidagicha: -bo'lim (branch) - asosiy korporatsiya bu xorijiy filialga to'liq egalik qiladi yoki bu korxona TMK qo'shma korxonasining bir qismi hisoblanadi. Bo'limlar bir necha shakllarda bo'lishi mumkin: asosiy korporatsiyaning xorijdagi vakolatxonasi; hamkorlik, shu jumladan xorijiy sheriklar bilan; mulk shaklida (kemalar, samolyotlar, gaz yoki neft qazib oluvchi platformalar); - sho'ba korxonasi (subsidiary) - xorijda joylashgan bunday korxonada asosiy korporatsiya aktsiyalarining yarmidan ko'piga egalik qiladi. Shuning uchun ham asosiy korporatsiya hal qiluvchi ovozga hamda korxonaga rahbar tayinlash huquqiga ega; -assotsiatsiyalashgan korporatsiya (associate) - bu korxona aktsiyalarining 10% dan 50% gacha asosiy korporatsiyaga tegishli bo'ladi. Asosiy korporatsiya korxonani to'liq nazorat qilmasada, uni boshqarishda ishtirok etadi.

Transmilliy va ko'pmilliy korporatsiyalar qatoriga xalqaro korporatsiyalar ichida ajralib turuvchi global korporatsiyalarni (GK) ham qo'shish kerak. Global korporatsiyalar zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini namoyon etib, ko'proq kimyo, elektrotexnika, elektron, neft, avtomobil, axborot, bank va boshqa bir necha sohalarda bo'yicha globallashtirib bormoqda.

Transmilliy korporatsiyalar paydo bo'lishining umumiy sabablaridan biri milliy - davlat chegaralaridan chiqib ketgan ishlab chiqarish kuchlarining rivojlanishi asosida ishlab chiqarish va kapitalning baynalmilallashuvi - yirik korporatsiyalar tomonidan xorijiy mamlakatlarda o'z bo'limlarini tashkil etilishi va milliy korporatsiyalarning transmilliy korporatsiyalarga aylanishi orqali ekspansiya xarakteri bo'lishligidadir. Kapital olib chiqish xalqaro korporatsiyalarning shakllanishi va rivojlanishining eng muhim omilidir.

2. Jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalarning roli

Transmilliy korporatsiyalar zamonaviy jahon iqtisodiyotining eng dinamik sub'ektlaridan biri bo'lib, paydo bo'lish davridan beri jiddiy taraqqiy etdi. Ular —kolonial-xom ashyol TMKlardan boshlab global kompaniyalargacha rivojlanib bordi. TMKlarning evolyutsiyasi ularning son va sifat jihatidan o'sishi bilan birga rivojlanib bordi. 30-yillarda ularning soni 300 ta bo'lgan bo'lsa, XXI asr boshida 82 mingtaga etdi.

80-yillarda etakchi TMKlar global kompaniyalarga (to'rtinchi avlod TMKlarga) aylandi. Global korporatsiyalar innovatsion dinamizm, ichki korporativ tuzilmaning muntazam takomillashtirib borilishi, yangi faoliyat sohalari va yo'nalishlarini faol izlash bilan xarakterlanadi. XXI asr boshlarida global korporatsiyalar orasida xalqaro ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va ayrim mutaxassislar juda katta korporatsiyalarni (JK) alohida ajrata boshladilar. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra ularning soni 800 tani tashkil etadi. Ushbu kompaniyalar o'z qo'lida zamonaviy moliyaviy- sanoat, texnologik, intellektual kapital qudratini jamlab olgan. JKK

—jahon iqtisodiyotining pirovard tuzilmaviy kuchlarini va globallashuvning real omillarini» ifodalaydi.

Iqtisodiyot globallashuvining muhim tashkiliy elementi bo'lib TMKlarning turli shakllardagi qo'shilishlari va qo'shib olinishlari (M&A), ularning xalqaro kelishuvlari (ya'ni strategik alyanslari) namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon kompaniyalar o'rtasidagi kuchlarning taqsimlanishini o'zgartirib yubormoqda. Natijada ta'sir ko'rsatish hududlarini birgalikda bo'lib olish boshlanmoqda, birgalikda iqtisodiy nazorat sohasi kengaymoqda, kompaniyalar salohiyati birlashtirilmoqda.

TMKlar ishtirokida qo'shilishlar va qo'shib olinishlar shaklida kapitalning xalqaro birlashish (konsolidatsiyasi) jarayoni XX - XXI asrlar bo'sag'asida jahon iqtisodiyotining transmilliylashuvi va globallashuviga ta'sir ko'rsatuvchi muhim omilga aylandi. XX asr boshidan beri ro'y bergan qo'shilishlar va qo'shib olishlarning besh —to'liqini qo'shib borayotgan iqtisodiyotning mazmun-mohiyatini aks ettiruvchi ularning oltinchi —to'liqini qo'shildi.

Amalda korxonalarni sotish-sotib olishga ixtisoslashgan global bozor shakllandi va faol rivojlanmoqda (bunda korxonalarni sotib olish istagini bildirganlar uni sotuvchilarga qaraganda ko'proq). Hozirgi faollik asosan global bozor tendentsiyalariga, arzon zayom vositalariga, xom ashyo tovarlariga yuqori talabga va BRIK (Braziliya, Rossiya, Hindiston, Xitoy) mamlakatlarida yirik korporatsiyalarning paydo bo'lishiga asoslanadi. Uning yana bir xususiyati bo'lib, to'g'ri investitsiyalar fondlarining jadal faoliyati hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda TMKlarning jahon iqtisodiyotiga ta'siri juda yuqori. XXI asrning boshiga kelib, 700 mingdan ortiq xorijiy filiallarini boshqarayotgan 80 mingdan ziyod kompaniyalar ro'yxatdan o'tgan. TMKning qo'l ostida xususiy ishlab chiqarish fondlarining taxminan 30%, xalqaro savdoning 50% mujassamlangan. Transmilliy korporatsiyalar tomonidan jahon bozorlaridagi deyarli butun xom ashyo savdosi, shu jumladan bug'doy, kofe, jo'xori, o'rmon materiallari, tamaki, temir rudasi jahon savdosining 90%, mis va boksitning 85% i, choy va qalayning 80% i, banan, tabiiy kauchuk va xom neftning 75% i nazorat qilinadi. Ular hissasiga ilm-fan va texnika sohalarida patentlangan va tatbiq etilgan barcha yangiliklarning 80% i to'g'ri keladi.

TMKning umumiy valyuta zahirasi jahonning barcha markaziy banklarining birgalikdagi zahirasidan bir necha barobar ko'p. Xususiy sektorda bo'lgan pul miqdorining 1-2% ga siljishi istalgan ikkita milliy valyutaning o'zaro paritetini o'zgartirishga qodir. Xalqaro kompaniyalar butun dunyoni yagona bozor deb qaraydi, ko'pgina mamlakatlarda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiradi, xorijiy sarmoyalar lokomotivi bo'lib qatnashadi va milliy chegaralardan qat'iy nazar strategik qarorlar qabul qiladi.

Yirik TMKlar ko'pincha o'z faoliyatini ilmiy-texnik taraqqiyotini belgilovchi tez rivojlanayotgan sanoat tarmoqlariga qaratadi. Ular 90- yillarning oxirida kompaniyaning 100 ta yirik TMKlar ro'yxatiga kirgan kompaniyalar xorijiy aktivlarining 15% dan yuqorirog'i to'g'ri keladigan elektronika sanoatiga juda faol qiziqmoqda. Bu ro'yxatlarda kimyo, qazib olish va avtomobil sanoati korporatsiyalari yuqori o'rinni egallaydi. TMKlar katta hajmdagi xalqaro iqtisodiy bitimlarni amalga oshira turib, ularda savdogarlar (tijoratchilar), to'g'ri va portfel sarmoyadorlar, samarali texnologiyalarni tarqatuvchilar, xalqaro mehnat migratsiyasining

rag'batlantiruvchi sifatida ishtirok etadi.

Transmilliy korporatsiyalarning asosiy qismi jahondagi uch iqtisodiy markaz: AQSh, Evropa Ittifoqi va Yaponiyaga tegishlidir.

3. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi davrida TMKlar faoliyati

Ma'lumki, TMKlar to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimida muhim rol o'ynaydi. Global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz davrida to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI) oqimlari sezilarli kamaydi.

Tovar va xizmatlarga talabning pasayishi TMKlarni o'z investitsion dasturlarini qisqartirishga majbur qildi. Dastlab TXI rivojlangan mamlakatlarda 29% pasaygan bo'lsa, ayni vaqtda rivojlanayotgan mamlakatlarda va Janubi-Sharqiy Evropa hamda MDHning o'tish iqtisodiyotili mamlakatlarida mos ravishda 17% va 26% ko'payib bordi.

Global korporatsiyalar – XX asrning 80-yillarida vujudga kelgan bo'lib, zamonaviy jahon moliya kapitalining butun qudratini ko'rsatdi.

Korporatsiyalar foydasining kamayishi va aktsiyalar narxlarining keskin pasayish holati xalqaro qo'shilish va qo'shib olishlar jarayoniga (inglizcha mergers and acquisitions - M&As) ham ta'sir ko'rsatdi, bu esa TXI rivojlangan, shuningdek tobora ko'proq rivojlanayotgan mamlakatlarga kirib borishining asosiy usullaridan biridir.

To'g'ridan-to'g'ri sarmoyalar nisbatan uzoq muddatli va ularning asosiy maqsadi - ishlab chiqarish xizmatlarini moliyalashtirish va kengaytirish hisoblanadi, shu sababli ular bosh kompaniya tomonidan sinchiklab o'rganiladi. Boshqa tomondan, kompaniya ichida qayta sarmoyalangan daromad va kreditlar oqimlari TMKning qisqa muddatli likvidlik yoki qulay soliqqa tortishga asoslangan qiziqishi bilan aniqlanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI kirib kelishi rivojlangan mamlakatlarga qaraganda kamroq kamaydi, chunki ularning moliyaviy tizimlari AQSh va Evropaning bank tizimlari bilan unchalik kuchli bog'lanmagan edi. Bundan tashqari TXI oqimlari, kapitalning portfel sarmoyalar va bank ssudasi singari boshqa harakatlanish shakllariga nisbatan egiluvchanroq bo'ldi, chunki TXI uzoq muddatli tavsifga ega. XVF mutaxassislarining fikricha, rivojlanayotgan mamlakatlarga TXI oqimlari qisqaradi, lekin umuman olganda yuqoriligicha qolishi va taxminan 400 mlrd. AQSh dollariga

teng sof kirib kelish hajmlariga ega bo'lishi kutiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga portfel kapital va kreditlashning sof oqimlari aksincha, salbiy ko'rsatkichni namoyon qiladi.

YuNKTAD tomonidan o'tkazilgan Jahon Investitsion istiqbollar sharhi (JIISH) ko'rsatishicha, eng katta hajmdagi jahon TXI va aktsiyalar jamlangan Shimoliy Amerika va EIning rivojlangan mamlakatlarida TMKlarning investitsion rejalarining qisqarishi kuzatiladi. Rivojlangan mamlakatlarga TXI oqimi 29% ga, ya'ni 962 mlrd. AQSh dollariga qisqardi. Bu asosan M&Aning xalqaro sotuvlar narxining besh yillik o'sishdan so'ng 39% ga tushishi hisobiga ro'y berdi. Evropada M&A bo'yicha xalqaro bitimlar 56%, Yaponiyada - 43% qisqardi.

AQShdan, Evropa mamlakatlaridan TXIning chiqib ketishi kamaygan bo'lsa, faqatgina yapon TMKlari o'zlarining TXI chiqib ketishini ko'paytirishga erishdi. Ular

global moliyaviy-iqtisodiy inqiroz natijasida firmalar narxining pasayishidan o'z manfaatlari yo'lida foydalanib, xorijiy xaridlari hajmini ko'paytirdi. Yaponiya kompaniyalarining xalqaro M&As qiymati rekord darajaga, ya'ni 54 milliard AQSh dollariga etdi va Yaponiyani eng ko'p TXI chiqib ketgan mamlakatlar guruhiga qaytardi.

4. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlarning tutgan o'rni

Jahon tajribasining ko'rsatishicha, transmilliy korporatsiyalar mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirishda yuksak ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun TMKlarning, shuningdek, chet el investorlarining rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga kirib kelishi ob'ektiv zarurat bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda TMKlar investorlarini jalb qilish iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishda muhim omildir.

Трансмиллий корпорацияларнинг ҳуқуқий режими ташкил топган филиаллар ва шўъба корхоналари орқали турли давлатларда фаолият юритишни назарда tutadi

Бу корпорациялар нисбатан мустақил бўлган ишлаб чиқариш ва тайёр маҳсулотларни сотиш, илмий тадқиқот, истеъмолчиларга хизмат кўрсатиш хизматларига эгадирлар

Асосий корпорация ТМК корхоналари тизимининг маъмурий марказидир

9.1-rasm. TMKlarning huquqiy rejimi⁵²

Xorijiy investitsiyalarni jalb etmay, ayniqsa, etakchi tarmoqlarda chet el investitsiyalari ishtirokini kengaytirmay turib, iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish va uni modernizatsiya qilish, korxonalarni zamonaviy texnika bilan qayta jihozlash hamda raqobatdosh mahsulot ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish mumkin emas. Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarning jalb etilishi uning iqtisodiy imkoniyatlarining kengayishini tezlashtirib, barcha sohalarida ichki imkoniyat va rezervlarni ishga solish, yangi texnika va texnologiyani, eksportbop tovarlarni o'zlashtirish, ularni ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish orqali davlatimiz iqtisodiy qudratini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning ahamiyati nihoyatda katta bo'lib, u quyidagilar bilan izohlanadi:

- birinchidan, xorijiy investitsiyalar ishlab chiqarishga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy etib, eksportga mo'ljallangan mahsulotlarni ishlab chiqarishni rivojlantiradi;

- ikkinchidan, import o'rnini bosuvchi tovar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish va buning uchun xorijiy investitsiyalarni iqtisodiyotning ustuvor sohalariga yo'naltirish va pirovardida aholining me'yordagi turmush darajasini ta'minlash imkonini yaratadi;

- uchinchidan, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini kengaytirish orqali o'sib borayotgan aholini ish joylari bilan

ta'minlaydi;

- to'rtinchidan, korxonalarning eskirgan ishlab chiqarish quvvatlarini, moddiy-texnik bazasini yangilaydi va texnik qayta qurollantiradi.

Mamlakatimizda xorijiy investorlar uchun yaratilgan qulay shart- sharoitlar tufayli iqtisodiyotimizga chet el investitsiyalarini jalb qilish hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Mamlakatimizga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri kiritilgan investitsiyalarning yillar bo'yicha o'zgarish sur'ati keltirilgan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini rivojlantirish uchun o'z kapitalini qo'shishga tayyor bo'lgan TMKlar investorlarini kirib kelishi shu davlatlarning investitsion muhitiga bog'liqdir. Investitsion muhit deb kapital qo'yilmani va uni samarali foydalanish imkoniyatini vujudga keltiruvchi umumiy siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ijtimoiy va boshqa omillarni ta'minlab berilishiga aytiladi.

Hozirgi kunda O'zbekiston hududiga TMK investorlarini kirib kelishi uchun qulay investitsion muhit yaratilgan. Buni biz respublikani siyosiy tinchligida, barqaror iqtisodiy rivojlanishida, xorijiy investorlar uchun yaratilgan qator imtiyozlarda va boshqa holatlarida ko'rishimiz mumkin.

Xorijiy investitsiyalar ishtirokida tashkil etilgan korxonalar ro'yxatdan o'tgan kundan boshlab:

- daromad (foyda) solig'idan birinchi yilning 25 foizlik qismidan, ikkinchi yil 50 foizlik qismidan, uchinchi yil 100 foizlik ozod qilinadi, qishloq hududida esa birinchi yildan boshlab bunday soliqlardan 100 foiz ozod qilinadi;

- mulk solig'idan 2 yilga ozod qilinadi;

- ishlab chiqargan mahsulotining 30 foizdan ortig'i eksportga chiqarilsa, 50 foiz daromad solig'idan (foyda solig'i), 15-30 foizi eksportga chiqarilsa, 30 foiz daromad (foyda) solig'idan ozod qilinadi;

- ishlab chiqarish bilan band bo'lsa, er solig'idan 2 yilga ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasida alohida sohalarga imtiyozlar berish ko'zda tutilgan. Unga ko'ra, neft va gaz konlarini ochish va qidirish ishlariga xorijiy kompaniyalarni jalb qilgan korxonalar ushbu ishlarni amalga oshirish davrida barcha soliqlardan, shuningdek, zarur uskunalarni import qilishda bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

Mazkur sohadagi korxona chet ellik hamkorlar bilan birgalikda ochilsa: - neft va gaz qazib chiqarilgan kundan boshlab 7 yilga daromad (foyda) solig'idan; - xorijiy hamkorlar ulushiga mansub kapitaldan olinadigan daromad va mulk solig'idan ozod qilinadi.

Engil sanoat sohasida: -tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar qo'shimcha qiymat solig'idan tashqari barcha soliqlardan ozod qilinadi; -o'z ehtiyoji uchun ishlab chiqarish uskunalari, ehtiyot qismlarni import qilishda korxonalar bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 11 apreldagi

—To'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni jalb etishni rag'batlantirish borasidagi qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Farmoni mamlakatimizda investitsiya muhitini yanada yaxshilash, xususiylashtirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik jihatdan qayta jihozlash va rekonstruktsiya qilish, ortiqcha ishchi kuchi mavjud bo'lgan mintaqalarda yangi ish joylarini yaratish dasturlarini amalga oshirishga to'g'ridan-to'g'ri xususiy xorijiy investitsiyalarni keng

jalb etish, shuningdek, xorijiy investorlar uchun ishonchli huquqiy himoya va kafolatlarni ta'minlashga qaratilgan.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Siz transmilliy korporatsiyalar deganda nimani tushunasiz?
2. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalar qanday rol o'ynaydi?
3. Sizning fikringizcha jahon iqtisodiyotida transmilliy korporatsiyalar qanday rol o'ynaydi?
4. Siz O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotida TMKlar qanday ahamiyatga ega deb o'ylaysiz?
5. Siz O'zbekiston iqtisodiyotiga TMKlarni jalb qilish uchun qanday imkoniyatlar mavjud deb o'ylaysiz?

10-MAVZU. JAHON IQTISODIYOTINI GLOBALLASHUVI SHAROITIDA IQTISODIY XAVFSIZLIK VA MILLIY IQTISODIYOT RAQOBATBARDOSHLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

REJA:

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati;
2. Iqtisodiy xavfsizlikning turlari;
3. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli;
4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar;

1. Iqtisodiy xavfsizlik tushunchasining mohiyati

Jahon rivojlanishi zamonaviy jarayonlarining muhim yo'nalishi bu jahon iqtisodiyoti globallashuvidir. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish bilan birga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, fan, texnika va texnologiya harakatining tezlashishi asosida iqtisodiy globallashuv xavf va tahdidlarning o'sishiga ham olib kelmoqda.

XX asr 90-yillarining boshidan iqtisodiy xavfsizlik muammosi alohida keskinlik va dolzarblikka ega bo'ldi. Bu zamonaviy globallashuv sharoitida «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasining nihoyatda murakkabligi va kengqirraliligi bilan bog'liqdir. An'anaviy yondoshuvlar va usullar bu hodisani to'liq tavsiflab bermaydi, demak barqaror iqtisodiy munosabatlarni saqlashning amaliy usullarini va avvaldan aytib berish mumkin bo'lgan yo'llarini ham ko'rsatmaydi.

Globallashuv jarayoni jahon xo'jaligining barcha jabhalarini qamrab olayotgan bir sharoitda rivojlangan mamlakatlar va o'tish iqtisodiyotli ko'pgina mamlakatlarda demografik holat yomonlashmoqda, ya'ni nafaqa oluvchilar soni ishchilar soniga nisbatan ko'proq sur'atlar bilan oshmoqda, boshqa tarafdin malakali ishchilarning, ayniqsa yuqori texnologik sohalarda, etishmasligi sezilmoqda. Jahon bozorlaridagi narxlarning, etakchi mamlakatlarning jahon bozoridagi valyuta kurslarining tebranishlari bilan bog'liq xavflar iqtisodiyoti xom ashyoga yo'naltirilgan

rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy o'sishiga salbiy ta'sir etadi yoki inqirozga uchrashiga sabab bo'lishi mumkin. Dollar kursining pasayish tarafga tebranishi rivojlanuvchi mamlakatlar tovarlarining raqobatbardoshligini pasaytiradi, agar dollar kursi keskin oshsa ko'p mamlakatlar aholisi uchun import tovarlarini xarid qilish qiyinlashadi, ularning ichki ishlab chiqarishi raqobat yo'qligi tufayli susayadi. Ko'rinib turibdiki, iqtisodiy xavfsizlik ko'larni ham, darajasi ham xilma-xil. Shuning uchun ham ko'p mamlakatlarning oliy organlari darajasida iqtisodiy xavfsizlikni bir xil tushunchasi yo'q. Shuningdek, iqtisodiy xavfsizlikning ustuvorlik va unga erishishni ta'minlash masalalari bo'yicha aniq kontsepsiya va strategiya ham mavjud emas.

1. Ривожланиш йўлини эркин танлаши;

2. Табиий ресурслардан ва иқтисодий салоҳиятдан фойдаланишда давлат суверенитетини тан олиш ва иқтисодий баҳсларни куч ишлатмасдан ҳал этиш;

3. Ҳар бир давлатнинг, унинг ижтимоий ва сиёсий тузилишидан қати назар тенглик таъмоилининг тан олиниши.

10.1-rasm. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari⁵⁴

Iqtisodiy xavfsizlik g'oyalari va u bilan bog'liq bo'lgan «iqtisodiy xavfsizlik» tushunchasi mamlakatimizga respublikamiz mustaqilligi e'lon qilinganidan so'ng kirib kela boshladi.

Iqtisodiy xavfsizlik davlatning milliy xavfsizligini ta'minlovchi asosiy bo'g'inlardan biri, mamlakat iqtisodiy ehtiyojlarini kafolatli ta'minlash yo'llari, vositalari va usullariga asoslanuvchi qarashlarning yig'indisidir. Konseptual ko'rinishda u davlat iqtisodiy potentsialining holatidan kelib chiqadigan iqtisodiy xavfning asosiy omillari tahliliga asoslanadi. Davlatning xavfsizligi kuchsiz va samarasiz iqtisodiyotda, ayniqsa ijtimoiy nizolarga to'la jamiyatda ta'minlanishi mumkin emas, chunki —iqtisodiy xavfsizlik‖ va —ijtimoiy xavfsizlik‖ o'zaro bog'liq tushunchalar bo'lib, bir-birini to'ldiradi.

Iqtisodiy xavfsizlik asosida rivojlanish va rivojlanish barqarorligini ta'minlovchi muhitga o'xshash muhitni tashkil etuvchilar yotadi. Rivojlanishsiz iqtisodiy taraqqiyot bo'lishi mumkin emas. Barqarorlik

– jamiyatning favqulodda holatlarda hamda o'z manfaatlarini qondirish qobiliyati, vaziyatni tiklash imkoniyatidir.

—Iqtisodiy xavfsizlik‖ tushunchasi ilk bor resurslarni chegaralanganligi to'g'risidagi masalaning keskinlashishi bilan bog'liq holda paydo bo'ldi.

—Iqtisodiy xavfsizlik‖ tushunchasiga ko'plab ta'riflar berilgan. Ularni umumlashtirgan holda, iqtisodiy xavfsizlik - bu davlat iqtisodiy tizimiga ta'sir qiluvchi va uning eng kam chiqim bilan, bosqichma-bosqich barqaror rivojlanishi, shu asosida jamiyatning potentsial imkoniyatlarini har tomonlama amalga oshirish uchun, milliy manfaatlar eng ko'p ifodalanishiga imkon beruvchi (ichki va tashqi) shart va omillar yig'indisi, shuningdek, davlatning turli xil xavflar va yo'qotishlarga qarshi turish qobiliyati, deb ta'riflash mumkin.

O'zbekiston uchun tashqi xavflarga quyidagilar kiradi: -O'zbekiston Respublikasini xomashyo bazasi va past sifatli, raqobatbardosh bo'lmagan

mahsulotlarni o'tkazish bozori sifatida saqlab qolish; -mamlakatni xorijiy bozorlarga chiqishiga, uni xalqaro moliya-iqtisodiy va savdo tartiblash mexanizmlarida ishtirokiga, yangi texnologiyalarga erishishiga to'sqinlik

qilish; -O'zbekistonni global jahon savdo tizimiga va Markaziy Osiyo mintaqasi doirasidagi iqtisodiy integratsiyasiga to'sqinlik qilish; -tashqi transport, axborot va ilmiy-texnika kommunikatsiyalar tizimining rivojlanmaganligi va boshqalar.

2. Iqtisodiy xavfsizlik turlari

Iqtisodiy xavfsizlikni ikki turga ajratish mumkin: xalqaro va milliy. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlik bu jahon hamjamiyatining har bir a'zo mamlakati o'z ijtimoiy va iqtisodiy strategiyasini mustaqil tanlash va amalga oshirishni ta'minlaydigan, tashqi va siyosiy bosim bermaydigan va o'zaro manfaatli hamkorlikka tayaniladigan xalqaro kelishuvlar yordamida amalga oshiriladigan tushunchadir.

Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

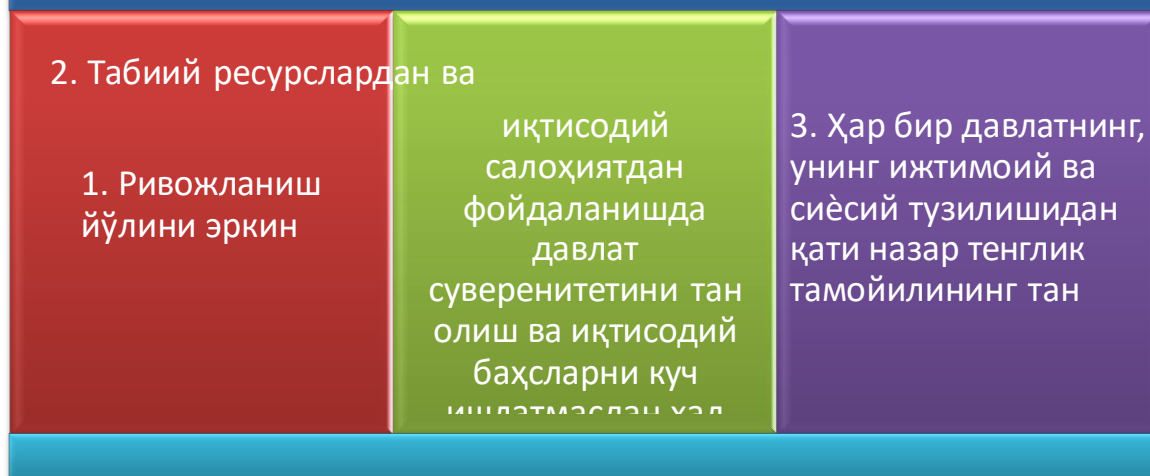
- har bir davlatning, uning ijtimoiy va siyosiy tuzilishidan qati nazar tenglik tamoyilining tan olinishi;
- rivojlanish yo'lini erkin tanlashi;
- tabiiy resurslardan va iqtisodiy salohiyatdan foydalanishda davlat suverenitetini tan olish va iqtisodiy bahslarni kuch ishlatmasdan hal etish.

10.2-rasm. Iqtisodiy xavfsizlik turlari⁵⁵

Milliy iqtisodiy xavfsizlik - milliy manfaatlarni ichki va tashqi tahdidlardan, hamda mamlakat iqtisodiy salohiyatini etarlicha himoyalashni ta'minlab bera oladigan iqtisodiy holatga aytiladi.

Халқаро иқтисодий хавфсизликнинг ҳуқуқий кафолатлари

10.3-rasm. Xalqaro iqtisodiy xavfsizlikning huquqiy kafolatlari⁵⁶

Ko'pgina mamlakatlar o'z iqtisodiyotlarini erkinlashtirish orqali izchillik va asta-sekinlik bilan jahon bozoriga chiqish maqsadida olib borayotgan siyosatlarida iqtisodiy xavfsizlikning yangidan-yangi tahdidlari bilan to'qnash kelmoqdalar.

Mustaqil O'zbekiston yigirma yil mobaynida juda katta, asrlarga teng yo'lni bosib o'tdi va bugun yurtimizda olib borilayotgan islohotlar hech qachon ortga qaytmaydigan jarayonga aylandi. Bu, avvalo, istiqbolning, uni mustahkamlash, shuningdek xavfsizlik va tinchlik uchun olib borilayotgan tinimsiz kurashning natijasidir.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy xavfsizlik borasidagi milliy ustuvorliklariga to'xtalishni lozim topdik. Iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy ustuvor yo'nalishlari milliy manfaatlar, real va potentsial xavflarga bog'liq ravishda aniqlanadi va o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- 1) Bozor iqtisodiyotini shakllantirishga, real mulkdorlar sinfini shakllantirishga yo'naltirilgan iqtisodiy islohotlarni ketma-ket o'tkazish.
- 2) Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes rivojlanishini rag'batlantirish.
- 3) Mulkdorlarning huquqlari va xususiy mulkni himoyalash, iqtisodiy faoliyat erkinligini ta'minlashni amaliy-huquqiy mexanizmlarini shakllantirish.
- 4) Barqaror va dinamik iqtisodiy o'sish asosida insonlarni munosib hayot sharoitlarini tashkil etish.
- 5) Investitsion faoliyatini faollashtirish, jahon bozorlarida raqobatbardosh mahsulotlarning zamonaviy ishlab chiqarishini tashkil etish hisobiga mamlakatning iqtisodiy mustaqilligiga erishish, iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgartirishlarini amalga oshirish.
- 6) Makroiqtisodiy barqarorlik, moliya pul-kredit tizimlari barqarorligini ta'minlash, milliy valyutani kuchaytirish.
- 7) Agrar sektorda tub islohotlarni amalga oshirish, qishloqda bozor mexanizmini rivojlantirish, dexqonlarda xo'jayinlik xissini uyg'otish.

8) Tabiiy, mineral xomashyo, iqtisodiy va ilmiy-texnika salohiyati oqilona ishlatish, mamlakat hududlarini majmuiy rivojlantirish.

9) Iqtisodiyotni favqulodda holatlarda barqaror ishlashini ta'minlash.

10) Tashqi iqtisodiy integratsiyani faollashtirish, xorijiy karitalni keng kiritish, eksport salohiyatini rivojlantirish, eksport va import tarkibini takomillashtirish va boshqalar.

Iqtisodiy xavfsizlikning tekshirish predmeti davlatning tashkil etilgan va muvofiqlashgan iqtisodiy munosabatlar yig'indisi sifatidagi iqtisodiy tizimidir. Iqtisodiy xavfsizlik sohasida davlat faoliyatining vazifalari quyidagilardan iborat:

-kelgusida ijtimoiy-iqtisodiy tizim va davlatni beqarorlashtiruvchi qisqa va uzoq muddatli omillar monitoringi va tavsifi;

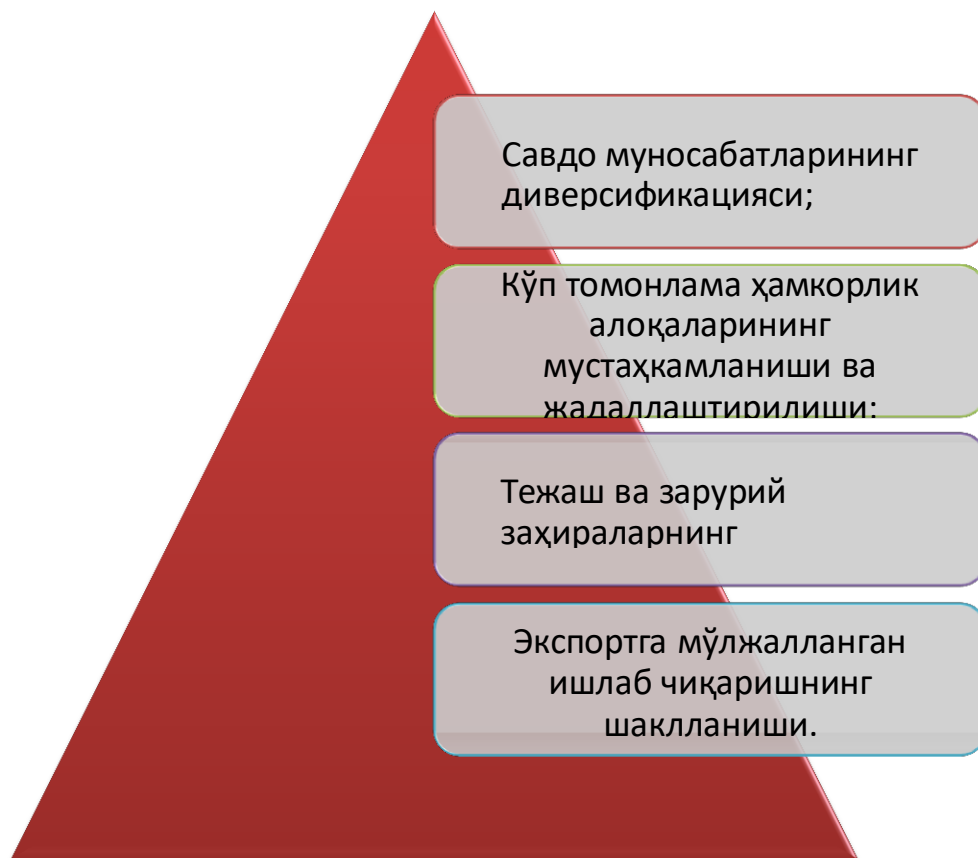
-bu omillarning zararli ta'sirini yuqotadigan yoki yumshatadigan iqtisodiy siyosat va institutsional o'zgarishlarni iqtisodiy islohotlarning yagona dasturi chegarasida shakllantirish.

Iqtisodiy xavfsizlik inshootlari - bu xavfsizlik siyosatining asosiy mazmuni va strategik maqsadini tashkil etuvchi, real mavjud bo'lgan hodisa, jarayon va munosabatlardir. Iqtisodiy xavfsizlik inshootlariga shaxs, jamiyat, davlat ham kiradi.

3. Globallashtirish sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli

Davlatlar tomonidan iqtisodiyotning ochiqqligini ta'minlashga bo'lgan harakat ko'plab murakkab muammolarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda, ularning biri iqtisodiy xavfsizlik muammosi bo'lib, ya'ni jahon xo'jaligi bilan o'zaro hamkorlik qilishning muqobil shart-sharoitlarini aniqlab olish muammosidir. Asosan, o'zining etarli energiya va xom ashyo zahiralariga ega bo'lmagan sanoati rivojlangan mamlakatlar uchun iqtisodiyotning ochiqqligi, ularning yanada taraqqiy etishida bevosita ta'sir ko'rsatadigan muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Dunyodagi qolgan mamlakatlarning barchasi ham o'zaro savdo munosabatlarini o'rnatish va rivojlantirish maqsadida xalqaro mehnat taqsimotida faol ishtirok etmoqdalar, bu esa xalqaro mehnat taqsimoti sub'ektlarining o'zaro aloqadorligi va o'zaro bog'liqligining kuchayishiga va tashqi salbiy ta'sirlardan himoyalash maqsadida ixtisoslashuv va kooperatsiyadan olinadigan foydalarni hisob-kitob qilish zaruratining paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

10.4-rasm. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda tashqi omillarning roli⁵⁷

Buning natijasida milliy iqtisodiyotning beqaror tavakkalchiligi paydo bo'ladiki, bunda dunyodagi barcha mamlakatlar o'zining —ochiqlik darajasidan kelib chiqib, absolyut xavfsiz bo'lgan savdo (tijorat) munosabatlariga kirisha olmaydilar. Shuning uchun ham tashqi savdo rivojlanayotgan bir paytda, dunyoning qaysidir mamlakatlaridagina, o'zaro aloqadorlikdan kelib chiqib, nisbiy iqtisodiy xavfsizlik xukm surishi mumkin bo'ladi.

Jahon xo'jaligining globallashuvi sharoitida o'zaro aloqadorlik mohiyatan o'zida ma'lum bir aloqalarni namoyish etadigan iqtisodiy bog'liqliklarga olib kelishi mumkin, bunday sharoitda tashqi omillar u yoki bu holatlarning rivojlanishida salmoqli ta'sir ko'rsatadi.

Moslashuvchanlik deyilganda, davlatlarning tashqi omillar keltirib chiqaradigan zararli holatlarga nisbatan ta'sir qila olish qobiliyati tushuniladi, shu orqaligina, tashqi sabablarga yoki umuman barham berish, yoki uning oqibatlarini umuman tugatish, yoki mavjud imkoniyatlarning ortiqcha qismini boshqa bir mamlakatlarga qaratish lozim bo'ladi.

Moslashuvchanlikning mavjud bo'lishi, ma'lum bir chegaraviy cheklanishlarga ega bo'ladi. Moslashuvchanlik bilan bog'liq bo'lgan chora- tadbirlar orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: -savdo munosabatlarining diversifikatsiyasi; - ko'p tomonlama amkorlik aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi; -tejash va zaruriy zahiralarning yaratilishi; -eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishning shakllanishi.

Aloqadorlik eng avvalo iqtisodiy moslashuvchanlikda o'z aksini topadi. Iqtisodiy moslashuvchanlik deyilganda, milliy iqtisodiyotning tashqi omillar salbiy

ta'siriga, ya'ni ushbu holatlarning yomon oqibatlarini bartaraf etish maqsadida, ularga nisbatan ma'lum bir imkoniyatlar qo'llanilgunga qadar bo'lgan ta'sirchanligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik aloqadorlikning ancha yuqori darajasi bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy zaiflik deyilganda, xattoki ichki holatlar to'g'rilanib yoki yoppasiga o'zgartirilgandan keyin, moslashuvchanlik haddan tashqari ortiqcha bo'lgan sharoitda ham tashqi omillar ta'sirining muqarrarligi tushuniladi. Iqtisodiy zaiflik shunday vaziyatda yuzaga keladiki, bunda moslashuvchanlik ortiqchaligining bir qator tanqidiy nuqsonlariga yo'l qo'yilgan bo'ladi. Aynan iqtisodiy zaiflik to'liq bo'lmasada, iqtisodiy xavfsizlik muammosini vujudga keltiradi. Tahdid iqtisodiy xavfsizlikni izdan chiqarishning muhim sharti bo'lib hisoblanadi. Tahdid - bu moddiy, mehnat, ilmiy-texnikaviy zahiralarga va marketing tizimiga bo'lgan imkoniyatlarning cheklanishidir. Tahdid ikki turga bo'linadi:

1. Maqsadli tahdid;
2. Iqtisodiy turmush sharoitiga bo'lgan tahdid.

Tahdidning ikkala turi ham davlatning oldindan mo'ljallangan faoliyatlaridan yoki jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendentsiyalaridan kelib chiqqan holda yuzaga keladi. Tahdidning zaruriy vositalari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- iqtisodiy blokada qilish;
- to'siqlar o'rnatish;
- zaifliklar tizimini yaratish;
- diskriminatsiya qilishning har xil usullarini qo'llash.

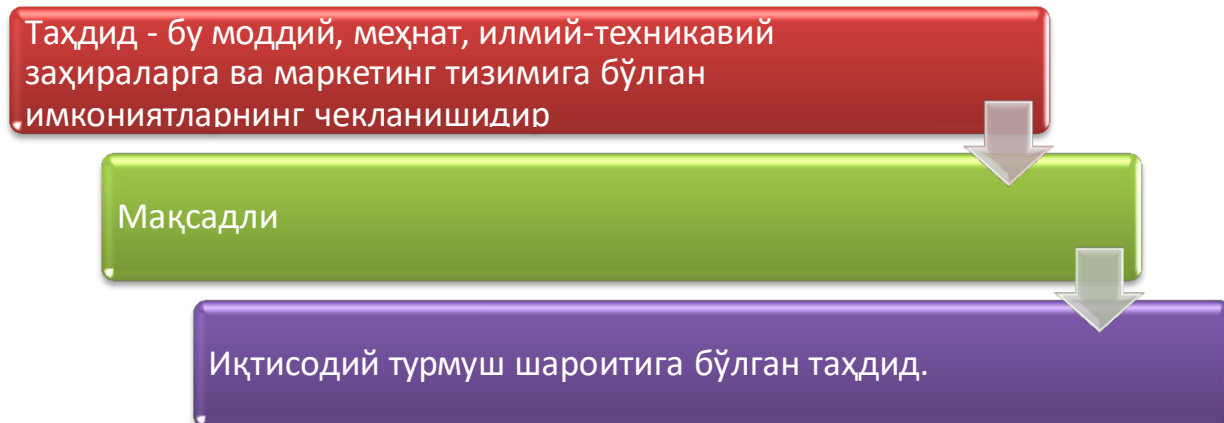
Ana shu tartibda, milliy iqtisodiyot xavfsizligini qandaydir holat sifatida baholash mumkin bo'ladi, bunda tovarlar va xizmatlar bilan ta'minlanganlik darajasi, milliy iqtisodiyotning samarali faoliyat yuritishiga tahdid soladigan tashqi omillarning ta'siridan himoyalangan bo'ladi. Agar YaIM darajasi oldindan ko'zda tutilgan yoki to'satdan sodir bo'lgan tashqi yangiliklarga bevosita bog'liq bo'lmasa, u holda milliy iqtisodiyot barqaror bo'ladi. Agar YaIM darajasi tashqi omillarga ta'sirchan bo'lsa va mazkur tashqi omillar oqibatlarini zararsizlantirish mumkin bo'lmasa, u holda iqtisodiy xavfsizlik darajasi beqaror bo'ladi.

4. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar

Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida xalqaro mehnat taqsimotida faol qatnashish, fan-texnika sohasida o'zaro manfaatli hamkorlik qilish yo'li bilangina ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotga erishish mumkin. Tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirishda jahon iqtisodiy tizimidagi raqobatning kuchayishi, o'zaro hisob-kitob va transport aloqalarining murakkablashuvi, kerakli tajribaning kamligi, yuqori malakali mutaxassis kadrlarning etishmasligiga alohida e'tibor qaratish lozim. Tashqi iqtisodiy faoliyat sohasidagi asosiy vazifa xorijiy davlatlar bilan savdo, ilm-fan, texnika, ta'lim, investitsiya va shu singari sohalarida o'zaro manfaatli iqtisodiy munosabatlarni ta'minlash orqali mamlakatni ijtimoiy- iqtisodiy rivojlantirishdan iboratdir.

Tashqi iqtisodiy faoliyatning muhim yo'nalishi xalqaro savdo bo'lib, bunda mamlakat chegarasidan tashqarida amalga oshiriladigan tovar va xizmatlar almashuvi tushuniladi. Xalqaro savdoning vujudga kelishi mutlaq xarajatlardagi tafovutlar va qiyosiy xarajatlardagi tavofutlar bilan tavsiflanadi. Shunga ko'ra korxonalar (yoki mamlakatlar) tashqi savdoni amalga oshirayotganida, o'zlari ishlab chiqarmagan (yoki bu ular uchun chetdan sotib olish arzonga tushadigan)

mahsulotlarni sotib oladilar hamda o'zlari foydalanmaydigan (yoki foydalanishdan ortib qoladigan) mahsulotlarni chet el mamlakatlari yoki korxonalariga sotadilar.

10.5-rasm. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlariga tahdidlar⁵⁸

Bu hol ularning ma'lum tovar va xizmatlarni ishlab chiqarishga ixtisoslashishini bildiradi. Oqibatda ular boshqalar ishlab chiqarmaydigan yoki ishlab chiqarish ular uchun qimmatga tushadigan tovarlarni tayyorlab, sotadilar. Bunday ixtisoslashuv savdoda ustunlikni vujudga keltirib, ularga foyda keltiradi.

Mamlakat va xorijiy davlat o'rtasida ma'lum vaqt oralig'ida amalga oshirilgan transoperatsiyalar statistikada to'lov balansida aks ettiriladi. To'lov balansi joriy moddalar, ya'ni savdo balansi, xizmatlar va o'tkaziladigan balanslar, shuningdek, kapital harakati balansini o'z ichiga oladi. Ayrim mamlakatlarning to'lov balanslari to'g'risidagi ma'lumotlar ko'rsatilgan.

10.6-rasm. Tahdidning zaruriy vositalari⁵⁹

Hozirgi jahon xo'jaligi globallashuvining muhim xususiyatlaridan biri

mamlakatlarning ochiq iqtisodiyot tamoyillari bo'yicha rivojlanishidir. Umuman olganda, globallashuvning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib turli mamlakatlarning tadbirkorlarini daromadlarini oshirish, iqtisodiy o'sishini tezlashtirish va aholi farovonligini oshirish uchun xalqaro savdodan, investitsiyalar ayirboshlashdan, ishlab chiqarish kooperatsiyasidan, ilmiy-texnik hamkorlikdan foydalanishga intilish hisoblanadi.

Ochiq iqtisodiyotga ega mamlakatlarda tashqi savdo faoliyati ancha erkinlashtirilgan. Ammo barcha mamlakatlarda ham hukumatlar ta'sirida cheklangan, tartibga solinadigan tashqi savdo amalga oshiriladi. Uning asosiy vositasi tarif to'sig'i deb ataladigan bojxona boji hisoblanadi. Shuningdek, notarif cheklashlar ham mavjud bo'lib, u import va eksport kvotalarini belgilashni hamda o'zini-o'zi cheklash usulini o'z ichiga oladi. O'zini-o'zi cheklash usuli eksport qiluvchi mamlakat hukumati o'zining eksportni amalga oshiruvchi korxonalaridan savdo bozoriga chiqariladigan tovarlarining ma'lum yillik hajmidan (qiymatidan) oshib ketmaslikni talab qilgan holda namoyon bo'ladi. Mamlakatda ishlab chiqarilgan mahsulotdan foydalanish limitini belgilash ham tashqi savdoni cheklashning o'ziga xos turi hisoblanadi.

1. Savdo munosabatlarining diversifikasiyasi;

2. Kўp tomonlama hamkorlik aloqalarining mustahkamlanishi va jadallashtirilishi;

3. Tejash va zaruriy zaхiralarning yaratilishi;

4. Экспортга мўлжалланган ишлаб чиқаришнинг шаклланиши.

10.7-rasm. Globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash tashqi omillar⁶⁰

Jahon xo'jalik tizimiga integratsiyalashuv sharoitida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagilarni amalga oshirish lozim: - eksportning optimal tarkibini shakllantirish. Uning tarkibida tayyor yuqori texnologik, ilmtalab mahsulotlar va yuqori sifatli xizmatlarning ulushini keskin oshirish chora-tadbirlarini ko'rish lozim;

- mamlakatning mavjud raqobat ustunligi imkoniyatlaridan foydalanib, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarning mahsulotlarini eksport qilishning yangi, istiqbolli bozorlarini o'zlashtirish;

- ularda muvaffaqiyat qozonish uchun xalqaro marketing strategiyalarini amalga oshirish;

- ishlab chiqarish kooperatsiyasini, injiniring, lizingni rivojlantirish;

- xorijiy davlatlar ularning savdo-iqtisodiy tashkilotlari, uyushma va ittifoqlari bilan o'zaro munosabatlarda qulay imtiyozli savdo rejimlariga erishish;

- mamlakat korxonalariga eksport va import qiluvchi sifatida xalqaro zamonaviy mashina, texnika va texnologiyalar, asbob-uskunalar, axborot va kapital bozorlariga chiqishlari, transport kommunakatsiyalaridan foydalanishlari uchun sharoitlar

yaratishga ko'maklashish;

- kreditor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar hamda qarzdor davlatlar bilan bo'ladigan o'zaro valyuta, moliyaviy muammolarni tartibga solish.

Takrorlash uchun savollar va topshiriqlar

1. Siz iqtisodiy xavfsizlik tushunchasini va xususiyatlarini qanday izohlaysiz?
2. Siz milliy iqtisodiy xavfsizlik deganda nimani tushunasiz?
3. Sizning fikringizcha iqtisodiy xavfsizlik qanday ko'rinishlarga ega?
4. Sizning fikringizcha globallashuv sharoitida iqtisodiy xavfsizlikni

ta'minlashda tashqi omillar qanday rol o'ynaydi?

Sizning fikringizcha milliy iqtisodiy xavfsizlik tahdidlari nimadan iborat?

IV. AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va vazifalari

“Global iqtisodiy rivojlanish” fanining predmeti va uslublari. Jahon iqtisodiyotini globallashuvi ob’ekti va sub’ekti. Jahon iqtisodiyotini globallashuvi mohiyati, kelib chiqish sabablari, shart – sharoitlari va darajalari. Jahon iqtisodiyotni globallashuvining vujudga kelishi va rivojlanishini shart – sharoitlari: texnologik taraqqiyot; kapitalning konsentratsiyalashuvi va markazlashuvi; xalqaro biznesning integratsiyalashuvi; jahon iqtisodiyotining erkinlashuvi; xalqaro moliya institutlari faoliyat doirasining kengayishi; global muammolar tomonidan xavfning kuchayishi; milliy va xalqaro miqyosda siyosiy tizimlarning o’zgarishi. Globallashuv tushunchasining keng va tor ma’nodagi ta’rifi. Globallashuv tushunchalarining rivojlanish evolyusiyasi. Globallashuv jarayoni va uning chuqurlashuv bosqichlari: - integratsiyalashuv; - transmilliylashuv; - globallashuv. Globallashuv turlari: siyosiy globallashuv, iqtisodiy globallashuv, moliyaviy globallashuv. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining ustuvor yo’nalishlari. Jahon iqtisodiyoti globallashuv darajalari: megadaraja; makrodaraja; mezodaraja; mikrodaraja. Jahon iqtisodiyotining globallashuv ko’rsatkichlari. “Global iqtisodiy rivojlanish” fanining umumiqtisodiy va mutaxassislik fanlari bilan bog’liqligi, fanning vazifalari.

Jahon iqtisodiyotini globallashuvi konsepsiyalarining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va yo’nalishlari

Globallashuvga bag’ishlangan ilmiy qarashlarning vujudga kelishi va rivojlanishi. Globallashuv nazariyalarining rivojlanish bosqichlari: 1950 – 1990 yillar (R. Robertson, M. Uoters, G. Ternborn, A. Zinovev, I. Vallersteyn, D. Meyer, N. Luman). 1990 – 200-yillar (I. Vallersteyn, G. Ternborn, M. Archer, R. Robertson, M. Fezerstoun, A. Appadurai, B. Turner, A. Zinovev, N. S. Mironenko). 200 yillardan hozirga qadar (M. Kastels, L. G. Grinin, R. Robertson). Globallashuv jarayonining rivojlanishi. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi to’g’risidagi ilmiy konsepsiyalar asosiy yo’nalishlari: giperglobal; skeptik va transformatsion. Giperglobal ilmiy yo’nalish vakillari hisoblangan K. Oman, F. Fukuyama va R. Rayxning iqtisodiy qarashlari. Skeptik ilmiy maktab vakillari S. Xantington, P. Xirst, G. Tompson, S. Krasnerlarning iqtisodiy qarashlari. Transformatsion ilmiy maktab vakillari Dj. Rozenau, D. Xeld, A. Mak-Grularning ilmiy qarashlari. Rim klubi va globallashuv nazariyalarining rivojlanishi. Global iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo’nalishlari: “jahon tizimlari” nazariyasi (I. Vallersteyn); “umumjahon madaniyati” nazariyasi (R. Robertson); “umujahon boshqaruvi” nazariyasi; “global kapitalizm” nazariyasi. “Vashington konsensus” yoki AQSH iqtisodchisi Dj. Vilyamson tomonidan ishlab chiqilgan “jahon savdosini isloh etishning 10 tavsiyasi”: 1. Byudjet kamomadini minimallashtirish; 2. Korxonalarga beriladigan subsidiyalarni minimallashtirish; 3. Soliq bazasi keng, soliq stavkasi esa past bo’lishi zarurligi; 4. Foiz stavkalari iski moliya bozorlari tomonidan belgilanishi zarurligi; 5. Rivojlaniyotgan mamlakatlardagi almashuv kursi eksportni rag’batlantirish zarurligi; 6. Tashqi savdo tariflari minimal bo’lishi zarurligi; 7. Xorijiy investitsiyalarni rag’batlantirish siyosati qabul qilinishi zarurligi; 8. Xususiyashtirish har tomonlama rag’batlantirish; 9. davlat tomonidan tartibga solishni minimallashtirish; 10. Stiglitsning iqtisodiy qarashlari. “Transformatsion yo’nalish” i tarafdorlarining ilmiy qarashlari. XX asr boshlarida Jahon iqtisodiyoti globallashuvi nazariyalarining transformatsiyalashuvi va xususiyatlari.

Jahon iqtisodiyotni globallashuvining harakatlantiruvchi kuchlari, belgilari va shakllari. Jahon iqtisodiyotni globallashuv omillari va rivojlanish bosqichlari

Jahon iqtisodiyotni globallashuvini harakatlantiruvchi kuchlari: kapitalning konsentratsiyalashuvi va markazlashuvi, xo‘jalik hayoti transnatsionallashuvi – yirik transmilliy kompaniyalar va moliya guruhlarining rivojlanishi, jahon va milliy darajadagi bozor raqobati, fan – texnika taraqqiyoti, texnologik innovatsiya taraqqiyoti, xo‘jalik hayotining erkinlashuvi, tovar, xizmat va kapital bozorlarini tartibga solishning qisqarishi. Jahon xo‘jaligi erkinlashuvi jarayonining kuchayishi. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining asosiy mexanizmlari: 1. Jahon savdosida raqobatning kuchayishi. 2. Ko‘p millatli ishlab chiqarishning shakllanishi. 3. Xalqaro moliya bozorlarining integratsiyalashuvi.

Jahon iqtisodiyoti globallashuv jarayonlarining vujudga kelishi va rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar: mamlakatlar o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy bog‘liqlikning keskin kuchayishi; milliy iqtisodiyotlar iqtisodiy ochiqligining jadal sur‘atlar bilan oshishi; xalqaro savdo va kapitalning mamlakatlararo harakati asosida jahon iqtisodiyotining milliy iqtisodiyotga ta’sirining intensivlashuvi. Xalqaro mehnat taqsimoti yangi sifatining shakllanishi; jahon moliya bozorining milliy segmentlari o‘rtasidagi aloqalarning kuchayishi va global moliya bozori shakllanishi; informatsion va telekommunikatsion taraqqiyot, transmilliy korporatsiyalar faoliyatining global kengayishi; rivojlanib borgan va o‘tish mamlakatlarning xalqaro savdo, xalqaro kredit, xalqaro mehnat migratsiyasi jarayonlariga jalb etilishi; jahon iqtisodiyoti sub’ektlari tarkibining keskin murakkablashuvi; jahon iqtisodiyotiga yangi rivojlanib borayotgan yirik shaharlar (alfa shahar) ta’siri kuchayishi (Nyu-York, London, Tokio). Jahon iqtisodiyoti globallashuvining belgilari: xalqaro mehnat taqsimotidagi sifat o‘zgarishlari; TMK kabi jahon sub’ektlari miqyosi va ta’sir yo‘nalishining o‘sishi; xalqaro va milliy darajada iqtisodiyotni tartibga solish tizimining o‘zgarishi; xalqaro iqtisodiy tashkilotlar tizimi shakllanishi va bajaradigan funksiyalarning o‘zgarishi; xalqaro iqtisodiy aloqalar jahon xo‘jaligi harakat qilishining muhim shakliga aylanishi.

Jahon iqtisodiyoti globallashuvi belgilari. TMKlarni jahon iqtisodiyotida etakchi rol o‘ynashi. Jahon xo‘jaligi munosabatlarining ichki iqtisodiy munosabatlarga nisbatan etakchiligi (ustuvorligi). Global axborot – texnologik taraqqiyotni chuqurlashuvi. Ilmiy – texnika taraqqiyotini ishlab chiqarish integratsiyalashuvini hamma tomonlariga universal, keng qamrovli ta’siri. Standartlarni uyg‘unlashuvi (texnologik, ekologik, statistik, buxgalter, moliyaviy va boshqalar). Xalqaro ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi va kooperatsiyalashuvi qamrovini turli shakllarda jahon miqyosida kengayishi va intensivlashuvi. Kapitalning integratsiyalashuvi shakl va mexanizmlarining global miqyosda kengayishi. Xalqaro iqtisodiy va moliya tashkilotlarining jahon iqtisodiyotini global tartibga solish rolining vujudga kelishi (Umumjahon savda tashkiloti, Xalqaro valyuta fondi, jahon banki va boshqalar). Jahonning hamma muhim iqtisodiy mintaqalarining hududiy integratsiya bilan qamrab olinishi. Jahon iqtisodiyotida integratsion jarayonlarning jadal sur‘atlarda rivojlanishi. Globallashuv jarayonining rivojlanish yo‘nalishlari: bozorlar va tovarlar globallashuvi.

Jahon iqtisodiyotni globallashuv muammolari va ularning guruhlanishi

Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi. Siyosiy global muammolar (tinchlikni saqlash, qurolsizlanish va

konversiya, mahalliy urushlar va nizolar, xalqaro terrorizm, yopiq mamlakatlar). Iqtisodiy global muammolar (transmilliy kapital, iqtisodiy urushlar va nizolar, rivojlanayotgan mamlakatlar qoloqligining kuchayishi, demografik global muammolar (rivojlanayotgan mamlakatlardagi demografik portlashlar, aholi ortiqchaligi, taraqqiy etgan mamlakatlarda aholi soni qisqarishi, aholi qarishi, migatsiya). SHimol-Janub, xalqaro qarzdorlik, moliyaviy-iqtisodiy inqirozlar, energetika muammosi va boshqalar). Ijtimoiy global muammolar (aholi daromadlaridagi tabaqalanishning kuchayishi, ishsizlik va qashshoqlik, to'yib ovqatlanmaslik, kasallik va narkomaniyaga qarshi kurash, megopolislar, inson salohiyatini rivojlantirish muammosi, oziq – ovqat, xavfsizlik, demografik va boshqalar). Ekologik muammolar (global ifloslanish, radioaktiv ifloslanish, kislota yomg'irlari, tuproq eroziyasi, resurslarni cheklanganli, iqlimning isishi, ozon qatlami emirilishi, ekologiya va barqaror rivojlanish, inson xavfsizligini ta'minlash muammosi, jahon okeani muammosi va boshqalar). SHimol – Janub muammosi. Kambag'allik muammosi. Oziq – ovqat muammosi. Demografik muammo. Jahon iqtisodiyoti globallashuvining siklligi tarixi va uning rivojlanish qonuniyatlari. 1-sikl – XII asr o'rtalari – XV asr oxiri. 2-sikl- XVI asr o'rtalari – XVII asr ikkinchi yarmi. 3-sikl – XVIII asr. 4-sikl – 1840-1920 yillar. 5-sikl – XX asr 60-yillar oxirgi-hozirga qadar. Xalqaro savdoning ustun darajada rivojlanishi. Globalizatsiyaning sikllik rivojlanishi qonuniyatlari: xalqaro savdoning ustun darajada rivojlanishi; inflyasiya va oltin narxining siklik o'zgarishi; foyda noromasini pasayishi va narxning baravarlashuvi. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi bosqichlari: 1. 1980-1920 yillar – xom ashyo manbalarini egallab olish. 2. 1920-1970 yillar – mahsulot sotish bozorlarini egallash. 3. 1970 yildan hozirgi kunga qadar – investitsiya tarkibining optimallashtirish, global yoki mintaqaviy xalqaro iqtisodiy integratsiya afzalliklaridan foydalanish, global raqobatbardoshlikni ta'minlash, saqlash va oshirish asosida jahonni tez o'sib borayotgan bozorlarida o'rnini mustahkamlash. Jahon iqtisodiyotini globallashuvini qarama – qarshiliklari: mamlakatlar va mamlakatlar guruhi o'rtasidagi qarama – qarshiliklar, mamlakatlar va tegishli moliya institutlari o'rtasidagi qarama – qarshiliklar, ayrim mamlakatlar bilan TMK va jahon moliya markazlari o'rtasidagi qarama – qarshiliklar, yirik TMK, TMB va xalqaro moliya markazlari o'rtasidagi qarama – qarshiliklar.

Jahon iqtisodiyotini globallashuvi muammolarining oqibatlari va hal etish yo'llari

Globallashuvning afzalliklari. Globallashuv – xalqaro raqobatni keskinlashtirish omili sifatida. Transport va kommunikatsiya xarajatlarining qisqarishi. Miqyos samarasidan foydalanish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash omili sifatida. Globallashuv o'zaro ma'natli savdoni rivojlanishiga sabab bo'lishi. Globallashuv mehnat unumdorligining ortishi va jahon miqyosida innovatsiyani to'xtovsiz qo'llash imkoniyatini yaratishdagi o'rni. Jahon YAIMni hajmining ortishi va jon boshiga to'g'ri keladigan daromadning o'sishi. Fan va texnika taraqqiyotining jadallashuvi.

Globallashuv oqibatlari: mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishi jadallashuvi; jahon xo'jaligi qatnashchilari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning kuchayishi. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi tufayli vujudga keladigan xavf – xatarlar: globallashuv afzalliklarining turli mamlakatlar o'rtasida notekis taqsimlanishi; jahonning taraqqiy etgan mamlakatlarida qayta ishlash sanoatida bandlikning kamayishi va iqtisodiyotda deindustrialash mamlakatlarida malakali va malakasiz ishlovchilarning ish haqi darajasidagi farqning ortishi va ishsizlikning o'sishi; ish haqi yuqori bo'lgan mamlakatlarda ishlab chiqarish

quvvatining ish haqi past bo'lgan mamlakatlarga o'tkazilishi; ishchi kuchi mobilligining ortishi global beqarorlik manbai sifatida; ommaviy urbanizatsiya bilan bog'liq ravishda global demografik, texnologik va tarkibiy o'zgarishlarning xalqaro keskinlik va ixtiloflar vujudga kelishiga olib kelishi; globallashuvning jahon ekologik tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va istiqbolda mamlakatlar o'rtasidagi mojarolar manbaiga aylanishi. Milliy iqtisodiyotning iqtisodiy suverenitetini qisqartirib, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalarni va davlat tomonidan tartibga solish qisqarishga olib kelishi. Transchegaraviy muammolarning integratsiyalashuvi. Jahon moliyaviy tizimi beqarorligining ortishi uning dunyoning bir mintaqasidan boshqasiga tarqalib global miqyosiga ega bo'lishi. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi afzalliklari tufayli olinadigan samara bilan globallashuvning hozirgi modeli o'rtasidagi ziddiyatning keskinlashuvi.

Globallashuv va xalqaro savdoning rivojlanish tendensiyalari

Global iqtisodiyot shakllinishida xalqaro savdoning o'rnini. Global bozorlar shakllanishi va ularning xususiyatlari. Globallashuv sharoitida erkin savdo va proteksionizm savdo siyosatlarini o'rtasidagi nisbat. Jahon iqtisodiyoti globallashuvi sharoitida tashqi savdoni tartibga solishni tarif va notarif usullari o'rtasidagi nisbat. Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozining xalqaro savdo miqyosi, tarkibi va yo'nalishlariga ta'siri. Xalqaro savdo dinamikasiva o'zgarish xususiyatlari. Xalqaro savdoda rivojlangan mamlakatlarning tutgan o'rnini. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida tashqi savdoning ahamiyati. Xalqaro savdo rivojlanishida xalqaro iqtisodiy tashkilotlarning roli. Umumjahon savdo tashkilotining jahon iqtisodiyoti globallashuvi va tashqi savdo erkinlashuvidagi faoliyati. Mintaqaviy iqtisodiy integratsion birlashmalar doirasida xalqaro savdoni erkinlashtirish jarayonlari. Umumjahon savdo tashkiloti va O'zbekiston. O'zbekistonning Xalqaro savdo tashkilotiga kirishining afzalliklari va yo'qotishlari.

Global, mintaqaviy va milliy moliyaviy bozorlar

Global moliyaviy bozorlarning shakllanishi, globalmoliyaviy bozorlarning amal qilishi va ularni tartibga solish vositalari. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularning xalqaro moliyaviy munosabatlaridagi o'rnini. Xalqaro valyuta fondi va xalqaro valyuta munosabatlarini tartibga solish muammolari. Xalqaro moliyaviy munosabatlarda TMKlarning o'rnini. Xalqaro valyuta fondining vazifalari va jahon moliyaviy – iqtisodiy inqiroziga qarshi kurash dasturlari. Mintaqaviy va milliy moliya bozorlarini rivojlanishi va ularni tartibga solish muammolari. Globallashuv sharoitida o'tish iqtisodiyoti mamlakatlarida davlat moliya siyosati. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida xalqaro moliya munosabatlarining o'rnini. Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy tizimlardagi islohotlar. O'zbekiston Respublikasi moliya bozori holati, rivojlanish tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari. O'zbekiston respublikasini xalqaro moliya bozoriga integratsiyalashuvimuammolari.

Globallashuv sharoitida ishchi kuchi bozori va migratsiyasi muammolari

Jahon ishchi kuchi bozori tushunchasining mohiyati, shakllanishi sabablari va rivojlanish omillari. Jahon ishchi kuchi bozorining rivojlanish bosqichlari. Jahon ishchi kuchi bozori: ob'ektlari, sub'ektlari, amal qilish mexanizmi va vositalari. Rivojlangan mamlakatlardagi demografik vaziyat va aholi qarishi. Jahon ishchi kuchi bozorining asosiy markazlari, hududlari. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasi va uning asosiy

ko‘rinishlari. Xalqaro ishchi kuchi migratsiyasi tarkibi, yo‘nalishlari va migrantlarni o‘ziga jalb qiluvchi markazlar. Jahon iqtisodiyotida xalqaro ishchi kuchi migratsiyasining dinamikasi. Mintaqalararo migratsion jarayonlar va ularning ustuvor oqimlari. Pul o‘tkazmalari va ularni ishchi kuchi eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga ta’siri. Ishchi kuchi eksportining eksportyor mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri va ijtimoiy – iqtisodiy oqibatlar. “Aqlning oqib o‘tishi”. Ishchi kuchi migratsiyasini importyor mamlakat iqtisodiyotiga ta’siri. Global moliyaviy inqirozning jahon ishchi kuchi bozori miqyosi va tarkibiga ta’siri. Xalqaro ishchi kuchi bozorini tartibga solishning xalqaro va milliy vositalari. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarini chet ellardagi faoliyatini tashkil etishni tartibga solish masalalari.

Globallashuv sharoitida transmilliy korporatsiyalar

Transmilliy korporatsiyalarning mohiyati, belgilari va turlari. Transmilliylashuv indeksi va uni hisoblash uslubi. Transmilliy korporatsiyalarning xalqaro reytingi. Transmilliy korporatsiyalarning jahon iqtisodiyoti globallashuvidagi o‘rni. Transmilliy korporatsiyalarning boshqaruv tizimi va xorijiy filiallari. Jahon iqtisodiyotida xalqaro kapitalni taqsimlash va qayta taqsimlashda xalqaro korporatsiyalarning o‘rni. Xalqaro korporatsiyalar. Millatlararo korporatsiyalar. Transmilliy korporatsiyalarning mintaqaviy va tarmoq tarkibi, holati, rivojlanish tendensiyalari. Global moliyaviy iqtisodiy inqirozning TMKlar faoliyatiga ta’siri. Transmilliy korporatsiyalar va jahon iqtisodiyoti globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi. O‘zbekistonla transmilliy korporatsiyalar faoliyati. O‘zbekistonda moliya sanoat guruhlarini tuzish istiqbollari.

Jahon iqtisodiyotini globallashuvi sharoitida iqtisodiy havfsizlik va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini ta’minlash muammolari

Milliy havfsizlik tushunchasini mohiyati. Milliy havfsizlik turlari va ularning guruhlanishi. Iqtisodiy havfsizlik va uning turlari. Tashqi va ichki xavflar. Iqtisodiy havfsizlik ko‘rsatkichlari va indikatorlari tizimi. Moliyaviy havfsizlik ko‘rsatkichlari va mezonlari. Ijtimoiy havfsizlik ko‘rsatkichlari va mezonlari. Oziq-ovqat havfsizligi. YOqilg‘i havfsizligi ko‘rsatkichlari va mezonlari tizimi. Globallashuv sharoitida iqtisodiy havfsizlikni ta’minlashda tashqi omillarning o‘rni. Tashqi iqtisodiy faoliyat va milliy manfaatlarga tahdidlar. Xorijiy investitsiyalarni jalb etish bilan bog‘liq xavfsizlik va mamlakat raqobatbardoshligi. Milliy va xalqaro raqobatbardoshlik tushunchalarining mohiyati. Milliy raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari va mezonlari. Iqtisodiy raqobat munosabatlarini ko‘rinishlari. Mikro, mezo, makro va mega raqobatbardoshlik. Mamlakatning raqobat ustunliklarinazariyasi. Mamlakat raqobatbardoshligini aniqlash usullari. Globallashuv sharoitida mamlakat milliy raqobatbardoshligini oshirish omillari. Mamlakat raqobatbardoshligini oshirishda tarkibiy o‘zgartirishlar siyosatining o‘rni. Tashqi iqtisodiy aloqalar tarkibini diversifikatsiyalash muammolari. Mamlakatni barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashda milliy iqtisodiyot havfsizligi o‘rnining kuchayib borishi.

V. KEYSLAR BANKI

PEDAGOGIK ANNOTATSIYA

1.Fanning nomi: “Global iqtisodiy rivojlanish”.

2.Ushbu keysning maqsadi – talabalarni o‘rganilgan mavzu bo‘yicha egallagan nazariy bilimlari asosida amaliy harakatlar, mulohazalar, fikrlash orqali muayyan iqtisodiy vaziyatni tahlil qilish natijasida to‘g‘ri baholay olishlari kerakligi bilan belgilanadi.

№1

Ishlab chiqarish:

Ko‘payib boruvchi ehtiyojlarni qondiruvchi yagona manba;
Jamiyat hayoti uchun 2-darajali rol o‘ynaydi;
Mehnat vositalarini mehnat predmeti va mehnatdan ajralishidir;
Iqtisodiyotni moliyalashtiruvchi yagona manba

№2

Ishlab chiqarishning asosiy omillari:

ishchi kuchi, kapital, er va tadbirkorlik qobiliyati;
iqtisodiy o‘rnatish, mehnat unumdorligi;
xom-ashyo va ishlab chiqarish texnologiyasi;
mehnat va ishlab chiqarish resurslari;

№3

Iqtisodiy faoliyat turlaridan qaysi birining natijasi bo‘lib moddiy-ashyoviy ko‘rinishdagi ne‘matlar chiqadi?

ishlab chiqarishda;
xizmat ko‘rsatishda;
iste‘molda;
iqtisodiy nafli ish bajarishda;

№4

Ishlab chiqarishning iqtisodiy samaradorligi qanday aniqlanadi?

ishlab chiqarish natijalari umumiy sarf-xarajatlar bilan taqqoslanadi
ishlab chiqarish natijalari kapital sarflari bilan taqqoslanadi
ishlab chiqarish natijalari jonli mehnat sarflari bilan taqqoslanadi
ishlab chiqarish natijalari aylanma mablag‘lar bilan taqqoslanadi

№5

Quyidagilardan qaysi biri investitsiyalarning ichki manbai hisoblanadi?

foyda, amortizatsiya ajratmalari
aksiyalarni sotishdan olingan mablag‘lari
obligatsiya zayomlari, bank kreditlari
byudjet mablag‘lari

№6

Quyidagilardan qaysi biri investitsion faollik haqida xulosa chiqarish imkonini beradi?

real investitsiyalar darajasining o‘zgarishi
investitsiyalarning tarmoq tuzilishi
investitsiyalarning takror ishlab chiqarish tuzilishi
investitsiyalarning texnologik tuzilishi

№7

Respublikamiz iqtisodiyotiga chet el investitsiyalarini olib kirilishi uchun qanday siyosat olib borilmoqda?

ochiq eshiklar siyosati
tabaqalashgan boj olish siyosati
ishonchli sug‘urta bila himoyalangan siyosat
soliq sohasida chegaralangan imtiyozlar siyosati

№8

Investor-bu.....

investitsiyalarni amalga oshiruvchi shaxs
pul mablag‘lari ko‘rinishidagi investitsiya
asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash
investitsion resurslar

№9

Nominal investitsiya nima?
pul mablagʻlari koʻrinishidagi investitsiya
pul mablagʻlariga sotib olish mumkin boʻlgan investitsion resurslar
investitsiyalarning manbalaridan bir
asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash

№10

Real investitsiya nima?
pul mablagʻlariga sotib olish mumkin boʻlgan investitsion resurslar
pul mablagʻlari koʻrinishidagi investitsiya
investitsiyalarning manbalaridan biri
asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash

№11

Ijtimoiy himoyalash qanday yoʻnaltirilgan boʻlishi kerak?
aniq maqsadni koʻzlagan va oʻz egasiga yoʻnaltirilgan boʻlishi kerak
barcha aholini qamrab olishi kerak
faqat yosh bolalari koʻp oilalarni qamrab olishi kerak
boquvchisi yoʻq va 1-2 guruh nogironlariga yoʻnaltirilgan boʻlishi kerak

№12

«Transfert toʻlovlari» - deganda:
bozor sektoriga yollangan ishchilarning ish haqi
davlat sektoridagi xizmatchilarning daromadlari
yirik kompaniyalar va tadbirkorlar foydasi
kam taʼminlangan aholi guruhlariga, nogironlarga, qariyalarga, boquvdagi kishilarga, ishsizlarga toʻlanadigan nafaqalar

№13

Aholi real daromadining oʻsishi qaysi holda roʻy beradi?
nominal daromad narxlardan tez oʻsganda
nominal daromad va narxlarning oʻsishi mutanosib boʻlganda
narxlar nominal daromaddan tez oʻsganda
solliqlar va majburiy toʻlovlar nominal daromaddan tez oʻsganda

№14

Bozor munosabatlariga oʻtishning ilk davrida biz aholini ijtimoiy himoyalashning qaysi yoʻlidan bordik?
butun aholini himoyalash yoʻlidan
nafaqaxoʻrlarni, talabalarni himoyalash yoʻlidan
narxlar nominal daromaddan tez oʻsganda
oʻquvchi yoshlarni, 2 yoshga etmagan bolalarni himoyalash yoʻlidan

№15

Iqtisodiy oʻsishning mazmuni ifodalab bering
yalpi ichki mahsulot hajmining aholi jon boshiga oʻsib borishi
yalpi investitsiyalarning koʻpayishi
yalpi ichki mahsulot hajmining aholi jon boshiga kamayib borishi
byudjet daromadi hajmining koʻpayishi

№16

Mamlakatning iqtisodiy oʻsish surʼatini tavsiflaydigan koʻrsatkichlar:
real YAIM va aholi jon boshiga real YAIMning oʻsishi
yalpi talab va yalpi taklif
Isteʼmol va jamgʻarma
investitsiyalar miqdori

№17

Iqtisodiyotni oʻsish surʼatining ahamiyatini iqtisodchilar tomonidan qoʻllaniluvchi qoidani nomini toping.
70 miqdor qoidasi
80 sifat qoidasi
75 talab qoidasi
bunday qoida mavjud emas.

№18

Ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorining koʻpayishi tufayli iqtisodiy oʻsishga erishiladi?
Ekstensiv
Intensiv

Mukammal
Nomukammal

№19

Quyidagilardan qaysi biri iqtisodiy o'sishning intensiv turiga kirmaydi?
avvalgi texnikaviy asos saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorining ko'payishi
mavjud ishlab chiqarish potensialidan yaxshiroq foydalanish
ilg'or ishlab chiqarish vositalari va yangi texnikani qo'llash
ishlab chiqarish omillarini sifat jihatidan takomillashtirish

№20

Real hayotda ekstensiv va intensiv omillar sof holda mavjud bo'ladimi?
Mavjud emas
Mavjud
Ba'zan uchrab turadi
Alohida-alohida mavjud bo'ladi

№21

Aholi turmush darajasini ifodalovchi ko'rsatkichlar?
Mutlaq qiymatlar, tarkibiy ko'rsatkichlar, dinamik ko'rsatkichlar
Ish haqi miqdorini oshib borishi
Mehnat unumdorligini o'sib borishi
soliq yukini kamaytirish

№21

Smit g'oyasi buyicha, jamiyat boyligi qaysi omillarga bog'liq?
unumli mehnat bilan shug'ullanayotgan aholi qismi va mehnat unumdorligi darajasi
davlatning g'amxurligi
aholini umumiy soni
iqtisodiy siyosat

№22

Smit g'oyasi bo'yicha, jamiyat boyligi qaysi omillarga bog'liq?
pul
savdo
boylik
tovar ishlab chiqarish

№23

D.Rikardo qaysi ishlab chiqarishni yoqlab chiqdi?
fabrika
hunarmandchilik
manufaktura
tsex

№24

XX asr boshlarida qaysi davlatlarda erkin raqobatga asoslangan iqtisodiyot tobora monopollashib bordi?
Yevropa va AQSh
Rossiya
Markaziy Osiyo
sharq va g'arb

№25

Rikardo buyicha davlatdagi pulning miqdori qancha bo'lmog'i kerak?
muomalada bo'lgan tovar massasi qiymatiga mos, aylanish tezligiga teskari
imkoni boricha ko'proq
eksport va importga mos
kam bo'lgani yaxshi

№26

A.Marshallning narx va daromadlar nazariyasidagi tushunchalar nima?
ishlab chiqarish faktori
buyumning noyobligi
foydalilik chegarasi
optimal foyda

№27

Hozirgi zamon iqtisodiy ta'limotlaridan nechta yo'nalish mavjud?
3 ta yo'nalish
4 ta yo'nalish

6 ta yoʻnalish
5 ta yoʻnalish

№28

Hozirgi zamon neoklassik yoʻnalish asoschisi kim?
Marshall
Mizer
Fridman
Gelbreyt

№29

«Neoklassik yoʻnalish asosidagi nazariya»
iqtisodiyot rivojlanishiga davlatning absolyut aralashmasligi
burjua davlati iqtisodiy rivojlanishi asosiy yoʻnaltiruvchi
iqtisodiy jarayonlarda odamlarning ijtimoiy munosabatlari asosiydir
iqtisodiyotda xuquqiy, ahloqiy, psixologik munosabatlar ustuvor

№30

Neoklassik yoʻnalish tarafdorlari uzlarining iqtisodiy qarashlarida qaysi nazariyani asosiy deb hisoblaydi?
«eng yuqori unumdorlik» nazariyasi
«iqtisodiy oʻtish stadiyasi» nazariyasi
«eng yuqori naf» nazariyasi
«xizmat» nazariyasi

№31

Monetarizm konsepsiyasi nechanchi yili ilgari surilgan?
60 - yillar boshida
70 - yillar boshida
80 - yillar boshida
XIX asr oxirida

№32

«Neoklassik sintez» ning muallifi kim?
Samuelson
Gelbreyt
Fridman
Pareto

№33

Institutsional - ijtimoiy yoʻnalish tarafdorlari qaysi nazariya va modelni yaratganlar?
konvergensiya nazariyasi
informatsion jamiyat
ommaviy moʻl – koʻlchilik jamiyati
xizmatlar nazariyasi

№34

Iqtisodiy oʻsishning mazmuni ifodalab bering
yalpi ichki mahsulot hajmining aholi jon boshiga oʻsib borishi
yalpi ichki mahsulot hajmining aholi jon boshiga kamayib borishi
yalpi investitsiyalarning koʻpayishi
byudjet daromadi hajmining koʻpayishi

35

Mamlakatning iqtisodiy oʻsish surʼatini tavsiflaydigan koʻrsatkichlar:
real YAIM va aholi jon boshiga real YAIMning oʻsishi
yalpi talab va yalpi taklif
isteʼmol va jamgʻarma
investitsiyalar miqdori

№36

Iqtisodiyotni oʻsish surʼatining ahamiyatini iqtisodchilar tomonidan qoʻllaniluvchi qoidani nomini toping.
70 miqdor qoidasi
70 sifat qoidasi
70 talab qoidasi
bunday qoida mavjud emas

№37

Ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorining koʻpayishi tufayli iqtisodiy oʻsishga erishiladi?
Ekstensiv

Intensiv
Mukammal
Nomukammal

№38

Quyidagi qaysi omil iqtisodiy o‘rishga salbiy ta‘sir etadi?
atrof muhitning ifloslanishi
mehnat unumdorligining o‘rishi
raqobat
taklif omillari

№39

“Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida” gi qonun qachon qabul qilingan?
2000 yil 25 may
2002 yil 14 aprel
2001 yil 30 aprel
2004 yil 24 aprel

№40

O‘zbekiston respublikasida tadbirkorlik subyektlari kimlar?
Belgilangan tartibda ro‘yhatdan o‘tgan hamda tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirayotgan yuridik va jismoniy shaxslar
Mehnatga layoqatlilar
Oliy ma‘lumotlilar
Bevosita va bilvosita soliq to‘lovchilar

№41

Kichik tadbirkorlik subyektlari kimlar?
Kichik korxonalar, yakka tartibdagi tadbirkorlar
Yuridik shaxslar
Mikrofimalar va MCHJ lar
Kompaniyalar korporatsiyalar

№42

Tadbirkorlik faoliyati qanday hollarda yuritiladi?
Firma (korxona) doirasida, individual tarzda
Kichik o‘rta yuqori korxonalar doirasida
O‘rta va individual tarzda
Yirik korxonalar tarzida

№43

Tadbirkorlik faoliyati qanday hollarda yuritiladi?
Firma (korxona) doirasida, individual tarzda
Kichik o‘rta yuqori korxonalar doirasida
O‘rta va individual tarzda
Yirik korxonalar tarzida

№44

Germaniya davlatida soliqlar yerni qaysi soha hissasiga to‘g‘ri keladi?
Kichik biznes
Sanoat
Qishloq xo‘jaligi
Qurilish

№45

Investitsiya muhitiga ta‘sir qilishda iqtisodiy omillar qaysilar?
Bojxona boji, ishchi kuchi quvvati, soliq imtiyozlari
Kredit qiymati, davlat apparatining ish faoliyati
Xalqaro kelishuvlarga rioya qilish
Kredit qiymati, iqtisodiy siyosatning hayotliliigi

№46

Investitsiya muhitiga ta‘sir qilishda siyosiy omillar qaysilar?
Xorijiy investitsiya borasida davlat siyosati, iqtisodiy siyosatning hayotliliigi, xalqaro kelishuvlarga rioya qilish
Soliq imtiyozlari, ishchi kuchi, bojxona tartibi
Kredit qiymati, davlarning iqtisodiyotga aralashuvi
Jamiyatning mafkuraviy birdamlik darajasi, iqtisodiy siyosatning hayotliliigi

№47

Investitsiya muhitiga ta‘sir etuvchi ijtimoiy omillar qaysilar?
--

Jamiyatning mafkuraviy birdamlik darajasi, ishchi guruhning tashkilotchiligi
Aniq mahsulotga talab va taklif, nomonetar va monetar siyosat
Byudjet soliq siyosati, kredit siyosati
Ijtimoiy omillar ta'sir etmaydi

№48

O'zbekistonda puxta ishlab chiqilgan fiskal siyosat natijasida 2017-yil yalpi ichki mahsulot -
5.3 foizga ortdi
6.0 foizga ortdi
7.2 foizga ortdi
7.5 foizga ortdi

№49

2016-yilda Respublika tijorat banklari tomonidan qancha miqdorida kreditlar berilgan?
15.9 trln. so'm
16.4 trln. so'm
21.4 trln. so'm
20.6 trln. so'm

№50

2017 yil yakunlari bo'yicha aholi jon boshiga YAIM ni tashkil etdi
7 692 ming so'm
12 478 ming so'm
9 746 ming so'm
8 710 ming so'm

VI. MUSTAQIL TA'LIM MAVZULARI

Har o'quv yilida talabalar tasdiqlangan o'quv rejasiga asosan turli fanlardan, shu jumladan «Global iqtisodiy rivojlanish» fanidan mustaqil ta'lim bo'yicha topshiriqlarni bajaradilar. Uning qay darajada muvaffaqiyatli tayyorlanishida talaba tomonidan fanning mohiyatini aniq bilishi hamda ushbu ishlarni bajarishga qo'yilgan talablarni bilishligi bilan bevosita bog'liqdir.

Mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba tanlangan mavzu bo'yicha ish rejasini tuzishi, mavzuga tegishli adabiyotlarni chuqur o'rganishi, amaliy ma'lumotlardan keng foydalanishi va hamda ulardan turli jadvallar va chizmalar tuzishi lozim.

Mustaqil ta'lim bo'yicha mavzular kafedraning fan (mutaxassis) o'qituvchilari tomonidan talabalar o'qiyotgan fanning shakli va uning mohiyatiga asosan aniqlanib chiqiladi. Bu bo'yicha ilmiy rahbar zimmasiga talabaga mavzuni tanlash, mavzu bo'yicha ish rejasini tuzish, kerakli adabiyotlarni tanlash, ajratilgan muddat davomida ishning hajmi bo'yicha maslahat berish va metodik tomondan yordam ko'rsatish kiradi.

Mustaqil ta'lim tayyorlayotgan talabalar o'zlarining ilmiy dunyoqarashlarini chuqurlashtirishlari, o'quv-tadqiqot ishlari amaliyotining ko'nikmasini o'rganishlari, zarur kitoblardan foydalana olishlari, amaliy va statistik ma'lumotlarni tahlil eta bilishlari lozim bo'ladi.

Mustaqil ta'lim tayyorlashda talaba mavzu bo'yicha turli grafiklarni, chizmalarni, jadvallarni ilova qilishi lozim. Talaba tomonidan tayyorlanadigan yozma qismida foydalanilgan adabiyotlardan to'liq ko'chirib olish taqiqlanadi. To'liq ommaviy axborot vositalardan olingan sitatalar haddan tashqari ko'p foydalanishlik ham tavsiya etilmaydi. Keltirilgan barcha sitatalar, statistik ma'lumotlar albatta olingan ma'lumot manbalarga izoh tarzida ko'rsatilishi shart.

SHunday qilib, talabalar mustaqil ta'limni tayyorlash jarayonida, amaliy ma'lumotlarda ishlash bo'yicha ko'nikma va tajribaga ega bo'ladi, o'z ilmiy qarashlarini mantiqan fikrlash hamda mavzu bo'yicha eng zarur holatlarni aniqlay olish qobiliyatini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari mustaqil ta'limni tayyorlash jarayonida talaba nazariy va metodologik ma'lumotlarni chuqur tahlil etish asosida masalalarni hal etish bo'yicha aniq amaliy takliflarni ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Fanni o'zlashtirishda quyidagi mustaqil ta'lim mavzulari tavsiya etiladi:

1. Ishlab chiqarishni yangilash va modernizatsiyalash sharoitida investitsion dasturlarni moliyalashtirishni nazariy asoslari.
2. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi to'g'risidagi ilmiy konsepsiyaar asosiy yo'nalishlari.
3. XX asr boshlarida Jahon iqtisodiyotini globallashuv nazariyalarini transformatsiyalashuvi va xususiyatlari.
4. Globallashuv jarayonini rivojlanish yo'nalishlar: bozorlarni globallashuvi va tovarlarni globallashuvi.
5. Global informatsion-texnologik revolyusiyasini chuqurlashuvi.
6. Global muammolar. Global muammolarning belgilari. Global muammolarning guruhlanishi.
7. Jahon iqtisodiyotini globallashuvini qarama qarshiliklari.
8. Globallashuvning afzalliklari.
9. Jahon iqtisodiyotini globallashuv tufayli vujudga keladigan havf-xatarlar.
10. Global bozorlarning shakllanishi va ularning xususiyatlari.

11. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini xalqaro savdoni miqyosi, tarkibi va yoʻnalishlariga taʼsiri.
12. Umumjahon savdo tashkiloti va Oʻzbekiston.
13. Xalqaro moliya tashkilotlari va ularni xalqaro moliya munosabatlaridagi oʻrni.
14. Oʻzbekiston Respublikasi moliya bozori, holati, rivojlanish tendensiyalar va rivojlanish istiqbollari.
15. Pul oʻtkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga taʼsiri.
16. Pul oʻtkazmalari va ularni ishchi kuchini eksport qiluvchi mamlakatlar iqtisodiyotiga taʼsiri.
17. Transmilliy korporatsiyalarni jahon iqtisodiyotining globallashtirishidagi oʻrni.
18. Globallashtirish sharoitida mamlakatning milliy raqobatbardoshligini oshirish omillari.

VII. GLOSSARIY

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning rus tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Antiglobalizm	Anti globalization	Анти-глобализация	Globallashuv jarayonlarning hozirgi kunda namoyon bo'layotgan ba'zi jihatlariga qarshi yo'naltirilgan siyosiy harakat
—ATTACI (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	ATTACI (Assosiation for the Taxation of Financial Transactions for the Aid of Citizens)	АНОПГ (Ассоциация для Налогообложения Финансовых Операций для Помощи Гражданам)	antiglobalistlar tashkiloti
Bojxona ittifoqi	Customs union	Таможенный союз	ikki va undan ortiq davlatlarning bir-biriga va mamlakatlarga nisbatan soddalashtirilgan tarif siyosatini o'tkazishidir
Bojxona tarifi	Customs tariff	Таможенный тариф	tovar oqimlarining chegarani kesib o'tishida davlat tomonidan olinadigan soliq miqdori ko'rsatilgan tartiblangan tovarlar ro'yxati
Valyuta	Currency	Валюта	ma'lum bir davlatning qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha etakchi mamlakatlarning valyutasi ko'rinishidagi jahon rezerv pullari, XVF va Evropa valyuta tizimi a'zolari tomonidan ko'p tomonlama hisob-kitoblarda foydalaniladigan xalqaro valyuta birliklari
Global muammolar	Global problems	Глобальные проблемы	olamshumul ahamiyatga ega bo'lgan va o'z echimini topishida jahondagi barcha mamlakatlarning birgalikdagi harakatlarini talab etuvchi tsivilizatsiyamizning eng dolzarb masalalari
Global moliyaviy-iqtisodiy bozor	Global financial and economic market	Глобальный финансово-экономический рынок	jahon mamlakatlari o'rtasidagi moliyaviy-iqtisodiy aloqalarni yagona xo'jalik tarzida amal qilishiga asoslangan munosabatlar
Davlat byudjeti	State budget	Государственный бюджет	Davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi
Deflyatsiya	Deflation	Дефляция	inflyatsiya davrida muomaladagi qog'oz pulni kamaytirish. Davlat tomonidan muomaladagi pul miqdorini kamaytirishga qaratilgan moliya va pul-kredit tadbirlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi
Diversifikatsiya	Diversification	Диверсификация	(lotincha diversus-har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) - ishlab

			chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohalari kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish
Diversifikatsiya strategiyasi	Diversification strategy	Стратегия диверсификации	korxona faoliyatini mavjud mahsulotlar va bozorlar turini kengaytirish orqali rivojlanish strategiyasidir
Dividend	Dividend	Дивиденд	aksionerlik jamiyati sof foydasidan aktsiya egalari to'lanadigan qismi bo'lib, u aksionerlarga naqd pul yoki aksiyalar bilan to'lanadi
Jahon banki	World bank	Всемирный банк	1944 yilda Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan bir vaqtda tuzilgan birinchi davlatlararo investitsiya institutidir, o'z faoliyatini 1946 yil 25 iyundan boshlagan
Jahon bozori	World Market	Мировой рынок	Moddiylashtirilgan va moddiylashtirilmagan ko'rinishidagi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol bosqichlarni o'z ichiga oluvchi xalqaro iqtisodiy munosabatlar sub'ektlarining (milliy va hududiy iqtisodiyotlar, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalarning) o'zaro iqtisodiy ta'sirlashish global muhitidir
Jahon bozori kon'yunkturasi	World market conjuncture	Конъюнктура мирового рынка	jahon tovar bozorlaridagi sotish sharti, ushbu bozorlardagi talab, taklif, narxlar darajasi, ularning o'zgarish tendentsiyalari
Joriy kon'yunktura	Current conjuncture	Текущая конъюнктура	muayyan davrda tovarlarga bo'lgan talab va taklifning tarkibi, dinamikasini shakllantiruvchi iqtisodiy sharoit va omillar majmui
Jahon narxi	World Price	Мировая цена	talab va taklif egri chiziqlari ta'sirini hisobga olgan holda milliy narx ko'rsatkichlari ta'sirida xalqaro savdo markazlarida hosil bo'ladi
Jahon savdo tashkiloti (JST)	World Trade Organization(WTO)	Всемирная торговая организация (ВТО)	xalqaro savdoni institutsional va huquqiy asosini tashkil etuvchi mustaqil davlatlararo tashkilot
Iqtisodiyot raqobatbardoshligi	Economy competitiveness	Экономическая конкурентоспособность	mamlakat iqtisodiyotining xalqaro savdoda ishtirok etish, jahon bozoridagi o'z o'rnini va mavqeini saqlab qolish va kengaytirish olish, jahon talablariga javob beradigan

			mahsulotlar ishlab chiqara olish layoqati
Iqtisodiyotning real sektori	Real sector of economy	Реальный сектор экономики	iqtisodiyotning bevosita moddiy ne'matlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq sohasi bo'lib, u o'z ichiga sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, aloqa tarmoqlarini oladi
Iqtisodiy o'sish	Economic growth	Экономический рост	real yalpi ichki mahsulot umumiy hajmining yoki aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real yalpi ichki mahsulotning oldingi yilga nisbatan o'sishi
Import	Import	Импорт	mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini, texnologiyasini va xizmatlarni olib kelish
Investitsion hamkorlik	Инвестицион хамкорлик	Инвестиционное сотрудничество	Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning bir ko'rinishi bo'lib, resurslarni ratsional taqsimlash, xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish natijasidagi ustunliklaridan foydalanish orqali davlat tomonidan iqtisodiyotda nisbatan yuqori natijalarga erishish, texnologik ishlab chiqarish tuzilmasini yangilash kabilarni maqsad qilgan
Investitsiya	Investment	Инвестиция	iqtisodiy samara (foyda, daromad) olish yoki ijobiy ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag'lari, banklarga qo'yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog'ozlar (aktsiya, obligatsiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, litsenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boyliklardir
Investitsiya dasturi	Investment program	Инвестиционная программа	ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish uchun ishlab chiqilgan dastur
Investitsiya muhiti	Investment climate	Инвестиционный климат	Investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy- iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui
Inqirozga qarshi mo'ljallangan choralar dasturi	Anti-crisis program	Антикризисная программа	O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan 2009-2012 yillarga mo'ljallanib inqirozga qarshi ishlab chiqilgan choralar dasturi bo'lib, mazkur dasturda talabni rag'batlantirishga yo'naltirilgan

			bir qator moliyaviy imtiyozlar va barqaror iqtisodiy o'sish sur'atlarini ta'minlovchi chora- tadbirlar majmui o'z aksini topgan
Innovatsion texnologiyalar	Innovative technologies	Инновационные технологии	iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi
Innovatsiya jarayoni	Innovation process	Инновационный процесс	Yangilik g'oyasini rivojlantirishdan uning pirovard iste'molchi tomonidan iste'mol qilinishigacha bo'lgan mantiqiy izchillikda harakatlanuvchi jarayon
Inflyatsiya	Inflation	Инфляция	pul muomalasi qonunlarining buzilishi natijasida milliy valyutaning qadrsizlanishi, narxlarning o'sishi
Inflyatsiya darajasi	Inflation rate	Уровень инфляции	ma'lum vaqt ichida (oy, yil) narxlar darajasining foizdagi o'zgarishi
Infratuzilma	Infrastructure	инфраструктура	tovar ishlab chiqarish shartlarini ta'minlovchi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish tarmoqlari kompleksi: yo'llar, aloqa, transport, maorif, sog'liqni saqlash
Ipoteka	Mortgage	Ипотека	bankning garov xat, ko'chmas mulk garovi asosida muayyan muddatga ssuda berishi
Ishlab chiqarish infratuzilmasi	Manufacturing Infrastructure	Производственная инфраструктура	ishlab chiqarishning rivojlanishi uchun tashqi shart-sharoitlarni ta'minlovchi tarmoqlar majmui bo'lib, o'z ichiga temir va avtomobil yo'llari, elektr, gaz va suv ta'minoti, aloqa kommunakatsiyalari, ombor xo'jaligi va boshqalarni oladi
Ishlab chiqarishni modernizatsiyalash	Modernization of production	Модернизация производства	ishlab chiqarishni zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash, uni ma'naviy jihatdan yangilash, tarkibiy jihatdan texnik va texnologik qayta tuzish kabi chora- tadbirlarni o'z ichiga oluvchi jarayon
Ishsizlik	Unemployment	Безработица	iqtisodiy jihatdan aktiv (faol) aholining bir qismi o'z kuchini qo'llay olmay «ortiqcha» bo'lib, mehnat zaxirasi armiyasi bo'lib qolish hodisasi
Iqtisodiy va ijtimoiy kengash (EKOSOS)	Economic and Social Council (ESC)	Экономический и Социальный Совет(ЭСС)	BMTning asosiy boshqaruv organlaridan biri bo'lib, uning xalqaro iqtisodiy munosabatlar sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib turadi
Iqtisodiy	Economic	Экономическая	hududiy miqyosda sifat jihatdan

integratsiya	integration	интеграция	yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarini o'zaro yaqinlashish va bir-biriga kirib borishi jarayoni
«Katta yigirmalik»	Big Twenty	Большая Двадцать	20 ta yirik mamlakatlar guruhi bo'lib, unga jahondagi eng boy mamlakatlar va yirik rivojlanayotgan davlatlar kiradi va ular xissasiga jahon yalpi ichki mahsulotining 90 foiz ulushi to'g'ri keladi
Kon'yunktura	Conjuncture	конъюнктура	bozorda ma'lum bir vaqtda yuzaga kelgan iqtisodiy holatdir (asosan talab hamda taklif nisbati va u bilan bog'liq bo'lgan narxlar darajasi orqali yuzaga keladi)
Kooperatsiya aloqalari	Cooperative relations	Кооперативные отношения	turli soha ishlab chiqarish tarmoqlarida ma'lum mahsulotni tayyorlash bo'yicha uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish
Korxonalarga preferentsiya berish	Preference for enterprises	Предпочтение для предприятий	milliy iqtisodiyotda faoliyat ko'rsatuvchi korxonalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash maqsadida ular tomonidan ishlab chiqarishga chet eldan olib kiriladigan xom ashyo va materiallar, yarim tayyor mahsulotlar, shuningdek asbob- uskunalarni olib kirishda boj to'lovlari va boshqa jarayonlar bo'yicha engilliklar (imtiyozlar) berilishi
Korxonaning innovatsion salohiyati	Innovative potential of the company	Инновационный потенциал компании	korxonaning yangiliklarni joriy qilish yordamida bozor sharoitlarida faoliyatning samaradorligini oshirish maqsadida korxonaning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan rivojlanish qobiliyati
Kredit	Credit	Кредит	jismoniy va yuridik shaxslarning vaqtinchalik bo'sh mablag'larlarini muayyan tamoyillar asosida qaytarish sharti bilan foydalanishga berish jarayonida vujudga kelgan iqtisodiy munosabatlar majmui
Modernizatsiya	Modernization	Модернизация	ob'ektni takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga, texnik shart- sharoitlarga, sifat ko'rsatkichlariga moslashtirish
Moliya tizimi	Financial system	Финансовая система	moliyaviy munosabatlar va turli darajada ularga xizmat qiluvchi moliyaviy muassasalar majmuasi
Moliya-bank tizimi	Financial and banking system	Финансово-банковская система	tarixan shakllangan va belgilangan qonun qoidalar asosida faoliyati yurituvchi mamlakatdagi moliya-

			kredit muassasalari majmuidir
Moliyaviy «ko'piklar»	Financial "bubble"	Финансовые "пузыри"	real qiymatga ega bo'lmagan pul va obligatsiyalar hajmining ko'payishi
Moliyaviy institutlar	Financial Institutions	Финансовые институты	Belgilangan qonun-qoidalar doirasida faoliyat yurituvchi mamlakatdagi moliya-kredit tashkilotlari
Moliyaviy manbalar	Financial Resources	Финансовые ресурсы	Iqtisodiyotning turli darajasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun taqozo etiluvchi moliyaviy mablag'larning kelib chiqish manbalari. Masalan, moliyaviy manbalar aholi va korxonalarning manbalari, davlat byudjeti mablag'lari, qarzga olingan mablag'lar, xorijiy investorlarning mablag'lari va boshqa ko'rinishlarda bo'lishi mumkin
Narx	Price	Цена	Tovar qiymatining puldagi ifodasi
Nou-xau	Know-how	Ноу-хау	mualliflik guvohnomasi (patent) bilan himoyalangan ishlab chiqarish tajribasi va maxorat sirlari
Portfel investitsiyalar	Portfolio Investments	Портфельные инвестиции	xo'jalik ob'ektini ekspluatatsiya qilish tufayli daromad olish xuquqini kafolatlovchi kapital qo'yimalari
Preferentsiya	Preference	предпочтения	iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxona va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar
Proteksionizm	Protecionism	Протекционизм	davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati, mamalakatga olib kelinayotgan tovarlarga yuqori bojlar belgilaydi, ayrim tovarlarni olib kelish cheklanadi yoki umuman taqiqlanadi
Pul-kredit siyosati	Monetary Policy	Денежная политика	davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan barcha chora- tadbirlar majmui
Pul	Money	Денги	hamma tovar va xizmatlar ayirboshlanadigan, umumiy ekvivalent sifatida foydalaniladigan, boshqa barcha tovarlar qiymatini ifodalaydigan maxsus tovar
Saldo	Saldo	Сальдо	muayyan vaqt davomida moliyaviy tushumlar va sarflar, eksport va import qiymati (savdo balansi)

			saldosi), xorijiy to'lovlar va tushumlar (to'lov balansi saldosi) o'rtasidagi farq
Samarali iqtisodiy siyosat	Effective economic policy	Эффективная экономическая политика	davlatning iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama asoslangan, izchil va o'zaro uyg'unlashtirilgan chora-tadbirlari majmui
Soliqlar	Taxes	Налоги	belgilangan va muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi
Soliqlarni unifikatsiya qilish	Taxes unification	Унификация налогов	soliq mexanizmini soddalashtirish maqsadida iqtisodiy mohiyati, soliqqa tortish ob'ekti o'xshash bo'lgan soliq turlarini bixillashtirish
Savdo va taraqqiyot bo'yicha BMT Anjumani (YuNKTAD)	United Nations Conference on Trade and Development(UNC TD)	Конференция Организации Объединенных Наций по торговле и развитию(ЮНКТА Д)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Savdoda eng qulay sharoit yaratish rejimi	Favorable conditions for trading	Благоприятные условия для торговли	mamlakatlar o'rtasida kelishilgan holda o'rnatilgan savdo operatsiyalarining imtiyozli tartibi
Sanoat taraqqiyoti bo'yicha BMT Anjumani (YuNIDO)	UN Industrial Development Conference (UNIDO)	Конференция ООН по промышленному развитию (ЮНИДО)	BMT tizimi doirasidagi maxsus muassasa
Tarkibiy o'zgarishlar	Структурные изменения	Structural Developments	milliy iqtisodiyotning samarali va barqaror tarkibiy tuzilishini ta'minlash maqsadida uning tarmoq va sohalarini izchil ravishda o'zgartirib borish
Tashqi qarz	External debt	Внешний долг	mamlakat hukumati, moliya-kredit tashkilotlari, yirik korxonalarining boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi
Tashqi nodavlat qarzlar	Foreign non-government debt	Иностранный негосударственный долг	mamlakatdagi xususiy shaxslar (moliya muassasalari, korxonalar va aholi) tomonidan boshqa mamlakatlar moliya- kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi
Tashqi savdo	Foreign Trade	Внешняя торговля	Bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi
Tashqi savdo	Политика внешней	Foreign Trade	bir mamlakatni boshqa mamlakatlar

siyosati	торговли	Policy	bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati
Telekommunikatsiya	Telecommunication	Телекоммунакация	simli, radio, optik yoki boshqa elektromagnit tizimlardan foydalanib signal, belgi, matn, tasvir va tovushlarni yoki boshqa ko'rinishdagi axborotni uzatish, qabul qilish va unga ishlov berish jarayoni
Tobin solig'i	Tobin tax	Тобинский налог	1972 yilda Djeysms Tobin tomonidan kiritilgan bo'lib, barcha moliyaviy operatsiyalardan 0,1 foizini qashshoqlikni yo'qotish va uchinchi dunyo mamlakatlari iqtisodiyotini rivojlantirishga yo'naltirishni ko'zda tutadi
Transmilliy korporatsiyalar (TMK)	Transnational corporations (TNC)	Транснациональны е корпорации (ТНК)	chet el aktivlariga ega bo'lgan yirik kompaniyani iqtisodiy tashkillashtirish ko'rinishi
Turmush darajasi	Living standard	Уровень жизни	aholining zaruriy, moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda xizmatlar bilan ta'minlanganlik hamda ularni iste'mol qilish darajasi
To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	Direct Investment	Прямые инвестиции	bevosita mahsulot ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish jarayonini tashkil etish yoki yanada kengaytirish maqsadida xorijiy sheriklar tomonidan uzoq muddatli kapital qo'yilmalar kiritish
To'lov balansi	Balance of Payments	Платежный баланс	Muayyan muddat davomida mamlakatning chet ellarga to'lagan va xuddi shu davr mobaynida mamlakatga chet eldan tushgan to'lovlar summolari nisbatini tavsiflaydi
Uzoq muddatli depozitlar	Long-term deposits	Долгосрочные депозиты	jismoniy va yuridik shaxslarning tijorat banklariga bir yildan ortiq muddatga qo'yilgan pul ko'rinishidagi jamg'arma va omonatlar
Unifikatsiya	Unification	Объединение	turli xildagi mahsulotlar, detallar, uzellar va boshqa qo'llaniladigan materiallar va texnologik jarayonlarni ratsional jihatdan bir xilligini ta'minlash
Uyali aloqa	Cellular communication	Сотовая связь	uyali tarmoqqa asoslangan mobil radioaloqaning bir turi
Umumiy bozor	Common market	Общий рынок	ishlab chiqarish omillarini milliy chegaralar orqali erkin ko'chib o'tishi ta'minlanadigan iqtisodiy integratsiya ko'rinishi
Franchayzing	Franchise	Франчайзинг	bir kompaniyaning boshqa yirikroq yoki bosh kompaniyaning savdo markasi, tovar belgisi va boshqa

			atributlaridan foydalanish
Fond bozori	Stock market	Фондовый рынок	qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldi- sotdi jarayonlari amalga oshiriluvchi maxsus tashkillashtirilgan bozor
Xalqaro tashkilotlar	International organizations	Международные организации	ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, er yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy- amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar
Xalqaro tranzit	International transit	Международный транзит	xorijiy yuklarni jo'natish va qabul qilib olish punktlari berilgan mamlakat hududidan tashqarida bo'lishi shartida tashilishidir
Xizmat ko'rsatish sohasi	Service sector	Сфера услуг	ijtimoiy ishlab chiqarishning moddiy- buyumlashgan ko'rinishga ega bo'lmagan iste'mol qiymatlarini yaratishga yo'naltirilgan sohalari
Xususiy tashkilotlar	Private Organizations	Частные организации	Demokratik davlatlarda, individuallar va xususiy tashkilotlar mustaqil ish yuritishga harakat qiladi. Masalan, ro'znoma va oynomalar xususiy tarzda boshqariladi. Davlat maktablari bilan xususiy maktablar ham faoliyat ko'rsatadi. Ko'plab korxonalar xususiy tarzda boshqariladi. Britaniya, Shvetsiya va ko'plab davlatlarda (ya'ni demokratik davlatlarda) sanoat va xizmat ko'rsatishning ayrim tarmoqlariga davlatning o'zi egalik qiladi. Totalitar davlatlarda esa hukumatning o'zi aksariyat uyushmalar va tashkilotlarni shakllantiradi va nazorat qiladi. Bu davlatlarda odamlar davlatning ruxsatisiz biror-bir guruhga birlasha ham olmaydilar
Xalqaro valyuta fondi (XVF)	International Monetary Fund (IMF)	Международный валютный фонд (МВФ)	xalqaro savdo va valyuta hamkorligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish maqsadida 1944 yilda tashkil etilgan xalqaro valyuta-moliya tashkiloti
Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	Международные экономические отношения	International economic relations	Mamlakatlar va xududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi

			xo'jalik aloqalari tizimi
Xalqaro ishlab chiqarish kooperatsiyasi	International Manufacturing Cooperative	Международный производственный кооператив	ishlab chiqarish bosqichlarining o'zaro bir-birini to'ldirishi va ularni muvofiqlashtirish maqsadida milliy iqtisodiy komplekslarning xamkorlik qilishi
Xalqaro ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi	Specialization of International production	Специализация по интернационализации	mamlakatlar o'rtasidagi mexnat taqsimoti ko'rinishi bo'lib, unda o'zlarining ichki ehtiyojlaridan ortiqcha bir turdagi maxsulotlar tayyorlash bilan shug'ullanuvchi milliy ishlab chiqarishlarning tabaqalanishi yuz beradi
Eksport	Export	Экспорт	tovarlar, xizmatlar, investitsiya, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar va boshqalarni tashqi bozorga chiqarish
Eksport kvotasi	Export quota	Экспортная квота	mamlakat eksporti qiymatining unig yalpi ichki mahsulotiga nisbati (foizlarda)
Emissiya	Emission	Эмиссия	qog'oz pullarning g'aznaxonaga yoki boshqa davlat moliya organlari tomonidan muomalaga chiqarilishi; barcha shakldagi pul belgilarini muomalaga chiqarish
Embargo	Embargo	Эмбарго	alohida mamlakat yoki davlatlar guruhi bilan savdoni butunlay taqiqlash
Erkin iqtisodiy hududlar	Free economic zones	Свободные экономические зоны	mamlakatning shunday hududiki, bu erga olib kirilgan tovarlar milliy bojxona yurisdiksiyasidan tashqarida hisoblanadi, binobarin bojxona nazorati va solikka tortishdan ozod etiladi, ya'ni - bu milliy iqtisodiyotning bir kismini tashkil etib, bu erda mamlakatning boshqa xududlarida qo'llanilmaydigan o'ziga xos imtiyozlar va rag'batlantirishlar tizimidan foydalaniladi
Erkin savdo hududlari (ESH)	Free trade zones (FTZ)	Зоны свободной торговли (ЗСТ)	preferentsial hudud hisoblanib, uning doirasida bojxona va miqdoriy cheklashlardan xoli savdo tartibiga rioya qilinadi
Yalpi ichki mahsulot	Gross Domestic Product	Валовой внутренний продукт	mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning bozor qiymati
Yangi industrial davlatlar (YaID)	New Industrial Zones (NIZ)	Новые промышленные зоны (НПЗ)	iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar guruhi

VIII. ADABIYOTLAR TO'PLAMI

1. Mc Connell, Brue. Economics. 17th edition. Mcgraw-hill/Irwin, USA, 2014.
2. N.Gregory Mankiw. Principles of Economics, 7th edition. Amazon, USA 2016.
3. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. Economics. 19th Edition. McGraw-Hill Companies. USA. 2015.
4. Huwart, J.Y. and L. Verdier (2013), Economic Globalisation: Origins and Consequences, OECD Insights, OECD Publishing.
<http://dx.doi.org/10.1787/9789264111899-en>
5. Ходиев Б.Ю., Шодмонов Ш.Ш. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. – Т.:
6. —Баркамол файз медиа, 2018. – 783 бет.
7. Мамбетжанов Қ.Қ. Ижтимоий-иқтисодий тараққиёт назарияси. Ўқув қўлланма. Т.:ТДИУ, 2015.
8. Глобализация мирового хозяйства: Учеб. пособие / Под ред. д-ра экон. наук, проф. М.Н. Осьмовой, канд. экон. наук, доц. А.В. Бойченко. - М.: ИНФРА-М, 2006. - VIII, 376 с.
9. Vaxabov A.V., Tadjibayeva D.A., Xajibakiev Sh.X. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. – Toshkent.: Baktria press, 2015. -584 b.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 46 б.
11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси, 2017 йил 22 декабрь.
12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи, 2017 йил 20 сентябрь.
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг —Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони
14. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий юндалари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. –Тошкент: —Ўзбекистон, 2017.
15. Инсон ривожланиши. Дарслик. И.ф.д., проф. Қ.Х. Абдурахмонов таҳрири остида. – Т.: Fan va texnologiya, 2014. – 476 с.
16. Алиев И.М. Экономика труда: учебник для бакалавров. – М.: Юрайт, 2012. – 671 с.
17. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси: (2011 йил 1 июлгача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) Расмий нашр – Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Т.: Адолат, 2011. – 276 б.
18. Статистический ежегодник регионов Узбекистана. 2014. – Т.: Госкомстат Узбекистана. 2015. - 130 стр.
19. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумати портали;
20. www.lex.uz – Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси;
21. www.press-service.uz -Ўзбекистон Республикаси Президентининг матбуот хизмати
22. www.gov.uz – Ўзбекистон Республикаси ҳукумат портали

23. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси расмий сайти.
24. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки расмий сайти.
25. www.mineconomy.uz - Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги расмий сайти
26. www.mf.uz - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти
27. www.norma.uz - Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги сайти
28. www.tdiu.uz – Тошкент давлат иқтисодиёт университети расмий сайти
29. www.economist.com;
30. www.worlddeconomics.com;
31. www.tradingeconomics.com;
32. www.ereport.ru - Обзорная информация по мировой экономике.